

ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್

ಭಾಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಖಂಡಾರ್ಥ

(ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಸಹಿತ)

ಅನುವಾದಕರು

ವಿದ್ವಾನ್ ಕೃಷ್ಣಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ, ಎಂ.ಎ.
ಜಯತೀರ್ಥ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ

॥ ಶ್ರೀ ಗುರುಭ್ಯೋನಮಃ ॥

ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್

ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಖಂಡಾರ್ಥ

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ

ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ

ಮತ್ತು

ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥ ವಿರಚಿತ

ಖಂಡಾರ್ಥ

(ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಸಹಿತ)

ಅನುವಾದಕರು

ವಿದ್ವಾನ್ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ, ಎಂ.ಎ.

ಜಯತೀರ್ಥ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ, ಉತ್ತರಾದಿ ಮಠ, ಬಸವನಗುಡಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಶ್ರೀಗುರುರಾಜ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ (ರಿ.)

ಮಾಡಲ್ ಹೌಸ್ ಬೀದಿ, ಬಸವನಗುಡಿ,

ಬೆಂಗಳೂರು-560 004.

ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು : ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು : ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು : ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರು

ಅನುವಾದಕರು : ವಿದ್ವಾನ್ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ, ಎಂ.ಎ.

ಪ್ರಕಾಶಕರು : ಶ್ರೀಗುರುರಾಜ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ (ರಿ.)
ಮಾಡಲ್ ಹೌಸ್ ಬೀದಿ, ಬಸವನಗುಡಿ
ಬೆಂಗಳೂರು-560 004.

ಪುಟಗಳು : xvi + 74

ಪ್ರತಿಗಳು : 1000

ಬೆಲೆ : ರೂ.5/-
(ಈ ಗ್ರಂಥದ ಎಲ್ಲ ಹಕ್ಕುಗಳೂ ಪ್ರಕಾಶಕರಿಗೆ ಸೇರಿವೆ).

ಮುದ್ರಕರು : ವಾಗರ್ಥ,

ನಂ.149, 8ನೇ ಅಡ್ಡರಸ್ತೆ, ನ.ರಾ. ಕಾಲೋನಿ, ಬೆಂಗಳೂರು-19. ☎: 652 7677

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು

ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯಮೂಲಮಹಾಸಂಸ್ಥಾನ
ಶ್ರೀಮದುತ್ತರಾದಿಪುರ

ಮೊಕ್ಕಾಂ - ಮೈಸೂರು

ದಿನಾಂಕ : ೧೭-೮-೨೦೦೨

ಅನುಗ್ರಹ ಸಂದೇಶ .

ಪೂರ್ಣಾನಂದಜ್ಞಾನರಕ್ತಪ್ರಸೂಪಂ ನಿತ್ಯಮವ್ಯಯಮ್ |

ಚತುರ್ಥಾ ಸರ್ವಭೋಕ್ತಾರಂ ವಂದೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಂ ಪದಮ್ ||

ಮಂಡೂಕರೂಪಿಯಾದ ವರುಣನು ಮಾಡಿರುವ ನಾರಾಯಣ ಸ್ತುತಿಯೇ ಈ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತು. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತುರೀಯವೆನ್ನುವ ನಾಲ್ಕು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಣವವು ಸ್ತುತಿಸಾಧನವಾಗಿದೆ. ಈ ಓಂಕಾರವು "ಪ್ರಣವಃ ಸರ್ವವೇದೇಷು" ಎಂದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ವಿಭೂತಿಗೆ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಕೊಂಡಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಮಾತಿಗೂ ಮೂಲ ವೇದ. ಈ ವೇದಕ್ಕೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತ, ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ವ್ಯಾಹೃತಿಯು ಮೂಲವಾಗಿವೆ. ಈ ವ್ಯಾಹೃತಿಗೆ ಪ್ರಣವವು ಮೂಲವಾಗಿದೆ. ಓಂಕಾರವು ತ್ರಿಮಾತ್ರವು. ಅಷ್ಟಮಾತ್ರವೂ ಹೌದು. ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತುರೀಯರನ್ನು ಹಾಗೂ ಅತ್ಮ, ಅಂತರಾತ್ಮ, ಪರಮಾತ್ಮ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಕೃಷ್ಣ, ರಾಮ, ನೃಸಿಂಹ, ವರಾಹ, ಕೂರ್ಮ, ಪರಂಜ್ಯೋತಿ, ಪರಂಬ್ರಹ್ಮ, ವಾಸುದೇವ

ರೂಪಗಳ ವಾಚಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಣವದ ಮಹಾತ್ಮೆ ಇಷ್ಟೆಯೇ? ಅಲ್ಲ! "ಅತೋಜ್ಞಾಯಾಂಶ್ಚ" ಪ್ರಣವವಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಜಾಗೃತ, ಸ್ವಪ್ನ, ಸುಷುಪ್ತಿ, ಎನ್ನುವ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳ ನಿಯಂತಾರಾದ ವಿಶ್ವ ತೈಜಸ ಪ್ರಾಜ್ಞರ ಹಾಗೂ ಮೋಕ್ಷ ನಿಯಾಮಕನಾದ ತುರೀಯನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಒಂಕಾರದ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ನಮ್ಮಿಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯವೂ ಸಹ ಟೀಕಾ, ಟಿಪ್ಪಣಿ ಖಂಡಾರ್ಥಗಳಲ್ಲದೇ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬೋಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯರೂ, ಉತ್ತಮ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥ ಸಂಪಾದಕರೂ ಆದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರು ಭಾಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಖಂಡಾರ್ಥಗಳೊಟ್ಟಿಗೆ ಮಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಿಗೆ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವು ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದ ನಿರಂತರ ನಡೆಯುವಂತೆ ಅಸ್ತದುವಾಸ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಮೂಲದಿಗ್ವಿಜಯರಾಮಾಭಿಷ್ಠನಾದ ಅಂಭುಣೀಪತಿ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇವೆ. ಗುರುರಾಜ ಅಸೋಷಿಯೇಷನ್ ಸಂಸ್ಥೆಯು ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಆಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿ ಜನತೆಯ ಅಭಿನಂದನೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಗುರುರಾಜರ ಆರಾಧನೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವುದು ನಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಆನಂದವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಎಲ್ಲ ಸದಸ್ಯರಿಗೂ ಹಾಗೂ ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯವಿತ್ತವರಿಗೂ ಅಸ್ತದುವಾಸ್ಯನಾದ ಮೂಲರಾಮಚಂದ್ರದೇವರು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಮೈಸೂರು
ಶ್ರೀವಣ ಶುದ್ಧರತಮಃ

ಶ್ರೀಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು
ಉತ್ತರಾದಿಮಠ

ಮುನ್ನುಡಿ

ಮಾಂಡೂಕ ಅಂದರೆ ಕಪ್ಪೆ. ವರುಣನು ಕಪ್ಪೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತುರೀಯ ಎಂಬ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ವರುಣನು ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ದೃಷ್ಟಾಂತದ ಋಷಿ. ಚತುರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ದೇವತೆಯು. ಸಮಸ್ತ ಓಂಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಪೂರ್ಣರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದೂ ಓಂಕಾರದ ಅವಯವಗಳಾದ ಅ, ಉ, ಮ ಮತ್ತು ನಾದ ಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುವಂತೆ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತುರೀಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದೂ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯ.

ಆಕ್ಷರನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಓಂಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆತನು ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತನೂ ಸರ್ವಜೀವ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಸಮಸ್ತ ಓಂಕಾರವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿ. ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿಯ 'ಅ'ಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವನು ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಜೀವನ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನು. 'ಉ'ಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ತೈಜಸರೂಪ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕಂಠದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಜೀವನ ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಸುಷುಪ್ತಿ ಆದರೆ ಗಾಢನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಓಂಕಾರದ ನಾದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ತುರೀಯ ನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳ ರೂಪ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಗದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಕೊಟ್ಟು ನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟವಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಶ್ಲೋಕಗಳು ಗೌಡಪಾದ-ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ. ಆಗಮ ಪ್ರಕರಣ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಆಗಮ ಪ್ರಕರಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಇವು ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಆಯ್ದುಕೊಂಡವು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಆಧುನಿಕ

ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಇವು ಗೌಡಪಾದ ಕಾರಿಕೆಯ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರೂ ಶ್ರುತಿ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಶ್ರುತಿ ಎಂದು ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆನಂದಗಿರಿ ಅಪ್ಪಯ್ಯದೀಕ್ಷಿತ ಮೊದಲಾದ ಅದ್ವೈತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಗೌಡಪಾದ ಕಾರಿಕೆಯ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಎಂಬ ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಸರಿಯಲ್ಲ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲದೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. (೧) ಸೃಷ್ಟಿ ಹೇಗೆ ಆಯಿತು (೨) ಸೃಷ್ಟಿಯ ಉದ್ದೇಶವೇನು?

ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗೆ ಆಯಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

- ೧) ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮಹತ್ತ್ವಾದಿರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದು.
- ೨) ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಕನಸು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಜಾಲಗಳಂತೆ ಆರೋಪಿತವಾದದ್ದು ಸತ್ಯವಾದದ್ದಲ್ಲ.
- ೩) ಕಾಲವೇ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಆಧಾರ.
- ೪) ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮೂರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತ.

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನೂ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿ ಮೂರನೆಯದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

- ೧) ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ
- ೨) ಕ್ರೀಡೆಗಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ
- ೩) ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವುದು ಭಗವಂತನ ಸಹಜ ಸ್ವಭಾವ.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದೇ ಸರಿಯಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತ.

ಈ ಅಪೂರ್ವವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ

(೧) ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ

(೨) ವಿಕಲ್ಪೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ ಕಲ್ಮಿತೋ ಯದಿ ಕೇನ ಚಿತ್

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಅದ್ವೈತಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದು ಅದ್ವೈತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅದ್ವೈತ ಮತ್ತು ದ್ವೈತ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅನೇಕ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವೇದಾಂತ ಪ್ರಮೇಯಗಳಿರುವ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಖಂಡಾರ್ಥಗಳ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಅಗತ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ವೇದಾಂತ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿರುವ ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಸಾತ್ವಿಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳುವುದು ಅಗತ್ಯವಿತ್ತು. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅನುವಾದವು ಸುಲಭವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವೂ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರಿಯೂ ಆಗಿದೆ.

ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಮಠ-ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಪ್ರವಚನ ಮಾಡುವ ಯುವ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಕೈಕೊಂಡರೆ ಆಸ್ತಿಕ ಶ್ರೋತೃಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಹಾಯ ವಾಗುವುದು. ಕೇಳಿದ ಪಾಠವನ್ನು ಅನುವಾದಗಳ ಮೂಲಕ ಮೇಲುಕು ಹಾಕಲು ಸಹಾಯ ವಾಗುವುದು. ಪಾಠ ಹೇಳುವ ಯುವ ಪಂಡಿತರಿಗೂ ವಿಷಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಹರಿದಾಡಿದೆ. ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಶಿಸ್ತಿನಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಲು ಸಹಾಯವಾಗುವುದು.

ಗಂಭೀರವಾದ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು, ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಖಂಡಾರ್ಥವನ್ನು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ದಶೋಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಲು ಶ್ರೀ ಹರಿವಾಯುಗುರುಗಳು ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು.

ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶನ ಮಾಡಿದ ಗುರುರಾಜ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ (ರಿ.) ಸಂಸ್ಥೆಯೂ ತುಂಬಾ ಅಭಿನಂದನಾರ್ಹವಾದುದು. ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಾಶನದ ಮೂಲಕ ಜನಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಸುತ್ತಕಾರ್ಯ.

ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕೆ ಧನ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ ಶ್ರೀ ಎಮ್.ಕೆ. ರಾಘವೇಂದ್ರರಾಯರು ಅನೇಕರಿಗೆ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ ಪುಣ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಜ್ಞಾನದಾನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದು ಇನ್ನಿತರ ದಾನಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಶ್ರೀ ಹರಿವಾಯುಗುರುಗಳು ಅವರಿಂದಲೂ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೇವೆಯಾಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು.

ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ

ಪ್ರೊ. ಕೆ.ಟಿ. ಪಾಂಡುರಂಗಿ

ರೈತವೇದಾಂತ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನ, ನಿರ್ದೇಶಕರು

ಪ್ರಕಾಶಕರ ನುಡಿ

ಪ್ರಸ್ತುತ ಚಿತ್ರಭಾಸು ಸಂವತ್ಸರದ ಶ್ರೀಗುರುಸಾರ್ವಭೌಮರ ಆರಾಧನಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಅವರಿಂದ ವಿರಚಿತ ಉಪನಿಷತ್ ವಿಂಡಾರ್ಥಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ ವಿಂಡಾರ್ಥವನ್ನು ಮಧ್ವಭಾಷ್ಯ ಸಮೇತ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಶ್ರೀಹರಿವಾಯುಗುರುಗಳ ಪ್ರೇರಣಾನುಸಾರ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯು ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಾಶನ ಉಪ ಸಮಿತಿಯೊಂದನ್ನು ರಚಿಸಿತು. ಉಪಸಮಿತಿಯವರು ಅದರ ಕನ್ನಡಾನುವಾದ ವನ್ನು ಮಾಡಲು ಜಯತೀರ್ಥ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಮ. ಶಾ. ಸಂ. ವಿದ್ವಾನ್ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಅವರು ಸಂತೋಷ ದಿಂದ ಒಪ್ಪಿ, ಕನ್ನಡಾನುವಾದ ಮಾಡಿ, ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಂಬಾಧಿಸಿ ಶ್ರೀಹರಿ ವಾಯುಗುರುಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ಅನಂತ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕೆ ಅನುಗ್ರಹ ಸಂದೇಶವನ್ನು ನೀಡಿದ ಶ್ರೀಮದುತ್ಪರಾದಿ ಮಠಾಧೀಶರಾದ ಪರಮಪೂಜ್ಯ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಬಾದಗಂಗಳವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಅನಂತ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಿಕ ಸಹಾಯವಿತ್ತ ಶ್ರೀ ಚೈತ್ರ ರಾಘವೇಂದ್ರ ರಾಯರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅವರ ಕುಟುಂಬವರ್ಗಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಹರಿವಾಯು ಗುರುಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಹಾಗೂ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಸಹಕರಿಸಿದವರಿಗೆ ಶ್ರೀ ಗುರುರಾಜರು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಮುದ್ರಣದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ಮೆ. ವಾಗರ್ಥ, ಬೆಂಗಳೂರು ಇವರಿಗೆ ಅಭಿನಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾ, ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥಗುರ್ವಂತರ್ಗತ ಭಾರತೀರಮಣ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತ ಶ್ರೀಮನ್ಮೂಲರಾಮಚಂದ್ರದೇವರಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥಪುಷ್ಪವನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ.

೧೬. ೦೮. ೨೦೦೨

ಬೆಂಗಳೂರು

ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿ ಹಾಗೂ ಉಪಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರು

ಶ್ರೀಗುರುರಾಜ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್

ಮಾಡಲ್ ಹೌಸ್ ಬೀದಿ, ಬೆಂಗಳೂರು.

ಅನುವಾದಕನ ನಾಲ್ಕು ಮಾತುಗಳು

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ತತ್ವಜ್ಞಾನದ ಉಗಮಸ್ಥಾನ. ರಹಸ್ಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವಿದ್ಯೆಯೇ ಉಪನಿಷತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ವೇದದ ಸಾರವೆನಿಸಿರುವ ಉಪನಿಷತ್ತು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೂ ಬೇರೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳದೇ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಹಾಡುತ್ತಿದೆ.

ನ ಏನೋಪನಿಷದ್ವಿಃ ಸ ಜ್ಞೇಯಃ ಕೇನಾಪಿ ಕಸ್ಯಚಿತ್ |

ಆತ ಔಪನಿಷತ್ಯಂ ತಂ ಪ್ರಾಹುರ್ವಿಷ್ಣುಂ ಸನಾತನಮ್ ||

ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಔಪನಿಷತ್ತುರುಷ ನೆಂದಿರುವರು. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲದೇ ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಈ ಹೆಸರನ್ನು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಉಪನಿಷತ್ತೇ ನೀಡಿತು.

ಉಪನಿಷತ್ ಹಾಗೂ ಭಾಷ್ಯಗಳು ಪೂರ್ಣವೆನಿಸಿವೆ.

ಇಂತಹ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ನೂರಾರು ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. "ದಶೋಪನಿಷದಃ" ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ಅವುಗಳ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. "ದಶೇತಿ ಸರ್ವಮುದ್ದಿಷ್ಟಂ" ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ಣಮಿಹೋಚ್ಛತೇ "ದಶ" ಎಂದರೆ ಸರ್ವ ಎಂದರ್ಥ. "ಸರ್ವ" ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಆಧ್ಯಯನ ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ತಾನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಆ ಹೆಸರು ಎಷ್ಟೊಂದು ಪರಿಪೂರ್ಣ! ಸಮಂಜಸ! ಇನ್ನು ಆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಪೂರ್ಣವೆಂದೇನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಮೇಯವಿಲ್ಲ.

ಈ ದಶೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯ ಬರೆಯದಿದ್ದರೂ "ವೇದಾಂತ ಸಂಗ್ರಹ" ಎನ್ನುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಸಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮಾನುಜ ಮತಾನುಗುಣವಾಗಿ ರಂಗ ರಾಮಾನುಜರು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ದಶೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ಈ ಯಾವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು ಪರಿಪೂರ್ಣವೆನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಹತ್ತೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯಬರೆದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಆಂತರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ಹೊಸ ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಪೂರ್ಣವೆನಿಸಬೇಕಾದರೆ - ಋಷಿ, ಛಂದೋ ದೇವತೆಗಳ ಜ್ಞಾನ ಅವಶ್ಯಕ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಆ ಅಧ್ಯಯನ ಅಪೂರ್ಣ. ಅದು ನಿಷ್ಫಲವೂ ಹೌದು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಅನರ್ಥವುಂಟು.

“ಪಾಪೀಯಾನ್ ಭವತಿ ತಸ್ಮಾದೇತಾನಿ ಮಂತ್ರೇ ವಿದ್ಯಾತ್” ಎನ್ನುತ್ತದೆ ಸಾಮವೇದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ಈ ಋಷಿ ಛಂದೋದೇವತೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಎಡವಿದರು. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮಾತ್ರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಯಾವ ಸಂದೇಹಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೇ ಋಷಿಛಂದೋದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದರು.

“ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಾಭ್ಯಾಂ ವೇದಂ ಸಮುಪಭೃಷಯೇತ್”

ಅಲ್ಲ ಸ್ವಲ್ಪ ಓದಿದವನನ್ನು ಕಂಡು ವೇದ ನಡುಗುತ್ತದೆ. ಇವನು ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವನಲ್ಲ. ಇವನು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ವೇದ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಅರ್ಥೈಸಲು ಸಮರ್ಥ. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ದಶಪ್ರಮತಿಗಳು, ಅವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಅಷ್ಟೇ ಪೂರ್ಣ. ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳ ಜಾಡಿನಲ್ಲಿ ವೇದ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಅರ್ಥೈಸಿದವರು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರೊಬ್ಬರೆ. ಇದು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಅರ್ಥೈಸುವಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪುರಾಣಗಳ, ಸಂಹಿತೆಗಳ ಇತಿಹಾಸದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಪುಂಖಾನುಪುಂಖವಾಗಿ ಉದ್ಗರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಉಪನಿಷದ್ವಾಚ್ಯ ಅದೊಂದು ಮಾತ್ರ ಪರಿಪೂರ್ಣ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಅಪೂರ್ಣವೇ.

ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಅಥರ್ವಣವೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಉಪನಿಷತ್ತು. ಮಂಡೂಕರೂಪಿಯಾದ ವರುಣನೇ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ದ್ರಷ್ಟಾರನಾದ ಋಷಿಯು ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಣ, ತುರೀಯರೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಗಳು.

ನಾಲ್ಕು ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಚಿಕ್ಕ ಉಪನಿಷತ್ತು ಗದ್ಯಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ಖಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಗದ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಈ ಉಪನಿಷತ್ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಬಳಿಕ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟ ಶೋಕಗಳು.

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳು ನಲವತ್ತು. ಅದರಲ್ಲಿ ವರುಣ ದೃಷ್ಟಮಂತ್ರಗಳು ಹೆನ್ನೊಂದು. "ಉಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳು ವರುಣನು ಸಂಪಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟ ಮಂತ್ರಗಳು. ಇವು ಆಧುನಿಕ ವಿಮರ್ಶಕರು ಹೇಳುವಂತೆ ಗೌಡಪಾದಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲ. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಶ್ರೀಯುತ ಪೊ. ಕೆ.ಟಿ. ಪಾಂಡುರಂಗಿಯವರು ವಿಶದವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮುನ್ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿರುವರು. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರೂ ಕೂಡ ಇವು ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟ ಮಂತ್ರಗಳೆಂಬುದನ್ನು

ಪ್ರಮಾಣ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಂ ಚ ಬಲವದ್ವಿಧ್ಯತೇ ಮುನೇ |

ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಾನ್ ಯತೋ ಮಂತಾನ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಸಲಿಲೇಶ್ವರಃ ||

ಆತ್ರ ಶೋಕಾ ಭವಂತೀತಿ ಚಕಾರೈವ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್

ಇತಿಗಾರುಷೇ

ಎನ್ನುವ ಗಾರುಡದ ಮೂಲಕ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸಿರುವರು. ಒಬ್ಬರೆ ಚೊಕ್ಕದಾದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಚಿಕ್ಕದೆಂದು ಕಾಣುವ ಓಂಕಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾದೇವತೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿವರಣೆಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಗವಂತ ಓಂಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಭೃಹತ್‌ಸಂಹಿತೆ ಹಾಗೂ ನೈರ್ಗುಣ್ಯದ ಮಾತಿನ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಸಿರುವರು. 'ವೈಶ್ವಾನರ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲ. ಈ ವೈಶ್ವಾನರ ಭಗವಂತನೆಂಬುವುದನ್ನು

ವಿಶ್ವಂ ಸ್ಥೂಲಂ ಸಮುದ್ವಿಪ್ಪಂ ಸರ್ವಗಮ್ಯತಹೇತುತಃ |

ತತ್ಸಂಬಂಧೀ ನರೋಽನಾಶಾದ್ ವೈಶ್ವಾನರ ಉದಾಹೃತಃ ||

ಎನ್ನುವ ಮಹಾಯೋಗದ ಮಾತಿನಿಂದ, ಸ್ಥೂಲಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನೂ, ನಾಶ ಹೊಂದದಿರುವನು ಎನ್ನುವ ಕಾರಣದಿಂದ "ವೈಶ್ವಾನರ" ಭಗವಂತನೇ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವರು. ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀಸುಮದ್ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷದ್ವ್ಯಾಪ್ತಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೀಗೆನ್ನುವರು —

ದಶೋಪನಿಷದೋದೇವೀದೇವೀವಾ ಇವ ಸಮೀಪ್ನತಾಃ ।

ಯುಕ್ತಾಃ ಪ್ರಾಸಾದಯಂತ್ಯರ್ಥಾ ಯೇಷು ಭಾಷ್ಯಾಲಯೇಷ್ವಾಲಮ್ ॥

ದೇವಸ್ತೋತ್ರರನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಸನ್ನಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥಗಳು ಉಪನಿಷತ್‌ಗಳನ್ನು ಸುಖವಾಗಿ ನಮಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯದ ಮಹತಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಓದಿದಾಗ ಮುಂದೆ ನಮಗೆ ಅನುಭವ ಗೋಚರವಾಗುವುದು. ನನ್ನ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನ ಸೃಷ್ಟಿಯೇಕೆ? ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆಯೇ? ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನ ಪೂರ್ಣ, ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಇದೊಂದು ಅವನ ಸ್ವಭಾವ. ಈ ಮಾತನ್ನು ಹರಿವಂಶ ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ —

ತಸ್ಯಾಪಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸೃಷ್ಟಿಂ ತು ಕೇಚಿದಾಹುರನೈಪುಣಾಃ ।

ಅತ್ಯಪ್ರಶ್ನೈವ ಭೋಗಾರ್ಥಂ, ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಂ ತು ವಿಪಶ್ಚಿತಃ ।

ಸಾಚಿ ಕ್ರೀಡಾ ಸ್ವಭಾವೋಷ್ಯ ಕುತೋಽತ್ಯಪ್ಪಾ ಸ್ವಹಾ ವಿಭೋಃ ॥

ಒಟ್ಟಾರೆ ನಾಲ್ಕು ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳು ಸಮಸ್ತ ಓಂಕಾರದಿಂದ ಹಾಗೂ ವ್ಯಸ್ತವಾದ ಆ, ಉ, ಮ ಮತ್ತು ನಾದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದೆ. ಅದರ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆಗುವ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಖಂಡಾರ್ಥ —

ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರ ಖಂಡಾರ್ಥದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಅನೇಕ ತೆರನಾಗಿದೆ.

ವೇದಾಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಹಂತದ ಓದುಗನಿಗೆ ಸರಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ಮೂಲಕ ಗುರುಸಾರ್ವಭೌಮರು ಉಪಕರಿಸುವುದಲ್ಲದೇ ಭಾಷ್ಯಟೀಕಾದಿಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನೆಲ್ಲ ಕೆಲವೇ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅದನ್ನು ಮನನ ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ನೆನಪಿಡಲು ಪಂಡಿತರಿಗೂ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಹದುಪಕಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪಠ್ಯಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವಾಗ ಅದರ ಸ್ಪಷ್ಟ ತಿಳಿವಿಗಾಗಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಸಂವಾದಿಯಾದ ಬೇರೊಂದು ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಅದರ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ವಿಷಯದ ಹೃದಯವನ್ನು ಅವಿಷ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಚಿಂತನೆಯಿಂದ ರೂಪುಗೊಂಡ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ತ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ-ವಾಖ್ಯೇಯ ಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಮೂಲದ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಹೊಸ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತಾರೆ.

ಕೆಲವು ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲಭಾವದ ಸ್ಫುಟವಾದ ಅರಿವಿಗಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮತ್ತು ಟೀಕಾಕಾರರು ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿ ಪ್ರಮೇಯದ ಗಾಂಭೀರ್ಯ ಹಾಗೂ ಅನೇಕ ಮುಖತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ಸೂತ್ರಗಳ ಅಥವಾ ವಾರ್ತಿಕದ ಉಲ್ಲೇಖದೊಡನೆ ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವರು.

“ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರಂ ಪ್ರಭೋಃ ಸೃಷ್ಟಿಃ” ಎನ್ನುವ ಹದಿನಾಲ್ಕನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪ್ರಭು ಪದದಿಂದಲೇ ಇತರ ಮತಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದು ಆವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಅನ್ಯಾದೃಶ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

೧. ಪ್ರಕರ್ಷಣಾ ಭವತಿ ಶಶ್ವದೇಕಪ್ರಕಾರೇಣ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಪ್ರಭುಃ |

ಪ್ರಕೃಷ್ಟನಾಗಿ ಇರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಭು ಇರುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಹೆಚ್ಚುಗಾರಿಕೆ ಎಂದರೆ ನಿರ್ವಿಠಾರನಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಈ ನಿರ್ವಚನದಂತೆ ನಿರ್ವಿಠಾರನಾದ ಪ್ರಭು ಜಗತ್ತಾಗಿ ವಿಠಾರಗೊಳ್ಳುವವನಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಪರಿಣಾಮವಾದದ ನಿರಾಕರಣೆಯಾಗುವುದು.

೨. ಪ್ರಭವತಿ ಸಮರ್ಥೋ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಪ್ರಭುಃ |

ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಪೂರ್ಣಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಭು ಸತ್ಯವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಪ್ರಭು ಮಾಯಾಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೇಕೆ ಮಾಡುವನು? ಸೃಷ್ಟಿಯು ಮಾಯಾವಸ್ತು ಸದೃಶ ಎನ್ನುವ ವಾದದ ನಿರಾಕರಣೆ ಈ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ಆಗುವುದು.

೩. ಪ್ರಕರ್ಷಣಾ ಭವತಿ ಅನುಭವತಿ ಅಖಿಲಮಿತಿ ಪ್ರಭುಃ |

ಎಲ್ಲವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿದಿರುವನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಭು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಲ್ಲ ಪ್ರಭುವಿಗೆ ಭ್ರಮೆ ಬರಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ? ಅವನ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಂತೆ ಮಿಥ್ಯೆ ಎಂಬ ವಿಚಾರವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ.

ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಭುಪದದ ನಿರ್ವಚನದಿಂದಲೇ ಪರಿಣಾಮದ ವಿವರ್ತವಾದ ಮಾಯಾಸರೂಪತ್ವವಾದಗಳು ನಿರಾಕರಣೆಯಾಗುವ ಬಗೆಯನ್ನು ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರು ಸುಂದರವಾಗಿ, ಸರಳವಾಗಿ ತೋರಿಸಿರುವರು. ಇದು ಒಂದು ಉದಾಹರಣ ಮಾತ್ರ.

ಓದುಗರ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ಮತ್ತು ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ ಆಮೇಲೆ ಖಂಡಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದರ ಅನುವಾದವನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಖಂಡಾರ್ಥದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿರುವೆ. ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ “ವಿವರಣೆ” ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತು ಭಾಷ್ಯ ಹಾಗೂ ಖಂಡಾರ್ಥಗಳ 'ಕನ್ನಡಾನುವಾದವನ್ನು' ಶ್ರೀಹರಿವಾಯುಗುರುಗಳ ಪ್ರೇರಣಾನುಸಾರ ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಮದುತ್ಕರಾದಿ ಮಹಾಧೀಶರಾದ ಪರಮ ಪೂಜ್ಯ ಕುಲಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು ಅನುಗ್ರಹ ಸಂದೇಶ ನೀಡಿ ಆಶೀರ್ವದಿಸಿರುವುದು ನನ್ನ ಭಾಗ್ಯವೇ ಸರಿ.

ಪೂಜ್ಯ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಜಯತೀರ್ಥ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದಲ್ಲಿ ಈಗಾಗಲೇ ಅನೇಕ ಯುವ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ತಯಾರು ಮಾಡಿ ಸಾಧಕ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ನೀಡಿರುವರು. ಶ್ರೀಗಳವರು ತಮ್ಮ ಈ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾಗಿ ಸೇವೆಗೈಯುತ್ತಾ ಚಿರಪರಿಚಿತರಾಗಿರುವರು. ಈ ಗುರುಗಳು ನನ್ನ ಮೇಲೆ ನಿರ್ವ್ಯಾಜವಾದ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿರುವರು. ನನ್ನ ವಿಳಿಗೆಗೆ ಎಲ್ಲ ವಿಧ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಮಹಾಗುರುಗಳಿಗೆ ಅನಂತಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪ್ರಣಾಮಗಳ ಪೂರ್ವಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ನನಗೆ ರಾಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಸುಧಾಂತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿಸಿದ ಸ್ವರೂಪೋದ್ಧಾರಗೈಯ್ದ ಪರಮಪೂಜ್ಯ ಹಿಂದಿನ ಶ್ರೀಪಾದರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮ ಪುತ್ರರೂ, ವಿದ್ಯಮಾನ ಶ್ರೀಪಾದರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮ ಪಿತೃಚರಣರನಿಸಿರುವ ಸುಧಾವಿತಾರದರಾದ ಶ್ರೀಗುತ್ತಲಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಚಿಕ್ಕ ಹೊತ್ತಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸುಂದರವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಮುನ್ನುಡಿ ನೀಡಿರುವ, ಎಲ್ಲ ಒಲಿದಾಧಿಪತಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಿಯರಾದ, ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಶ್ರೀಯುತ ಪ್ರೊ. ಕೆ.ಟಿ. ಪಾಂಡುರಂಗಿಯವರಿಗೆ ನನ್ನ ನಮನಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವೆನು. ನನಗೆ ಈ ಸಾಧನ ಶರೀರವನ್ನಿತ್ತು, ನನ್ನನ್ನು ಸಾಧನ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿಸಿದ ಪೂಜ್ಯರಾದ ಪಿತೃಪಾದರಿಗೆ (ಶ್ರೀ ಪ್ರಲ್ಛಾದಾಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ, ದಿವಾನ ಉತ್ತರಾದಿ ಮಠ) ನನ್ನ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವೆನು. ಗುರುಸಾರ್ವಭೌಮರ ಆರಾಧನೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶನ-ಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಎನ್.ಆರ್. ಕಾಲೋನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗುರುರಾಜ ಅಸೋಸಿಯೇಷನ್ (ರಿ.) ಇವರಿಗೆ ನನ್ನ ಹಾರ್ಥಿಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವೆನು.

ಈ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಸಹಾಯ ನೀಡಿದ ಶ್ರೀ ಚೈತ್ರ ರಾಘವೇಂದ್ರ ರಾವ್ ಇವರಿಗೆ ಹರಿವಾಯುಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆ.

ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರಗುರುಸಾರ್ವಭೌಮರ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರ ಮತ್ತು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣಾನುಸಾರ ಈ ಕನ್ನಡಾನುವಾದವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವೆನು. ಈ ಅನುವಾದವು ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಿಗೆ ಉಪಕಾರವಾಗಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಓದುಗರು ಹಂಸೋರನ್ಯಾಯದಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಈ ನನ್ನ ಪುಟ್ಟ ಕೃತಿಯು ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಮೋದವನ್ನಂಟು ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು

ಸಜ್ಜನವಿಧೇಯ

೧೭-೮-೨೦೦೨

ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ

ಬೆಂಗಳೂರು-೪

ಜಯತೀರ್ಥ ವಿದ್ಯಾಪೀಠ

ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್

ಭಾಷ್ಯ ಹಾಗೂ ವಿವರಾರ್ಥ ಸಹಿತ.

ಹರಿಃ ಓಂ

ಅಥ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಉಪನಿಷತ್

“ಓಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಭಗದಂತನ ಉಪಾಸನೆ”

ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮಿದಂ ಸರ್ವಂ । ತಸ್ಮೋಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ
ಭೂತಂ ಭವದ್ ಭವಿಷ್ಯದಿತಿ ॥ ೧ ॥

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತಂ ಭಾಷ್ಯಂ

ಪೂರ್ಣಾನಂದಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಸ್ವರೂಪಂ ನಿತ್ಯಮವ್ಯಯಮ್ ।

ಚತುರ್ಥಾ ಸರ್ವಭೋಕ್ತಾರಂ ವಂದೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಂ ಪದಮ್ ॥

ಅನುವಾದ — ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದ, ಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಶಕ್ತಿಯೇ
ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. ನಿತ್ಯನು. ವಿಕಾರರಹಿತನು. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರ ದೇಹದಲ್ಲಿ
ವಿಶ್ವ, ತ್ರೇವಿಂಶ, ಪ್ರಾಣಿ ಹಾಗೂ ತುರ್ಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯ
ಹಾಗೂ ಆಂತರಿಕ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಾರಭಾಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಭೋಗಿಸುವವನು. ಇಂತಹ
ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಜ್ಞಾನಿಗಮ್ಯನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಮಿಸುವೆನು.

ಛಾಂದೋ

ಮಂಡೂಕರೂಪಿಣಾ ವರುಣೇನ ಚತುರೂಪೋ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ತೂಯತೇ ।

ಧ್ಯಾಯನ್ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ಪ್ರಣವೇನ ಸಮಾಹತಃ ।

ಮಂಡೂಕರೂಪೀ ವರುಣಸ್ತುಷ್ಠಾಪ್ನ ಹರಿಮವ್ಯಯಂ ॥ ಇತಿ ಪಾದ್ಯೇ ।

ಅನುವಾದ — ಕವೈಯರೂಪದವರುಣನು ವಿಶ್ವಾದಿನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಈ ಉಪನಿಷತ್ಸಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಕವೈಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿರಕ್ತನಾದ ವರುಣನು ನಾಶರಹಿತನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಣವದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದನು' ಎಂದು ಪಾಢ್ಯವುರಾದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯಂ

ಓಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ತು ಯದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ತದಕ್ಷರಮುದಾಹೃತಂ ।

ಓತಮತ್ರ ಜಗದ್ಯಸ್ಮಾದೋಂ ತಸ್ಮಾದ್ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ ॥

ತದಿದಂ ಗುಣಪೂರ್ತ್ಯವ ಸರ್ವಮಿತ್ಯೇವ ಶಬ್ದತಂ ।

ಭಾವಿಭೂತಭವತ್ಯಾಲೇಪೈಕರೂಪತಯಾ ಹರಿಃ ॥

ಸರ್ವದಾ ನಿತ್ಯ ಇತ್ಯೇಷಾ ವ್ಯಾಖ್ಯೋಂಕಾರಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿತಾ ।

ಇತಿ ಬೃಹತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ।

ಅನುವಾದ — ಓಂ ಎನಿಸಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಕ್ಷರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಓಂ ಎನಿಸಿರುವನು. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಎಂದೂ ಇವನಿಗೆ ಹೆಸರಿದೆ. ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲೂ ಯಾವುದೇ ವಿಶಾರಕ್ಕೊಳಗಾಗದೆ ಸರ್ವದಾ ನಿತ್ಯನಾಗಿರುವುದೇ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ಓಂ ಎಂದೂ ಆಕ್ಷರನೆಂದೂ ಎನಿಸಲು ಕಾರಣ. ಹೀಗೆಂದು ಬೃಹತ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿವಿರಚಿತಃ
ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಸಮಸ್ತಗುಣಪೂರ್ಣಾಯ ದೋಷದೂರಾಯ ವಿಷ್ಣುಃ ।

ನಮಃ ಶ್ರೀಪ್ರಾಣನಾಥಾಯ ವಿಶ್ವಾದಿಚತುರಾತ್ಮನೇ ॥

ಅಸ್ಯಾ ಉಪನಿಷದೋ ಮಂಡೂಕರೂಪೀ ವರುಣ ಋಷಿಃ । ಚತೂರೂಪೀ ಹರಿದೇವತಾ । ಕೇಷಾಂಚಿಚ್ಛೇದೋಬಧ್ವಾನಾಮಕ್ಷರಗಣನಯಾ ಅನುಪುಷ್ಠಾಭಂದಸ್ತಂ ಜ್ಞೇಯಮ್ । ಮುಮುಕ್ಷೋರಧಿಕಾರಿಣೋಽಖಿಲಕ್ಷೇಶನಿವೃತ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಪರಮಾನಂದಾಪಾಪ್ರಯೇ । ಸಮಸ್ತವ್ಯಸ್ತಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಭಗವದುಪಾಸನಾಂ ವಕ್ತುಂ ಪ್ರವೃತ್ತೇಯ-

ಮುಪನಿಷತ್ | ಆದೌ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಂ ತಾವದಾಹ - ಓಮಿತ್ಯಾದಿನಾ
ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯಂತೇನ |

ವತದಿತಿ ಶ್ರವಣಾತ್ ಯದಿತ್ಯನ್ವೇತಿ | ಓಮಿತಿ | ಉಕ್ತಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಓತಂ ಜಗದ್ಭಿನ್ನಿ
ವೃತ್ತತ್ಯಾ ಓಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಯದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ವತದಕ್ಷರಮುಚ್ಯತೇ | ಇದಮಕ್ಷರಂ ಸರ್ವಂ
ಗುಣವೂರ್ಣಮ್ | ಕೇನ ನಿಮಿತ್ತೇನ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಕ್ಷರಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಇತ್ಯತೋ
ನ ಕ್ಷರತಿ ಕಾಲತ್ರಯೇಽಪಿತಿ ವೃತ್ತತ್ಯಾ ಕಾಲತ್ರಯೇಽಪ್ಯೇಕಪ್ರಕಾರತಯಾ ನಿತ್ಯತ್ವಹೇತುನೇತಿ
ಭಾವೇನ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಂ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಮಾಹ - ತಸ್ಯೇತಿ | ವಿಶ್ವಾಖ್ಯಾಯಿತಽನೇ-
ನೇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ, ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಮ್ | ತಸ್ಯ ಓಮಿತ್ಯಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾಕ್ಷರಶಬ್ದಾರ್ಥತ್ವೇ
ಉಪಪನ್ನಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮುಚ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ ಕಿಮಿತ್ಯತ ಆಹ - ಭೂತಮಿತಿ |
ಓಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮ, ಭೂತಂ ಅತೀತಕಾಲೇ ವಿದ್ಯಮಾನಂ, ಭವದ್ವರ್ತಮಾನಕಾಲೇ ಸತ್,
ಭವಿಷ್ಯತ್ ಆಗಾಮಿಕಾಲೇಽಪಿ ಸತ್, ಶಬ್ದದೇಹಪ್ರಕಾರಮಿತಿ ಯಾಮ್ | ಆತೋಽಕ್ಷರ-
ಮುಚ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇತಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಉಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ವಯಃ || ೧ ||

ಅನುವಾದ - ಸಮಸ್ತ ಕಲ್ಯಾಣ ಗುಣವೂರ್ಣಾನೂ, ದೋಷರಹಿತನೂ,
ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯೂ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆದ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಣ್ಣ,
ತುರೀಯವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ನಮಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಕಪ್ಪೆಯ ರೂಪನಾದ ವರುಣನು ಋಷಿಯು ಆದ್ದರಿಂದ
ಇದನ್ನು ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ ಎಂದು ಕರೆದರು. ವಿಶ್ವಾದಿನಾಲ್ಕುರೂಪನಾದ
ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಭಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳು
ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ಥನವುಗಳು. ಮೋಕ್ಷಾವೇಕ್ಷೆಯಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿ
ಮತ್ತು ಆನಂದ ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಇಡಿಯಾದ ಹಾಗೂ ಬಿಡಿ ಬಿಡಿಯಾದ
ಪ್ರಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಈ
ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ ಹೊರಟಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ
ಇಡಿಯಾದ ಓಂಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ. ಕಾರಣ ಭಗವಂತನು ಓಂ
ನಾಮಕನು. ಓಂ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ನಕ್ಷರತಿ' ಎಂಬ
ವೃತ್ತತೆಯಿಂದ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಪ್ರಕಾರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಕ್ಷರನು.
ಈ ಅಕ್ಷರನು 'ಸರ್ವಂ' ಅಂದರೆ ಗುಣವೂರ್ಣನು. ಅಕ್ಷರ ಸ್ವರೂಪವು
ಹಿಂದೆಯೂ ಇತ್ತು, ಈಗಲೂ ಇದೆ, ಮುಂದೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು

ಶ್ರುತಿಯೇ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಕಾಲತ್ರಯಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವುದು ಶ್ರುತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಇಂಥ ಕಾಲತ್ರಯಸಂಬಂಧ ಜೀವನಿಗೂ ಉಂಟು. ಕಾರಣ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಎಕರೂಪ ಅಂದರೆ ಕಾಲತ್ರಯಕ್ಕೆತವಿಕಾರತೂನ್ಯನು, ಚಿತ್ತ್ವತೆ ಪ್ರಳಯದಲ್ಲೂ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದವ-
ಣಾದರೂ ಓಂಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಅವಳು ಕಾಲತ್ರಯ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಮೀರಿರುವಳು. ಶಬ್ದದೇಶ ಪ್ರಕಾರವು ಎನ್ನುವುದೇ ಶ್ರುತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತ ಎಂದಿದೆ || ೧ ||

ಉಪನಿಷತ್

ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪೂರ್ಣ ಉಳಿದಲ್ಲವು ಅಪೂರ್ಣ

ಸರ್ವಮೋಂಕಾರ ಏವ ಯಚ್ಚಾನ್ಯತ್ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತಂ ತದಪ್ಯೋಂಕಾರ
ಏವ | ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ | ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ || ೨ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಯಸ್ಮಾದೋಂಕಾರೋಽಸಾವತಃ ಪರಃ |

ಸರ್ವತ್ಪ್ರಮಿತಿ ಪೂರ್ಣತ್ವಂ ತನ್ಮಾನ್ಯಸ್ಯ ಪರೇಃ ಕೃಚಿತ್ | ಇತಿ ನೈರ್ಗುಣೇ |

ಸರ್ವಮೋಂಕಾರ ಏವೇತ್ಯನ್ಯಸ್ಯ ಪೂರ್ಣತ್ವವಾರಣಂ |

ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತತ್ವಂ ಚ ತಸ್ಯೈವ |

ಪ್ರಕೃತೇರಪಿ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತತ್ವಂ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ಅನ್ಯದಿತಿ ವಿಶೇಷಣಂ |

‘ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ’ ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ’
‘ಪೂರ್ಣಮಿದಃ ಪೂರ್ಣಮಿದಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರಿ-
ಪೂರ್ಣತ್ವಮಿತ್ಯಾಹ — ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತಿ ||

ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸಕಲದೇಹೇಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾಽಽದಾನಾದಿಕರ್ತಾ ಯೋಽಯಂ ಕೃಚ್ಛಿತ್
ಪ್ರತೀಯತೇ , ಜೀವಾನಾಂ ಅಸ್ಥಾಂತಂತ್ಯದರ್ಶನಾತ್ ಸೋಽಪಿ ಸ ಏವೇತಿ
ದರ್ಶಯತಿ ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ || ಇತಿ |

ಅನುವಾದ — ಶ್ರೀಹರಿಯು ಓಂ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ
ಓಂಕಾರ ಎನಿಸಿರುವನು. ಸರ್ವತ್ವ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣತ್ವ, ಇಂಥಹ ಪೂರ್ಣತ್ವವು

ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊರತಾಗಿ ಇನ್ನಾರಲ್ಲೂ ಇರಲಾರದೆಂದು ನೈಗುಣ್ಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ.

‘ಸರ್ವಂ ಒಂಕಾರ ಎವ—ಓಂ ಎನಿಸಿದ ಹರಿಯೇ ಪೂರ್ಣನು(ಸರ್ವಂ)’ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಗಿಂತ ಇತರರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಇಲ್ಲ ಎಂದಿದೆ. ಯಜ್ಞ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತಂ ತದಪ್ಯೋಂಕಾರ ಎವ ಎಂದು ಕಾಲತ್ರಯಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಕಾರಶೂನ್ಯನೂ, ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಕೃತಿಯೂ ಕಾಲತ್ರಯದ ವಿಕಾರರಹಿತಳಾದುದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ‘ಅನ್ಯತ್’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ನೀಡಿ, ಚಿತ್ತಕೃತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನಳಾಗಿದ್ದು ಕಾಲತ್ರಯದ ವಿಕಾರರಹಿತಳಾಗಿರುವುದು ಓಂ ಎನಿಸಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ; ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳು ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯಳಲ್ಲ, ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ - ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೂರ್ಣನೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂಬ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಣಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದು ‘ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ’ ‘ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ’ ‘ಪೂರ್ಣಮದಃ ಪೂರ್ಣಮಿದಂ’ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದು.

ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಾತಂತ್ಯವು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ, ಚತುರ್ಮುಖ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಜೀವರ ದೇಹಗಳಲ್ಲೂ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಅನುಭವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ ಒಬ್ಬನಿರಲೇ ಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅವನೇ ಆಕ್ಷರ ಶಬ್ದ ಹಾಗೂ ಓಂ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿ ಎಂಬುದನ್ನು ‘ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಛಾಂ

ಪೂರ್ಣಸ್ತು ಹರಿರೇವೈಕೋ ನಾನ್ಯತ್ ಪೂರ್ಣಂ ಕದಾಚನ |

ವಿನಾ ಚ ಪ್ರಕೃತಿಂ ನಾನ್ಯತ್ ಕಾಲಾತೀತಂ ಪರಾತ್ಮನಃ ||

ಕಾಲಶ್ಚೈವ ದಿಶೋ ವೇದಾ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾತ್ಮಾನ ಈರಿತಾಃ |

ಅಭಿಮಾನಾತ್ಮ ಜೀವಾನಾಂ ನ ಕಾಲಾತೀತತಾ ಭವೇತ್ |

ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಪೂರ್ವತ್ರ ಕಾಲಸಂಬಂಧ ಈರಿತಃ |

ಪೂರ್ಣಾತ್ಮಂ ಚ ಸದಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಸರ್ವವೇದತಃ |

ಸೋಽಯಂ ವಿಷ್ಣು ರಮಾಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾನಂತಾದಿಗಃ ಸದಾ |

ಆದಾನಾದನಕರ್ತೃತ್ವಾದಾತ್ಮಾ ತೇಜಾಮಗೋಚರಃ |

ಇತಿ ಮಂಡೂಕೋಪೀ ಸನ್ ದರ್ಶಕ ವರುಣಃ ಶ್ರುತಿಂ ||

ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಷಃ |

ಅನುವಾದ — ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವನು. ಇನ್ನಾರೂ ಎಂದೂ ಪೂರ್ಣರಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಚಿತ್ತ್ವಕ್ಕಿಲ್ಲದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಕಾಲದ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಇರುವವಳು. ಕಾಲಪ್ರವಾಹ, ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶ ಹಾಗೂ ಏವತ್ತು ವರ್ಣಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವು ಕಾಲಾತೀತಗಳೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಾಲಾತೀತತ್ವ, ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕಾಲಾತೀತಳಾದ ಚೇತನ ಪ್ರಕೃತಿ ಅಭಿಮಾನಿ ನಿಯೋಗಿರುವುದರಿಂದ, ಹೊರತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕಾಲಾತೀತತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯಗಳಲ್ಲ. ಜೀವಾತ್ಮರು ನಿತ್ಯರಾದರು ದೇಹಾಭಿಮಾನ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಉಚ್ಚತ್ವ, ನೀಚತ್ವ ಮೊದಲಾದ ವಿಕಾರಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗುವವರಾದುದರಿಂದ ಅವರೂ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತರಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಾತ್ಮರಿಗೂ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲದ ವಿಕಾರವಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತತ್ವ ಕೊಡಲಾರದು. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವದಾ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವವನೆಂಬುದು ಸರ್ವವೇದಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆತ್ಮರನೆಂದು ಒಂ ಎಂದೂ ಎನಿಸಿರುವ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ನಮಗೆ ಅಗೋಚರನಾಗಿದ್ದು ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿದ್ದು ಅವರ ಸುಖ ದುಃಖಗಳ 'ಆದಾನ' ಅಂದರೆ ಅನುಭವ ಮತ್ತು 'ಅದನ' ಅಂದರೆ ಇಷ್ಟಾನಿಷ್ಠ ಪದಾರ್ಥ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತ ಆತ್ಮಾ ಎನಿಸಿರುವನು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಕಪ್ಪೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವರುಣನು ಕಂಡುಕೊಂಡನು. ಎಂದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. || ೨ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಯದಕ್ಷರಸ್ಯ ಸರ್ವಮಿತ್ಯನೇನ ಪೂರ್ಣತ್ವಮುಕ್ತಂ ತದನ್ಯನ್ಯಾಪ್ಯಸಿ ಕಿಮಿತ್ಯತೋ
ಸ್ಯೇತ್ಯಾಹ - ಸರ್ವಮಿತಿ

ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ ಇತ್ಯೋಂಕಾರಃ, ಕೃಷ್ಣಾಃ ಕರ್ಮಣಿ
ಘೌರ್ವಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಚೋ ಇತಿತಿ ವೈದ್ವಿಃ | ಭಗವಾಃಪಂತಾಃ ಪುಂಸಿತಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗತಾ |
ಓಮಿತ್ಯುಚ್ಯಮಾನಮಕ್ಷರಮೇವ ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ಣಂ, ನತ್ಸನ್ನದಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಭೂತಮಿತ್ಯಾದಿನೋಕ್ತಂ ಶಬ್ದದೇಹಪ್ರಕಾರತ್ವರೂಪಕಾಲತ್ರಯಾತೀತತ್ವಮಕ್ಷರಪದ-
ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಮುಪ ನಾನ್ಯಸ್ಯೇತ್ಯಾಹ - ಯಚ್ಚಾನ್ಯದಿತಿ | ಕಾಲತ್ರಯಕೃತವಿಕಾರಹೀನ-
ರೂಪಂ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತಂ ಚ ಯದನ್ಯತ್ ಚಿತ್ತ್ವಕೃತರೂಪಮ್ನು ತದಪ್ಯೋಂಕಾರ ಏವ |

ಓಮಿತ್ಯುಚ್ಯಮಾನಾಕ್ಷರಾಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮವ | ನ ತತೋಽನ್ಯತ್ ತಾದೃಶಮಸ್ತತ್ಪ್ರಥಮಃ |
 ಶ್ರೀತತ್ಪ್ರ ಶಬ್ದದೇವಪ್ರಕಾರತ್ವರೂಪಂ ಕಾಲತ್ರಯಾತೀತತ್ವಮೀಶಪ್ರಸಾದಾಯತ್ತಂ ನ ಸ್ವತಃ
 ಇತಿ ಭಾವಃ | ಯದ್ವಾ ಯತ್ ಕಾಲತ್ರಯಾತೀತಂ ತದಪ್ಪೋಲಂಕಾರ ಏವ | ಅನ್ಯಚ್ಚ
 ಶ್ರೀತತ್ಪ್ರ ಚ | ತದುಭಯಾನ್ಯತ್ ಕಾಲತ್ರಯಾತೀತಂ ನೇತೈವಕಾರಾರ್ಥಃ |
 ಸರ್ವಮೋಲಂಕಾರ ಏವ ಇತ್ಯತೋಲಂಪದ- ವಾಚ್ಯಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪೂರ್ಣತ್ವಮುಕ್ತಮ್ | ತತ್
 ಕುತ ಇತ್ಯಾಶಂಕಾಂ ಪ್ರಮಾಣಸೂಚನೇನ ನಿರಾಹ - ಸರ್ವಂ ಹೈತದ್ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ |
 ಏತದೋಲಂಪದವಾಚ್ಯಮಕ್ಷರಾಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ಣಂ ಹಿ, 'ಪರಮಂ ಯೋ
 ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ', 'ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಮ್', 'ಪೂರ್ಣಮದಃ
 ಪೂರ್ಣಮಿದಮ್' ಇತ್ಯಾದಿಶು ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನನು ಜೀವಾನಾಂ
 ಹಿತಾಹಿತಕ್ರಿಯಾಪ್ರಾಪ್ತಾಂತಾನ್ಯುಭವೇನ ತೇಷ್ವಪಿ ಕೃತ್ವಾ ನಿಯಂತೇತ್ಯನುಮಿತಸ್ಯಾಪಿ
 ಗುಣಪೂರ್ಣಾದೇರಪೇಕ್ಷೇಯತ್ವಾತ್ ಕಥಮೋಲಂಪದವಾಚ್ಯವ್ಯವ ಪೂರ್ಣತ್ವಾ-
 ದೀತ್ಯತೋಽಯಮೇವ ತತ್ರಾಪಿ ನಿಯಂತಾ ನಾನ್ಯ ಇತ್ಯಾಹ - ಅಯಮಿತಿ |
 ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ರಾಣಾದಿಕರ್ತೃತಯಾ ಸ್ವತೋ ಯ ಆತ್ಮಾಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಣುಕ್ತ-
 ಮೋಲಂಪದವಾಚ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮವ, ನ ತಸ್ಯಃ ಕೃತ್ವಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯೇನ ತಸ್ಯವ
 ಪೂರ್ಣಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತೇತನ್ನ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಭಾವಃ | ಇತಿ ಸಮಸ್ತಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯೋಕ್ತಿಃ || ೨ ||

ಅನುವಾದ - ಅಕ್ಷರನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವು ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ
 ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ - 'ಓಂ' ಎಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಕ್ಷರವೇ ಪೂರ್ಣ.
 ಉಳಿದದ್ದು ಯಾವುದೂ ಪೂರ್ಣವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಶ್ರುತಿಯು 'ಏವ'
 ಕಾರವನ್ನು ಹಾಕಿ 'ಸರ್ವಂ ಓಂಕಾರ ಏವ' ಓಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೇ ಗುಣಪೂರ್ಣ
 ಎಂದಿತು. ಅಂತೆಯೇ ಉಳಿದವರು ಯಾರೂ ಅಕ್ಷರರೂ ಅಲ್ಲ. ಶಬ್ದದೇವ-
 ಪ್ರಕಾರತ್ವವೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ
 ಕಾಲತ್ರಯ ವಿಕಾರಶೂನ್ಯವಾದ ಏನು ಚಿತ್ತ್ವಕ್ಕಿತಿ ಉಂಟೋ ಅದು ಓಂಕಾರವೇ.
 ಅಂದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಚಿತ್ತ್ವಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದೇವಪ್ರಕಾರತಾ ಬಂದಿದೆ
 ಹೊರತು ಭಗವಂತನಂತೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಇಲ್ಲ.

ಅಥವಾ ಯಾವುದು ಕಾಲತ್ರಯಾತೀತವೋ ಅದೇ ಓಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ.
 'ಅನ್ಯಚ್ಚ' ಶ್ರೀ ತತ್ವವಾದರೂ 'ಅನ್ಯದೇವ' ಕಾಲಾತೀತವೂ ಅಲ್ಲ, ಓಂಕಾರ
 ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ. 'ಅನ್ಯತ್' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಅವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ
 'ಏವ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೀಗೆ ಎರಡನೇ
 ರೀತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಿರುವರು.

ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪೂರ್ಣತೆ.

ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ಪೂರ್ಣನು' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ ಹೇಳುವರು - "ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮ" ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಅಕ್ಷರನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ಸರ್ವಂಹಿ' ಪೂರ್ಣನೆಂದು "ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ" 'ಪೂರ್ಣಮದಃ ಪೂರ್ಣಮಿದಂ' ಮೊದಲಾದ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು 'ಹಿ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹಿತ ಹಾಗೂ ಅಹಿತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸುಖಬೇಕೆನಿಸಿದಾಗ ದುಃಖವಾಗುವುದು, ದುಃಖನಿವಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಕಂಡಿದೆ. ಅಂತಹ ಅಸ್ವತಂತ್ರರಾದ ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರು ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು. ಈ ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವವನು ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ. ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆದಾನಾದಿಕರ್ತೃವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನು ಆತ್ಮ ನಾಮಕನಾಗಿರುವನು. ಹೀಗೆ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಿಕ್ಕವರಾರೂ ಪೂರ್ಣರಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನನ್ನು ಶ್ರುತಿಯೇ ನಿರೂಪಿಸಿತು.

ಎವರಣೆ : ಓಂಕಾರ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಓಂ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬ ಕರ್ಮಣಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಘಂ' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿ 'ಅಚೋಽಘ್ನಾತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಓಂಕಾರ ಎನ್ನುವ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಘಂಞಂತಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ || ೨ ||

ಉಪನಿಷತ್

ಪರಮಾತ್ಮನ ವೈಶ್ವಾನರ ರೂಪ

ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಪಾತ್ | ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನೋ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಃ |
ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಮುಖಃ ಸ್ಥೂಲಭುಕ್ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರಥಮಃ
ಪಾದಃ || ೩ ||

ಛಾಪ್ತಂ

ಚತುರ್ಥಾವಚ್ಛತೋ ದೇಹೇ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸನಾತನಃ |

ವೈಶ್ವಾನರೋ ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನಗೋ ಗಜವಕ್ತ್ರಃ |

ನಿರ್ಮಾತಾ ಬಾಹ್ಯಸಂವಿತ್ತೇರ್ಜೀವಾನಾಂ ತದಗೋಚರಃ |

ಅಜ್ಞಾದಶಮುಖಾನ್ಯಸ್ಯ ಪುಮಾಕಾರಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ |
 ಮಧ್ಯಮಂ ತು ಗಜಾಕಾರಂ ಚತುರ್ಬಾಹುಃ ಪರಃ ಪುಮಾನ್ |
 ಪಾದೌ ಹಸ್ತಕರೋ ಹಸ್ತಾ ಇತಿ ಸಪ್ತಾಂಗ ಈರಿತಃ |
 ಸ್ತೂಲಾನ್ ಭೋಗಾನ್ ಇಂದ್ರಿಯೈಃ ಸುಖಭಾನ್ ಛುಂಕ್ತೇ ನ ಚಾಶುಭಾನ್ |
 ವಿಶ್ವಂ ಸ್ತೂಲಂ ಸಮುದ್ರಿಷ್ಟಂ ಸರ್ವಗಮ್ಯತ್ಪ್ರಹೇತುತಃ |
 ತತ್ಸಂಬಂಧೀ ನರೋಽನಾರಾದ್ ವೈಶ್ವಾನರ ಉದಾಹೃತಃ |
 ವಿನಾಯಕಸ್ಯ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧ್ಯಾನಾದೈದ್ ಗಜವಕ್ತ್ರತಾಂ |
 ತಜೈವ ತೈಜಸಧ್ಯಾನಾತ್ ತ್ರಿಧ್ಯಾನಾದಿಂದ್ರ ಇಂದ್ರತಾಂ |
 ಚತುರ್ಧ್ಯಾನಾಚ್ಚ ರುದ್ರತ್ವಂ ರುದ್ರ ಆಪ ಜನಾರ್ದನಾತ್ |
 ವಿಮಂಘೂತಗುಣೋ ವಿಶ್ವುಶ್ಚತುರಾತ್ಮಾ ಪರಾತ್ಪರಃ ||

ಇತಿ ಮಹಾಯೋಗೇ |

ಅನುವಾದ — ಶಾಶ್ವತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರ ದೇಹದಲ್ಲೂ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು. ಈ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವಾನರ ರೂಪವು ನಮ್ಮ ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವುದು. ಜೀವಾತ್ಮನು ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವ ಕಾರಣ ಬಲಗಣ್ಣು 'ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನ' ಎಂದೇ ಎನಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನು ಅನೇಯಮುಖದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವನು. ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಅಗೋಚರನಾಗಿದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನು. ಇವನಿಗೆ ಮನುಷ್ಯಾಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಮುಖಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ ಅನೇಯ ಮುಖದಂತಿದೆ. ಎರಡು ಪಾದಗಳು, ಒಂದು ಸೊಂಡಿಲು ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳೂ ಇವೆ. ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಏಳು ಅಂಗಗಳುಳ್ಳವನು ಈ ವೈಶ್ವಾನರ. ವಿಶ್ವವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿಯುವ ಸ್ಥೂಲಪದಾರ್ಥಗಳು. ಸ್ಥೂಲವಾದ ಈ ಸತ್ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಜೀವಾತ್ಮರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕ ಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಭಗವಂತ 'ವೈಶ್ವ' ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಜೀವಾತ್ಮರ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ನಾರ ಹೊಂದದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ನರ' ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಎನಿಸಿದ್ದು ಒಟ್ಟಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂದು ಕರಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರ ಹಾಗೂ ತೈಜಸರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ವಿನಾಯಕ ಗಜಾನನನೆನಿಸುವನು. ವೈಶ್ವಾನರ, ತೈಜಸ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಮೂರು ಭಗವದ್ಗುಣಗಳ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ದೇವೇಂದ್ರ, ಪದವಿದುನ್ನು ಪಡೆದನು. ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಣ ಹಾಗೂ ತುರಿಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ರುದ್ರನು

ದ್ರವ್ಯವೆನಿಸಿರುವನು. ಇಂಥಹ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ಎಂದು ಮಹಾಯೋಗ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ವಿವಂ ಸಮಸ್ತಪ್ರಗವಶ್ರತಿಪಾದ್ಯಮುಪಾಸನಾರ್ಥಂ ನಿರೂಪ್ಯೇದಾನೀಂ ತದೇಕ-
ದೇಶೈರಕಾರೋಕಾರಮಕಾರನಾದೈಃ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾನಾಂ ವಿಶ್ವಾದಿಭಗವದ್ರೂಪಾಣಾ-
ಮುಪಾಸನಮಕಾರೋಕಾರಮಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ತೃತೀಯಖಂಡೇ ವಕ್ತುಂ ತಾನಿ
ರೂಪಾಣ್ಯಾಹ - ಸೋಽಯಮಿತಿ | ಸಃ ಸಮಸ್ತೋಂಪದವಾಚ್ಯೋಽಕ್ಷರನಾಮಾಽಯಂ
ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮಾದಿಮು ನಿಯಾಮಕಯಾ ಸ್ಥಿತ ಆತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಪಾತ್, ಚತುರ್ದಶಾಃ ಪಾದಾಃ ಅಂಶಾಃ,
ಸ್ವರೂಪಭೂತಾ ಯಸ್ಯ ಸ ಚತುಷ್ಪಾತ್ | ಪಾದಪದಸ್ಯ ಸಂಖ್ಯಾ ಸುಪೂರ್ವ-
ಸ್ತೇತ್ಯಂತಲೋಪಃ | ಸರ್ವಜೀವನಿಯಾಮಕಯಾ ತತ್ಪದ್ವೇಹೇಷು ಚತುರೂಪತಯಾ
ತಿಷ್ಠತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಾನಿ ತೇಪಾಂ ಸ್ವಾನಾನಿ, ಕರ್ತೃ ವ್ಯಾಪಾರಃ, ಕೇದ್ರಾಣಿ ತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ,
ಕಿಂ ತೇಪಾಂ ಭೋಗ್ಯಂ, ಕಾನಿ ನಾಮಾನೀತ್ಯಪ್ತೌ ಸರ್ವಂ ಕ್ರಮೇಣಾಹ - ಜಾಗರಿತೇತಿ |
ಯತ್ರ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಜಾಗರ್ತಿ ತತ್ ಚಕ್ಷುರ್ಜಾಗರಿತಮ್ | ಅಧಿಕರಣೇ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತದೇವ
ಸ್ವಾಂತಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜಾಗರಿತಸ್ವಾಂತಃ ಚಕ್ಷುಸ್ವಾಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಃ | ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞೋ
ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥಪರಃ | ಬಹಿರ್ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥಾನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತೀತಿ ಬಹಿಃ ಪ್ರಜ್ಞಃ |
ಜಾನಾತೇರಂತರ್ಗತಃ ಸ್ವಾರ್ಥಾದ್ 'ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀತಿರಃ ಕ' ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆತ್ಮೋ
ಲೋಪ ಇಟಿಚೀತ್ಯಾಕಾರ ಲೋಪಃ |

ಸಪ್ತಾಂಗಃ, ಚತ್ವಾರೋ ಪಾದಾಃ ದ್ವೌ ಪಾದೌ ಗಜಮುಖತ್ವಾತ್ ಗಜಹಸ್ತ ವಿಕ ಇತಿ
ಸಪ್ತಾಂಗಃ | ಏಕೋನವಿಂಶತಿಮುಖಃ ನವೋತ್ತರದಶಮುಖಃ | ಮಧ್ಯಮಮುಖಂ
ಗಜಮುಖಾಕಾರಂ, ಪಾರ್ಶ್ವದ್ವಯೇ ತು ನವ ನವ ಮುಖಾನಿ ಪುರುಷಮುಖಾಕಾರಾಣಿ ಇತಿ
ವಿವೇಕಃ | ಸ್ಥೂಲಭುಕ್, ಸ್ಥೂಲಾನ್, ಶುಭ್ರಭೋಗಾನ್ ಭುಂಕ್ತ ಇತಿ ಸ್ಥೂಲಭುಕ್ |
ವೈಶ್ವಾನರಃ ವಿಶ್ವತೇ ಗಮ್ಯತೇ ಸರ್ವೈರ್ಜ್ಞಾಯತ ಇತಿ ವಿಶ್ವತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ವಶ್ಯತ್ಯಯಃ |
ಅನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಧಾತುನಾಂ ವಿಶತಿರತ್ರ ಗತ್ಯರ್ಥಸನ್ ಜ್ಞಾನಪರಃ | ವಿಶ್ವಂ
ಸರ್ವೈರ್ಜ್ಞೇಯಂ ಸ್ಥೂಲಮ್ ವಸ್ತುಚ್ಛೇತ | ಭೋಕ್ತೃತಯಾ ತತ್ಸಂಭಂಧೀ ವೈಶ್ವಃ | ನ
ರೀಯತೇ ನ ಕ್ಷೀಯತೇ ಇತಿ ನರಃ | ರೀಪ್ ಕ್ಷಯೇ | ಷಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವೈಶ್ವಾನ್ತೌ ನರಶ್ಚ |
ನರೇಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ಭಾಷ್ಯೋಕ್ತಿನಿರುಕ್ತಿಬಲಾದ್ವಾ ದೀರ್ಘಃ ವೈಶ್ವಾನರಃ |
ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದಃ | ಆತ್ಮನ ಇತಿ ವಿಪರಿಣಾಮೇನಾತ್ರೋತ್ತರತ್ರ, ಚಾನುಪಂಗಃ |
ಸರ್ವದೇಹೇ- ಪಾದಾನಾದಿಕರ್ತೃತ್ವೇನ ಸ್ಥಿತಸ್ಥಾತ್ಮನಃ ಪ್ರಥಮಂ ರೂಪಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ೩ ||

ಅನುವಾದ - ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನೆಗಾಗಿ ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, ಪ್ರಾಣವದ ಭಾಗಗಳಾದ ಅಕಾರ, ಉಕಾರ, ಮಕಾರ ನಾದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರಾದ ವಿಶ್ವ, ತ್ರೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರೀಯರ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಮೂರನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಈಗ ಮೊದಲು ಈ ನಾಲ್ಕರ ರೂಪಗಳನ್ನು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ—

ಸಮಸ್ತ ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಅಕ್ಷರನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಈ ಆತ್ಮನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು. ಆ ಜೀವರ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಜೀವರ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪನಾಗಿರುವವನು ಎಂದೂ ಭಾವ. ಈ ರೂಪಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳು ಅವುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ, ರೂಪಗಳು ಎಂತಹವು, ಮತ್ತು ಆ ರೂಪಗಳ ಭೋಗ್ಯ, ನಾಮಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ— ವೈಶ್ವಾನರನು ಮೊದಲ ಅಂಶನು. ಯಾವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಜಾಗೃತನಾಗಿರುವನೋ ಅಂತಹ ಕಣ್ಣು ಜಾಗೃತವೆನಿಸಿದೆ. ಇದು ವೈಶ್ವಾನರನಿಗೆ ಸ್ಥಾನ. ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ನೀಡುವವನು. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು, ಎರಡು ಕಾಲು, ಗಜಮುಖನಾದ ಕಾರಣ ಆತನಿಗೆ ಹಸ್ತದಂತಿರುವ ಸೊಂಡಿಲೊಂದು ಹೀಗೆ ಸಪ್ತಾಂಗನು. ಹತ್ತೊಂಬತ್ತು ಮುಖಗಳು. ಈ ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ಮುಖ ಆನೆಯ ಮುಖ. ಎರಡೂ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು, ಒಂಭತ್ತು ಪುರುಷನ ಮುಖಗಳು. ಸ್ಥೂಲಗಳಾದ ಶುಭಭೋಗಗಳನ್ನು ಇವನು ಭೋಗಿಸುವನು. ಎಲ್ಲ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಆದಾನಾದಿ-ಕರ್ತೃವಾಗಿರುವ ಆತ್ಮನ ಮೊದಲ ರೂಪ ಇದು.

ವಿವರಣೆ - ಚತುಷ್ಪಾತ್ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ "ಸಂಖ್ಯಾ ಸುಪೂರ್ವಸ್ಯ"(೩-೧-೧೩೫) ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಃ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ಣಜಂತವಾದ ಜ್ಞಾಧಾತುವಿಗೆ "ಇಗುಪದ್ವಿಜ್ಞಾಪ್ರೀತೀಃ ಕಃ" ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿ "ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ್" ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಜ್ಞಾ" ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಯ ಅಕಾರಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ವೈಶ್ವಾನರ - ಎಲ್ಲರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಧಾತುವಿಗೆ "ವ" ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ವಿಶ್ವಾಧಾತುವನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಎನ್ನುವ

ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನೀಯಾದಿಗಳು ಬಳಸಿರುವರು. ಆದರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗಮನ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಜ್ಞಾನ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. "ಎಶ್ವ" ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿಯುವ ಸ್ಥೂಲ ಪದಾರ್ಥಗಳು. ಈ ಸ್ಥೂಲ ಪದಾರ್ಥದ ಭೋಕ್ತೃವಾದ್ದರಿಂದ "ವೈಶ್ವ" ನೆನ್ನುವರು. ನಾಶ ಹೊಂದದಿರುವ ಕಾರಣ ನಶನೆನ್ನುವರು ಒಟ್ಟಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರನೆನಿಸಿರುವನು. "ನರೇಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್" (೬-೩-೧೨೯) ಎನ್ನುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರವೆಂದು ದೀರ್ಘವಾಗಿದೆ || ೩ ||

ಉಪನಿಷತ್

ಶರಮಾತ್ಮನ ತೈಜಸರೂಪ

ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನೋಽಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ | ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಮುಖಃ
ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಕ್ ತೈಜಸೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ || ೪ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಜಾಗ್ರದ್ವರ್ತನಸಂಸ್ಕಾರರೂಪತ್ವಾತ್ ಸ್ವಪ್ನಗಂ ತು ಯತ್ |

ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಂ ತು ತಜ್ಞಾನಕಾರಣೋಽಂತರ್ಜ್ಞ ಉಚ್ಯತೇ || ಇತಿ ಚಾರಾಹೇ |

ಅನುವಾದ — ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಎಚ್ಚರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಬರುವ ಅನುಭವದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವು ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಆತ್ಮಂತ ವಿಲಕ್ಷಣಗಳು. ಇಂಥಹ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ತೈಜಸನು 'ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಹೀಗೆ ವಾರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಃ | ಯತ್ರ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಜೀವಃ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಾನ್ ಪಶ್ಯತಿ ಸ ಸ್ವಪ್ನಃ | ತದೇವ ಸ್ಥಾನಂ ಯಸ್ಯ ಸ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಃ, ಕಂಠದೇಶಸ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ ಅಂತಃಕರ್ಮೋತ್ತಮಾ ಚಾಹಾರ್ಥಜ್ಞಾನಜನ್ಯವಾಸನಾಪರಿಣಾಮರೂಪಾರ್ಥಪರಃ | ತಾನ್ ಅಂತಃಸ್ಥಿತಾನ್ ವಾಸನಾಮಯಾರ್ಥಾನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಜಾನಾತಿ ಚೇತ್ಯಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ | ಪ್ರಜ್ಞ ಇತಿ ಜಾನಾತೇಃ | ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಮುಖ ಇತಿ ಪ್ರಾಗ್ಧೃತ್ | ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಕ್ |

ವಾಸನಾಮಯತಯಾ ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥೋಚ್ಛೋ ವಿವಿಕ್ತಾನ್ ಸ್ವಾಪ್ನಾರ್ಥಾನ್ ಭುಂಕ್ತಿಃ
ಘೋರಮತಿ ಚೇತಿ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಘ್ನಃ | ತೇಜೋಮಯಚಿತ್ತಸ್ವತಯಾ ಚಿತ್ತಸಂಬಂಧಿತ್ವೇನ
ತೈವಸನಮಾ ಆತ್ಮನೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ ದ್ವಿತೀಯಂ ರೂಪಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ೪ ||

ಅನುವಾದ - ತೈವಸನು ಎರಡನೆ ಅಂಶನು. ಜೀವನು ಯಾವ ಅವಸ್ಥೆ-
ಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಾಣುವನೋ ಅದು ಸ್ವಪ್ನ ಅಂದರೆ ಕಂಡ. ಈ
ಕಂಡದೇಶ ಇವನಿಗೆ ಸ್ಥಾನ. ಒಳಗೆ ತಿಳಿಸುವವನು ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ
ಅನುಭವದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಅಂತರಿಕ ಸ್ವಪ್ನಗಳನ್ನು
ತಿಳಿಸುವನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಎಲಕ್ಷಣವಾದ
ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ಭೋಗಮಾತಿಸುವನು. ತಾನೂ ಅನುಭವಿಸುವನು.
ತೇಜೋಮಯವಾದ ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರೂಪಕ್ಕೆ ತೈವಸ-
ರೂಪವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ || ೪ ||

ಉಪನಿಷತ್

ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಾಪ್ತರೂಪ

ಯತ್ರ ಸುಪ್ತೋ ನ ಕಂಚನ ಕಾಮಂ ಕಾಮಯತೇ ನ ಕಂಚನ ಸ್ವಪ್ನಂ ಪಶ್ಯತಿ
ತತ್ ಸುಷುಪ್ತಂ | ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನ ಏಕೀಭೂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ
ಏವಾನಂದಮಯೋ ಹ್ಯಾನಂದಭುಕ್ ಚೇತೋಮುಖಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ವತೀಯಃ
ಪಾದಃ || ೫ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಸುಷುಪ್ತಂ ತು ತಮೋ ಜ್ಞೇಯಂ ಹರಿಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತದಾವೃತಃ |
ನ ಕಾಮಯೇನ್ನೈವ ಪರೈರ್ಜೀವಃ ಸ್ವಾತ್ಮತಮೋ ವಿನಾ |
ಕಾಲಂ ಚ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಸ್ಯ ಪಟಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ |
ಚಿತ್ತಸ್ತೋ ದರ್ಶಯೇದ್ ಯಸ್ಮಾತ್ ತೈವಸಃ ಸ್ವಪ್ನಕೈದ್ರಿಃ |
ನ ಬಾಹ್ಯಂ ಜ್ಞಾಪಯೇದ್ ಯಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಮೇನ ವಿನಾದನಃ |
ಏಕೀಭಾವಂ ಪ್ರಜೀತಾಂ ಚ ತೇನ ವಿಶ್ವತ್ರ ತೈವಸಃ |
ಏಕೀಭೂತಸ್ವಪ್ನಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಘನೋ ಜೇದಸ್ವಮೋವೃತಃ |
ತನ್ಮಾತ್ರಸ್ಯ ಸಕಾಲಸ್ಯ ಘನಪ್ರಜ್ಞಃ ಪ್ರದರ್ಶನಾತ್ ||

ಇತಿ ಪ್ರಕಾಶಕಾಯಾಂ |

ಆನಂದಮಯಃ ಪೂರ್ಣಾನಂದಃ | ಚೇತೋಮುಖಃ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಮುಖಃ |
 ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಇತಿ ವಿಪರೀತಸಮಾಸಃ | ಘನಪ್ರಜ್ಞ ಇತಿ ವಕ್ತೃಮಾಣತ್ವಾತ್ |
 ವಿಷಯ- ಭೋಗಂ ವಿನಾ ಆನಂದಮಾತ್ರಭುಕ್ತಾರ್ಥ್ ಆನಂದಭುಗಿತಿ ವಿಶೇಷಃ |
 ಆನಂದಮಯತ್ವಚೇತೋಮುಖತ್ವಪೂರ್ಣತ್ವವೇತ್ಯರ್ಥತ್ವಾದಿ ಚತುಷ್ಟಯೇಽಪಿ
 ಸಮಮ್ | ಅನ್ಯತ್ರಾತಿರೇಶಾರ್ಥಂ ವಿಶತ, ಆನಂದಮಯತ್ವಂ ಚೇತೋಮುಖತ್ವಂ
 ಚ ಉಕ್ತಮ್ |

ಅನುವಾದ — ಸುಷುಪ್ತಿಯು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜೀವಾತ್ಮನು ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾದ ಸುಷುಪ್ತಿಗೊಳಗಾಗಿ ಯಾವ ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ, ಅಜ್ಞಾನ, ಕಾಲ, ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆ, ಸುಷುಪ್ತಿಸುಖ ಈ ಎಲ್ಲವುಗಳ ಜ್ಞಾನ ಅವನಿಗಿರುತ್ತದೆ. ಸುಷುಪ್ತಿ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕ ಹರಿಯೇ ಒಡೆಯನು. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ತೃಪ್ತನು ಎನಿಸುವುದು. ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯದೊಡದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎನಿಸುವನು. ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವ ಮತ್ತು ತೃಪ್ತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಪ್ರಾಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಗೊಳ್ಳುವವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆಗ ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು 'ವಿಕೀರ್ಣತ' ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಅಜ್ಞಾನಾವೃತಜೀವನು 'ಘನ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಕಾಲ, ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆ, ಸುಖ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಜ್ಞಾನಾವೃತನಾದ ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನಷ್ಟೇ ತಿಳಿಸಿ- ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಘನಪ್ರಜ್ಞ ಎನಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಗೆ ಹೇಳಲಾದ 'ಆನಂದಮಯ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಆನಂದ ಪೂರ್ಣಾನಂದವನೆಂದರ್ಥ. 'ಚೇತೋಮುಖಃ' ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ. 'ಘನ' ಎನಿಸುವ ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸುವವನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಘನಪ್ರಜ್ಞಾನ' ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಉಚಿತ. ಆದರೂ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಎಂದಿದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪದಗಳು ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಮುಂದೆ ಇದೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಃ' ಎಂಬುದರ ಬದಲಾಗಿ 'ಘನಪ್ರಜ್ಞ' ಎಂದೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ' ಎಂಬುದು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವ ಹಾಗೂ ತ್ರೈಜನಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಬಾಹ್ಯ ಹಾಗೂ ಆಂತರಿಕ ವದಾರ್ಥಗಳ ಭೋಗದಿಂದಾಗಿ ಆನಂದವುಳ್ಳವುಗಳಾದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ವಿಷಯಭೋಗವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಸ್ವರೂಪಾನಂದದ ಅನುಭವವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು 'ಆನಂದಭುಕ್' ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಆನಂದಮಯಿತ್ವ, ಚೇತೋಮಯಿತ್ವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಹಾಗೂ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವ, ತ್ರೈಜನ, ಮತ್ತು ತುರ್ಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ಇವೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪದ ಪ್ರಸ್ತಾವದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ || ೫ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ತೈರಿಯಪಾದಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಂ ವಕ್ತುಂ ಸ್ಥಾನಸ್ವರೂಪಂ ತಾವದಾಹ - ಯತ್ರೇತಿ |

ಯತ್ರ, ದೇಶೇ ಸುಪ್ತಃ ಅಜ್ಞಾನಾದ್ಯಃ, ಸುಂ ಸುಖರೂಪಂ ಭಗವಂತಂ ಪ್ರಾಪ್ತ ಇತಿ ವಾ 'ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ ಸಂಪರಿಷ್ಕೃತ' ಇತ್ಯಾದೇಃ, ಕಂಚನ ಕಮುಪಿ ಕಾಮಂ ಕಾಮ್ಯಮಾನಮರ್ಥಂ ನ ಕಾಮಯತೇ, ಕಂಚನ ಸ್ವಪ್ನಂ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಂ ಚ ನ ಪಶ್ಯತಿ, ಉಪಲಕ್ಷಗಮೇತತ್, ಸ್ವಾತ್ಮಕಾಲಾಜ್ಞಾನಾನಿ ವಿನಾ ಕಿಮಪಿ ನ ಪಶ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ ಸ್ಥಾನಂ ಸುಪುಪ್ತಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಸುಪುಪ್ತಮೇವ ಸ್ಥಾನಂ ಯಸ್ಯ ಸ ಸುಪುಪ್ತಸ್ಥಾನಃ, ಹೃತ್ಕರ್ಣಕಾಗ್ರಸ್ಥ ಇತಿ ಯಾಮತ್ | ಏಕೇಭೂತಃ ವೈಶ್ವಾನರತ್ವೈಜಸಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಶ್ಲೇಷವಿಶೇಷರೂಪೈಕೇಭಾವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಃ | ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಃ, ಅವಿದ್ಯಾವೃತ್ತೋ ಜೀವೋ ಘನ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಸುಪುಪ್ತವೇಲಾಯಾಂ ಜೀವಸ್ವರೂಪಮಜ್ಞಾನಂ, ತದುಪಲಕ್ಷಿತಂ ಕಾಲಂ ಚೇತಿ ತ್ರಯಂ | ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಜೀವಸ್ಯೇತಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಃ | ಪ್ರಪೂರ್ವಾದಂತರ್ಗತಗೃಹಾರ್ಥಾದ್ 'ಜ್ಞಾತವ್ಯೋಧನೇ' ಇತಿ ಧಾತೋಃ ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ ಕರ್ಮಣಿ ಲ್ಯುಟಿ ಅನಾದೇಶೇ ಪ್ರಜ್ಞಾನಃ | ಪ್ರಜ್ಞಾಪಿತೋ ಘನೋ ಜೀವೋ ಯೇನ ಸಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ | ಘನಪ್ರಜ್ಞ ಇತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಗತ್ಪಾದಿಹಾಪಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಘನಪ್ರಜ್ಞಾನ ಇತಿ ವಿಪರೀತಸಮಾಸೋ ದ್ವೇಯಃ | ತಥಾತ್ಮೇ ಅಂತರ್ಗತಗೃಹಾರ್ಥಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಲ್ಯುಟಿ | ಆನಂದಮಯಃ ಆನಂದಪ್ರಚುರು, ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಇತಿ ಯಾಮತ್ | 'ಯತೋದಾಪೋ ನಿವರ್ತಂತೇ' ಇತ್ಯಾದೌ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಿತಿ ಹೇರರ್ಥಃ | ಆನಂದಭುಕ್, ವಿಷಯಭೋಗಾನ್ ವಿನೈವಾನಂದಂ ಭುಂಕ್ತೇ ಭೋಜಯತಿ ಚೇತ್ಯಾನಂದಭುಕ್ | ಅತ್ರ, ಸ್ಥೂಲಭುಕ್ತಂ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಕ್ತಮಾನಂದಭುಕ್ತಂಚ ನಿತ್ಯಪೂರ್ಣಾನಂದಾನುಭವರೂಪಸ್ಯ ಕ್ರೀಡಾರೂಪಂ ದ್ವೇಯಮ್ | ಚೇತೋಮುಖಿಃ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಮುಖಿಃ | ಮುಖಿ ಇತ್ಯುಪಲಕ್ಷಗಮ್ |

ಜ್ಞಾನರೂಪಸರ್ವಾವಯವ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತದಾನಂದಮಯತ್ವ ಚೇತೋಮುಖತ್ವ-
ರೂಪವಿಶೇಷಗದ್ವಯಂ ಪ್ರಾಗುಕ್ತರೂಪದ್ವಯೇ ನಾಂಕಪ್ರಜ್ಞಮಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಚತುರ್ಥ-
ರೂಪೇಚ ಧ್ಯೇಯಂ | ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಪ್ರಕರ್ಷಣಾ ನ ಜ್ಞಾಪಯತೀತಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ |
ಜೀವಸ್ವರೂಪಕಾಲಾಜ್ಞಾನಾತಿರಿಕ್ತಂ ಬಾಹ್ಯಂ ಸ್ವಾತ್ಮಂ ವಾ ಕಿಮಪಿ ನ ಜ್ಞಾಪಯತೀತಿ
ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಪೂರ್ವಾನ್ನಇತಿಪಪದಾದಂತರ್ಗೀತರ್ಯ-
ರ್ಥಾದಾತರೋಪಸರ್ಗ ಇತಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆತ್ಮನಃ ಕೃತೀಯಃ ಪಾದಃ, ಕೃತೀಯಂ
ರೂಪಮ್ || ೫ ||

ಅನುವಾದ - ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಮೂರನೇ ಅಂಶನು. ಯಾವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು
ಅಜ್ಞಾನಾವೃತನಾಗಿ, 'ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಉಪರತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ' ಬಾಹ್ಯವಸ್ತು-
ಗಳನ್ನಾಗಲಿ, ಸ್ವಾತ್ಮವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲವೋ
ಈ ಅವಸ್ಥೆಯು ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆಯು. ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸ್ವಾನುವಾದ
ಪ್ರದಯಾಕಾಶವೇ ಇವನ ಸ್ಥಾನ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಜೀವನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ,
ಅಜ್ಞಾನಕಾಲ ಹಾಗೂ ಆ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಾಗುವ ಸುಖ, ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ
ಯಾವ ಅನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ವಿಶ್ವ ಹಾಗೂ
ತ್ವಜಸರಿಂದ ವಿಕೀರ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. "ಘನ" ಎಂದರೆ
ಅವಿದ್ಯಾವೃತನಾದ ಜೀವನು. ಈ ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪ, ಅಜ್ಞಾನ,
ಕಾಲ ಈ ಮೂರನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವನು. ಪೂರ್ಣಾನಂದನನ್ನುವುದು
ಶ್ರುತಿಸಿದ್ರವೂ ಅಹುದು. ವಿಷಯ ಭೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಆನಂದವನ್ನು
ಅನುಭವಿಸುವನು. (ಆನಂದಭುಕ್) ಜೀವಾತ್ಮನೂ ಭೋಗಿಸುವಂತೆ
ಮಾಡುವನು. ನಿತ್ಯಪೂರ್ಣನೂ ಆನಂದರೂಪನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯ
ಸ್ಥೂಲಭೋಗವಾಗಲಿ, ಆನಂದಾನುಭವವಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಸ್ವಾತ್ಮವಸ್ತುಗಳ
ಭೋಗವಾಗಲಿ ಕ್ರೀಡಾರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭಗವಂತನ ಮುಖ ಮತ್ತು
ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಅವಯವಗಳೂ ಕೂಡ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾಗಿವೆ || ೫ ||

ಉಪನಿಷತ್

ವಿಶ್ವಾದಿ ಚತುರೂಪಗಳ ಮುಖಮೆ

ವಿಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ವಿಷ ಸರ್ವಜ್ಞ ವಿಷೋಽಂತರ್ಯಾಮೀ |

ವಿಷ ಯೋನಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ || ೬ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಏಷ ಚತುರೂಪ ಆತ್ಮ ಸರ್ವಜ್ಞ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಾದಿಲಕ್ಷಣಃ |
 ಪರಮಾತ್ಮಾ ಚತುರೂಪಃ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಶರೀರಗಃ |
 ವಿಶ್ವತ್ವ ತ್ರೈಜಸಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಸುರೀಯಶ್ಚೇತಿ ಕಥ್ಯತೇ |
 ತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಮಯಾನಿ ತು |
 ಚೇತೋಮುಖಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪತಃ |
 ಮುಖಶಬ್ದಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ಯ ದೇಹಸ್ಯಾಪ್ಯಪಲಕ್ಷಣಃ |
 ತಥಾಪಿ ಮುಖಶಬ್ದೋಽಯಂ ಪೂರ್ಣಾತ್ಮಂ ಸೂಚಯೇದ್ ವಿಭೋಃ |
 ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಮುಖ್ಯವಾಚಿತ್ಯಾನ್ಯಮಿವಾಚ್ಯಪಿ ಸನ್ ಸ್ವತಃ |

ಇತಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯೇ |

ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ಕ್ರೀಡಾ ಭೋಗೋ ನ ಚಾನ್ಯಥಾ |
 ಯಥಾಽಽದಿತ್ಯಸ್ಯ ದೀಪೇನ ನ ವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ಕಲ್ಪನ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಕರ್ಣೀ || ೬ ||

ಅನುವಾದ — ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಏಷ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ
 ಎಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಕೇವಲ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪವನ್ನಲ್ಲ.
 ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಅಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವಾದಿ
 ಲಕ್ಷಣಗಳು ಎಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವವು. ಈ
 ವಿಶೇಷಣಗಳು ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳಿಗೆ ಇವೆಯೆಂದು ಮಾರ್ಕಂಡೇಯಪುರಾಣವೂ
 ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತದೆ —

ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲಪ್ರಾಣಿಗಳ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ
 ಇರುವನು. ವಿಶ್ವ, ತ್ರೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿ ಈ ರೂಪಗಳು
 ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವವು. ಈ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳು ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪಗಳು.
 ಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದವುಗಳು. ಆದರಿಂದಾಗಿಯೇ ಅವು ಚೇತೋಮುಖ
 ಎನಿಸುವವು. ಚೇತೋಮುಖ ಪದದಲ್ಲಿ ಮುಖಶಬ್ದವು ಮುಖವನ್ನಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲದೆ
 ಸಮಗ್ರ, ಶರೀರವನ್ನೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಸಮಗ್ರ, ಶರೀರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು
 ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮುಖಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ
 ಪರಮಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪ ಭೂತವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಮುಖ್ಯ ಅಂದರೆ ಉತ್ತಮ. ವಿಕಂದರೆ
 ಅದು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದುದು, ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ'.

ಪ್ರಾಜ್ಞನಂತೆ ವಿಶ್ವಜನರೂ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಆಂತರಿಕ ವಿಷಯಭೋಗವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಆನಂದಿಸುವವರಾದರೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದು ಕೇವಲ ಕ್ರೀಡೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ವಿವರಿಸಿದೆ— 'ಪ್ರಕಾಶಮಯನಾದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇತರ ದೀಪಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಕಾಶವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೇ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಭೋಗದಿಂದ ಅದುವರೆಗೆ ಇಲ್ಲದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆನಂದವೇನೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ'.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ವಿವಂ ರೂಪತ್ರಯಂ ನಿರೂಪ್ಯ ಚತುರ್ಥಪಾದಂ ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಿರೂಪಯಿಷ್ಯನ್ ವೈಶ್ವಾನರಾದಿರೂಪಾಣಾಮುಕ್ತಸ್ಥಾನವ್ಯಾಪಾರಾದ್ಯರ್ಥೇಶು ಶ್ಲೋಕಾನ್ ವಿವಕ್ಷುಃ ಮಧ್ಯೆ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಚತುರ್ಥರೂಪೇಣ ಸಹ ಚತುರ್ಣಾಂ ರೂಪಾಣಾಂ ಮಹಿಮಾನಮಾಹ - ವಿಷ ಇತಿ |

ವಿಷ ಉಕ್ತವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಚತುರೂಪ ಆತ್ಮಾ | ವಿಷ ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಃ | ಆಂತರ್ಯಾಮೀ ಆಂತರ್ನಿಯಂತಾ | ಸರ್ವಸ್ಯ ಯೋನಿಃ ಕಾರಣಮಿತ್ಯಸ್ಯ ವಿವರಣಂ - ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ ಹಿ ಭೂತಾನಾಮಿತಿ | ಹಿಯಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ, ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯವೇತುತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅನುವಾದ — ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, ಮುಂದೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಲಿಚ್ಛಿಸಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ರೂಪಗಳ ಸ್ಥಾನ, ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದ್ರವ್ಯಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ ಶ್ರುತಿ. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ವೇದಪುರುಷ- ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವೂ ಸೇರಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಡೆಯನು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಲ್ಲವನು, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಂತರ್ಯಾಮಿಯು. ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಕಾರಣನೆನಿಸಿರುವವನು ||೬||

ಉಪನಿಷತ್

ಬ್ರಹ್ಮ ಕಂಡ ಮಂತ್ರಗಳು

ಆತ್ಮತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ-

ಏಹಿಪ್ರಜ್ಞೋ ವಿಭುವಿಶ್ವೋ ಹಂತಃಪ್ರಜ್ಞಸ್ತು ತೈಜಸಃ |

ಘನಪ್ರಸ್ಥಸಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞ ವಿಕ ವಿವ ತ್ರಿಧಾ ಸ್ಮೃತಃ || ೭ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಪ್ರಮಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಂ ಚ ಬಲವತ್ ಎದೃತೇ ಮುನೇ ।
ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಾನ್ ಯತೋ ಮಂತ್ರಾನ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಸಲಿಲೇಶ್ವರಃ ।
ಅತ್ರ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತೀತಿ ಚಕಾರೈವ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ॥

ಇತಿ ಗಾರುಡೇ ।

ಖಂಡಚತುಷ್ಟಯೇಽಪಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ॥ ೭ ॥

ಅನುವಾದ — ಎಲೈ ಮುನಿಯೇ! ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಪ್ರಮಾಣವು ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವರುಣನು ತಾನು ಕಂಡ ಪ್ರಮೇಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನಾಗಿ ಚತುರ್ಮುಖನು ಕಂಡುಕೊಂಡಿದ್ದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸುವನು — ಎಂದು ಗಾರುಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ನಾಲ್ಕು ಖಂಡಗಳಲ್ಲೂ ಚತುರ್ಮುಖ ದೃಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಾರುಡದ 'ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ತಿಳಿಸಿವೆ.

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ಉಪನಿಷತ್ ಸ್ವಯಂಪ್ರಮಾಣತ್ವೇಽಪಿ ದಾರ್ಢ್ಯಾಯ ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಥೇ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಾನ್ ಮಂತ್ರಾನುದಾಹರತಿ - ಅತ್ಯಂತ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತೀತಿ । ಸಂವಾದಿನ ಇತಿ ಶೇಷಃ । ವೈಶ್ವಾನರೋ ಬಹಿಃಪ್ರಕ್ಷುಃ । ತೈಜಸೋಽಂತಃಪ್ರಕ್ಷುಃ ಪ್ರಾಕ್ಷುಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಇತ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥೇ ಮಂತ್ರಮಾಹ - ಬಹಿರಿತಿ । ವಿಶ್ವೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ । ಪದಾನಾಂ ಅರ್ಥಃ ಪೂರ್ವಪದ್ಧೇಯಃ । ಸ್ವತಃ ಇತಿ । ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸ್ವತಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ।

ಅನುವಾದ — ಉಪನಿಷತ್ ಸ್ವಯಂ ತಾನೇ ಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸಿದರೂ ತಾನು ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕಂಡ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ತಿಳಿಸಿದ ಪ್ರಮೇಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟವಾದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಸಂವಾದಿಯಾಗಿವೆ—

ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಜೀವರಿಗೆ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ತೈಜಸ ಒಳಗಿನ ವಾಸನಾಮಯ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವನು. ಪ್ರಾಕ್ಷುನು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಅವನ ಸ್ವರೂಪ,

ಅಜ್ಞಾನ ಕಾಲ — ಈ ಮೂರನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವನು. ಹೀಗೇ ಒಬ್ಬನೇ ಭಗವಂತನು ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು || ೭ ||

ಉಪನಿಷತ್

ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಮುಖೇ ವಿಶ್ವೋ ಮನಸ್ಕಂತಸ್ತು ತೈಜಸಃ |
ಆಕಾಶೇ ಚ ಹೃದಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಸಿದ್ಧಾ ದೇಹೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ || ೮ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನಃ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಃ ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನಃ ಇತ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥೇ ಮಂತ್ರಮಾಹ -
ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿತಿ

ಮುಖೇ ಅಗ್ರಭಾಗೇ | ಅಂತರಿತ್ಯಸ್ಯ ವಿವರಣಾ - ಮನಸೀತಿ | ಆಕಾಶೇ ಚ ಹೃದಿ ಹೃದಯಾಕಾಶೇ, ಹೃತ್ಕರ್ಣಕಾಗ್ರಸ್ಥಾಕಾಶ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅನುವಾದ — ವೈಶ್ವಾನರನು ಬಲಗಡ್ಡಿನಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೈಜಸನು ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ — ಹೀಗೆ ಭಗವಂತನು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನ ದೇಶದಲ್ಲೂ ಮೂರು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುವನು || ೮ ||

ಉಪನಿಷತ್

ವಿಶ್ವೋ ಹಿ ಸ್ಮೂಲಭುಜ್ ನಿತ್ಯಂ ತೈಜಸಃ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಜ್ |
ಆನಂದಭುಜ್ ತಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಸಿದ್ಧಾ ಭೋಗಂ ನಿಬೋಧತ || ೯ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಸ್ಮೂಲಭುಗಿತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥೇ ಮಂತ್ರಮಾಹ - ವಿಶ್ವೋಽಹೀತಿ | ನಿಬೋಧತೇತಿ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸ್ವೋಪಪದೇಶ್ಯಾನ್ ಪ್ರತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಏವಂ ವಿಜಾನಥೇತ್ಯಪಿ ಧ್ಯೇಯಮ್ |

ಅನುವಾದ — ವೈಶ್ವಾನರನು ಜೀವರು ಸ್ಮೂಲವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು, ತಾನೂ ಭೋಗಿಸುವನು. ತೈಜಸನು ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ತಾನೂ ಭೋಗಿಸುವನು. ಪ್ರಾಜ್ಞನು ವಿಷಯಭೋಗವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವನ್ನು ಉಣಿಸಿ ತಾನೂ ಉಣ್ಣುವನು. ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಭೋಗಗಳವೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು || ೯ ||

ವಿವರಣೆ - ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟರನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು "ನಿರೋಧತ" ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಿರಿ ಎಂದು ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್

ಸ್ಥೂಲಂ ತರ್ಪಯತೇ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಂ ಚ ತೈದ್ರಸಂ |
ಆನಂದಂ ಚ ತಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ ತ್ರಿಧಾ ತೃಪ್ತಿಂ ವಿಜಾನಥ || ೧೦ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಉಕ್ತ ವಿವಾರ್ಥೇ ದುಂತ್ಯಾಹರಂ ಶಕತಿ - ಸ್ಥೂಲಮಿತಿ | ಸ್ಥೂಲಂ ಭೋಗ್ಯಂ ವಸ್ತು ಕರ್ತೃ | ವಿಶ್ವಂ ಕರ್ಮ | ವಿವಿಧಗ್ರೇಷಮಿತಿ | ನಿತ್ಯತೃಪ್ತಸ್ಯ ಸ್ಥೂಲಾದಿನಾ ತೃಪ್ತಿಃ ಕ್ರೀಡಾರೂಪಾ ಧ್ಯೇಯಾ | ಆನಂದಮಾನಂದಃ ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಯಾತ್ | ವಿಜಾನಥ | ವಿಜಾನೀಥ | ವಿಕರಣವ್ಯತ್ಯಯಾತ್ |

ಅನುವಾದ — ಸ್ಥೂಲವಾದಭೋಗವಸ್ತುವು ವಿಶ್ವನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಭವವಸ್ತುವು ತೈದ್ರಸ ನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಆನಂದವು ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಿತ್ಯತೃಪ್ತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸ್ಥೂಲಪದಾರ್ಥಗಳ ಭೋಗವು ಕ್ರೀಡಾರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು || ೧೦ ||

ಉಪನಿಷತ್

ತ್ರಿಪು ಧಾಮಸು ಯದ್ ಭೋಜ್ಯಂ ಭೋಕ್ತಾ ಯಶ್ಚ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ವೇದೈತದುಭಯಂ ಯಸ್ತು ಸ ಭುಂಜಾನೋ ನ ಲಿಪ್ಯತೇ || ೧೧ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪತ್ರಯಸ್ವರೂಪಂ ತತ್ ಸ್ಥಾನೇಷು ತದ್ ಭೋಜ್ಯಸ್ವರೂಪಂ ಜಾನತಃ ಫಲಮಾಹ - ತ್ರಿಪ್ತುತಿ | ತ್ರಿಪುಧಾಮಸು ಅಕ್ಷಿಮನೋಹೃದಯಾಕಾಶರೂಪೇಷು ಯದ್ ಭೋಜ್ಯಂ ಸ್ಥೂಲಾದಿ, ಯಶ್ಚ ಭೋಕ್ತಾ ವಿಶ್ವಾದಿತ್ರಿರೂಪಾತ್ಮಾ ವಿತದುಭಯಂ ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಜ್ಯಲಕ್ಷಣಮುಭಯಂ ಯಸ್ತು ಯೋಧಿಕಾರೀ ವೇದ ಜಾನಾತಿ ಸ ಜ್ಞಾನೀ ವಿಷಯಾನ್ ಭುಂಜಾನಃ ಅನುಭವನ್ನಪಿ ತತ್ ಕೃತಲೇಪಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ತತ್ಕೃತೋಚ್ಛ್ರಾದ್ವಿದಿವಾರಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅನುವಾದ — ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ರೂಪಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಭೋಗದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಫಲ ಹೇಳುತ್ತದೆ- ಹೀಗೆ ಕಣ್ಣು ಮನಸ್ಸು ಹೃದಯಾಕಾಶವೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಗಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳನ್ನೂ, ಅವುಗಳ ಭೋಕ್ತೃಗಳಾದ ವಿಶ್ವಾದಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಬಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಿಯು ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸಿದರೂ, ಆ ಭೋಗಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಉಚ್ಚತ್ತ-ನೀಚತ್ತಾದಿ ವಿಹಾರಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗಲಾರನು.

ಉಪನಿಷತ್

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸ್ವರೂಪ :

ಪ್ರಭವಃ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ಸತಾಮಿತಿ ವಿನಿಶ್ಚಯಃ |

ಸರ್ವಂ ಜನಯತಿ ಪ್ರಾಣತ್ವೇತೋಽಂಶೂನ್ ಪುರುಷಃ ಪೃಥಕ್ || ೧೨ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಪ್ರಭವಃ ಸರ್ವಭಾವಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುರೇವ ನ ಸಂಶಯಃ |

ಇತ್ತಂ ಸತಾಂ ನಿಶ್ಚಯಃ ಸ್ಯಾದನ್ಯಥಾ ತ್ವತಾಂ ಭವೇತ್ |

ಸರ್ವಸ್ಯ ಹಿ ಪ್ರಕೇತೃತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾಣೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ ||

ಅನುವಾದ — ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೆಂಬುದು ಸದ್ಜನರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವಿಚಾರವು ದುರ್ಜನರದ್ದಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನೇ ಪ್ರಾಣ ಎಂದೆನಿಸಿರುವನು || ೧೨ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ವಿಷ ಯೋನಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯೇತೃತ್ವಾರ್ಥೇ ಮಂತ್ರಮಾಹ - ಪ್ರಭವ ಇತಿ ಪ್ರಭವತ್ಯುತ್ಪತ್ತೇಽನೇನೇತಿ ಪ್ರಭವಃ | ಸರ್ವಭಾವಾನಾಮುಪೇಷವಶೂನಾಂ ಯಥಾ ಯೋಗಂ ಉತ್ಪತ್ತಿಪೇತುಶ್ಚತುರೂಪ ಆತ್ಮೇತಿ ಯೋಜ್ಯಮ್ | ಇತಿ ಸತಾಂ ವಿನಿಶ್ಚಯ ಇತ್ಯುಕ್ತ್ಯಾಸತಾಮನ್ಯಥಾ ನಿಶ್ಚಯ ಇತಿ ಲಭ್ಯತೇ | ತದಗ್ರೇ ವಿವರಿಷ್ಯತಿ | ಸರ್ವಪ್ರಭವತ್ವಂ ವೈನಕ್ತಿ - ಸರ್ವಂ ಜನಯತಿ ಪ್ರಾಣ ಇತಿ | ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಕೇತೃತ್ವ ಹೇತುನಾ ಪ್ರಾಣಾನಾಮಾ | ಸರ್ವಂ ಜನಯತೀತ್ಯುಕ್ತ್ಯಾ ನ ಪರಿಣಾಮಿತ್ವಾದಿರೂಪಂ ಸರ್ವಪ್ರಭವತ್ವಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಪುರುಷಃ ಪೂರ್ಣಪದ್ಧುಗತ್ತಾದಿನಾ ಪುರುಷನಾಮಾ ಪ್ರಾಗುಕ್ತ ಚತುರೂಪಾತ್ಮಾ ಹರಿಃ ಚೇತೋಽಂಶೂನ್ ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯರಶ್ಮಿಯುಕ್ತಾನ್, ಜೀವಾನಿತಿ ಯಾದೌ, ಪೃಥಗ್ ದೇವ ದಾನವಮಾನವಾದಿಭೇದೇನ ಜನಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅನುವಾದ — ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೆಂಬುದು ಸಜ್ಜನರ ನಿಶ್ಚಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದು ಪುರುಷ ಎಂದೂ ಚೇಷ್ಟಕನಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಣ ಎಂದೂ ಕರಗೊಳ್ಳುವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು. ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಜೀವಾತ್ಮರನ್ನು ದೇವ, ದಾನವ, ಮನುಷ್ಯಾದಿ-ನಾನಾವಿಧದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು.

ಉಪನಿಷತ್

ವಿಭೂತಿಂ ಪ್ರಸವಂ ತ್ವನ್ಮೇ ಮನ್ಯಂತೇ ಸೃಷ್ಟಿಚಿಂತಕಾಃ |

ಸ್ವಪ್ನಮಾಯಾಸರೂಪೇತಿ ಸೃಷ್ಟಿರನ್ಯೈರ್ವಿಕಲ್ಪಿತಾ || ೧೩ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ತಾಂ ಸೃಷ್ಟಿಂ ಬಹುಧಾ ಪ್ರಾಹುಃ ಜ್ಞಾನಿನೋಽಜ್ಞಾನಿನಸ್ತಥಾ |

ವಿಶ್ವವಿಕ್ಕೃತಿಮಾಯಾತಿ ಮಹದಾದಿಸ್ವರೂಪಿಣೀಂ |

ತತ್ಪದ್ವಿಧಭೂತಿಸ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಹೃಪಂಡಿತ್ಯೈಃ |

ಸ್ವಪ್ನಮಾಯಾಸರೂಪಾಂ ಚ ಕೇಚಿದಜ್ಞಾ ಜನಾ ವಿದುಃ |

ಅವಿಕಾರಸ್ಯ ಚಿನ್ಮಾತ್ರಸ್ಯೈಚ್ಛಯೈವಾಖಿಲಂ ಜಗತ್ |

ಉತ್ಪದ್ವಿತ ಇತಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಾಹುರ್ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋಽಖಿಲಾಃ |

ಅನುವಾದ — ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವರು. ಭಗವಂತನು ಆಯಾ ಪದಾರ್ಥರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುವುದೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಾಹ್ಯರಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ಮಹದಾದಿ ತತ್ವರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವನೆಂದು ಅವರ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯಂತೆ ವಂದಿಪಾಲಿಕ ಸೃಷ್ಟಿಯಂತೆ ಆತಾತ್ಮಿಕವೆನ್ನುವರು. ಆದರೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ವಿಕಾರ ಶೂನ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಸತಾಮಿತಿ ವಿನಿಶ್ಚಯ ಇತ್ಯತ್ರಾಸತಾಂ ವೈಪರೀತ್ಯೇನ ನಿಶ್ಚಯ ಇತ್ಯರ್ಥಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ತಂ । ತದುಭಯಂ ವ್ಯನಕ್ತ - ವಿಭೂತಿಮಿತ್ಯಾದಿನಾ । ಸೃಷ್ಟಿಚಿಂತಕಾಃ ಸೃಷ್ಟಿವಿಷಯ ವಿಚಾರದಂತೋಽನ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಪರಿಣಾಮವಾದಿನೋಽಸಂತಃ ಪ್ರಸವಂ ಸೃಷ್ಟಿಂ ವಿಭೂತಿಂ ಜೀವದಾತ್ಮನಾ ವಿವಿಧತಯಾ ಭವನಂ ಬ್ರಹ್ಮಕೋ ಮನ್ಯಂತೇ । ಸೃಷ್ಟಿಚಿಂತಕಾ ಇತ್ಯನೇನ ಯಥಾವದ್ ಬ್ರಹ್ಮವರೂಪಾನಭಿಜ್ಞಾ ಇತಿ ಸೂಚಿತಮ್ । ಅನ್ಯೈರ್ಬ್ರಹ್ಮವಿವರ್ತಃ ಪ್ರಪಂಚ ಇತಿ ವಾದಿಭಿಃ ಸೃಷ್ಟಿರ್ವಿಕಲ್ಪಿತಾ ವಿವಿಧತಯಾ ಕಲ್ಪಿತಾ । ಕಥಂ ? ಸ್ವಪ್ನಮಾಯಾ-ಸರೂಪೇತಿ । ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಃ ಸುಪ್ತಾತ್ಮವಿವರ್ತೋ ಯಥಾ ತತ್ವರೂಪಾ ಬ್ರಹ್ಮವಿವರ್ತರೂಪಾ । ಮಾಯಾಸರೂಪಾ, ಮಾಯಾಪದೇನ ಮಾಯಾವಿನಿರ್ಮಿತ-ಗಂಧರ್ವನಗರಾದಿಗ್ರಹಃ । ತತ್ವರೂಪಾ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತೇತ್ಯೇದಂ ವಿಕಲ್ಪಿತೇತ್ಯರ್ಥಃ ॥೧೩॥

ಅನುವಾದ — ಕೆಲವರು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರ ನಡೆಸುತ್ತಾ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವ ಜಡಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುವುದೇ ಪ್ರಪಂಚದ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳಂತೆ, ಮಾಯಾವಿನಿರ್ಮಿತ ವಸ್ತುಗಳಂತೆ ಮಿಥ್ಯಾ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂದೂ ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್

ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರಂ ಪ್ರಭೋಃ ಸೃಷ್ಟಿರಿತಿ ಸ್ಪಷ್ಟೌ ವಿನಿಶ್ಚಿತಾಃ ।

ಕಾಲಾತ್ ಪ್ರಸೂತಿಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಕಾಲಚಿಂತಕಾಃ ॥ ೧೪ ॥

ಭಾಷ್ಯಂ .

ಪೂರ್ಣಶಕ್ತಿಃ ಕುತೋ ಮಾಯಾ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾತ್ ಸ್ವಪ್ನವತ್ ಕುತಃ ।

ಸರ್ವದೋಷವೃತ್ತೀತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಕುತ ಇಷ್ಯತೇ ।

ತಸ್ಮಾದೇವಾವಿಕಾರಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರಿಚ್ಛಾವರಾದಿದಂ ।

ಯಥಾರ್ಥಮೇವ ಸಂಘಾತಮಿತಿ ವೇದವಚೋಽಖಿಲಂ ।

ಕೇಚಿತ್ಕಾಲತಃ ಏವೈತಾಂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಹುರಕೋವಿದಾಃ ।

ಕೇಚಿದ್ಬ್ರೂದ್ ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ಪ್ರಧಾನಾದಿತಿ ಚಾಪರೇ ।

ವಿಮೂಢಾಃ ಸರ್ವ ಏವೈತೇ ಯತೋ ನಾರಾಯಣಾಃ ಪರಃ ।

ಸರ್ವಕರ್ತಾ ಸರ್ವಕಶ್ಚರೀಕ ಏವ ನ ಚಾಪರಃ ।

ಪ್ರಧಾನಕಾಲಬ್ರಹ್ಮೇಶಮುಖಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ತದ್ವಾಃ ॥ ೧೪ ॥

ಅನುವಾದ — ಪೂರ್ಣಶಕ್ತಿಸಂಪನ್ನನಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಮಾಯೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವ ಅಗತ್ಯವಾದರೂ ವಿನಿದೆ? ಸ್ವಪ್ನವು ಅಜ್ಞಾನದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ. ಭಗವಂತ ಸರ್ವಜ್ಞ. ಅಂಥಹಾ ಭಗವಂತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ. ಸರ್ವರೋಷದೂರನಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಮಹತ್ವವು ಏ ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಅವಿಚಾರಿಯಾದ ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸ್ವಪ್ನವಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚ ಸತ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಇದನ್ನು ವೇದಗಳೆಲ್ಲ ನಾರುತ್ತಿವೆ.

ಕೆಲವು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದು ಎನ್ನುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ರುದ್ರನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ, ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ ಉಳಿದ ಕೆಲವರು ಜಡ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ ವಾದಿಸುವರು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಮೂಢರು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣಸೂರ್ಯನೇ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದು ಸರ್ವಕರ್ತೃ ಎನಿಸಿರುವನು. ಪ್ರಕೃತಿ, ಕಾಲ, ಚತುರ್ಮುಖ, ರುದ್ರ, ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲರೂ ನಾರಾಯಣನ ಅಧೀನರು ||೧೪||

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ಪರಿಣಾಮವಿವರ್ತಯೋರಭಾವೇ ಕಥಂ ಹರೇ: ಸೃಷ್ಟಿರಿತ್ಯತಃ ಸತಾಂ ನಿಶ್ಚಯ-
ಪ್ರಕಾರಮಾಹ - ಇಚ್ಛೇತಿ | ಕೇವಲಮಿಚ್ಛಾ ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರಮ್ | ಅನಾಯಾ-
ಸೇನಾವಿಲಂಬೇನಾವಿಚಾರಿತ್ಯೇನ ಚ ಪ್ರಭೋಃ ಪೂರ್ಣಶಕ್ತೇಃ ಸೃಷ್ಟಿಃ ಪ್ರಭುಕರ್ತೃಕಾ
ವಿಶ್ವವಿಜಯಿನೇ ಸೃಷ್ಟಿರಿತಿ ಸೃಷ್ಟೌ ಸೃಷ್ಟಿವಿಜಯೇ ವಿನಿಶ್ಚಿತಾ ವಿನಿಶ್ಚಯವಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ
ಸಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕರ್ತಾರಿ ಕ್ತಃ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಭವತಿ ಶಶ್ವದೇಕಪ್ರಕಾರೇಣ ವರ್ತತ ಇತಿ,
ಪ್ರಭವತಿ ಸಮರ್ಥೋ ವರ್ತತ ಇತಿ, ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಭವತ್ಯನುಭವತಿ ಅಖಿಲಮಿತಿ,
ಪ್ರಭುಪದಸ್ಯ ವ್ಯತಿತ್ತಿತ್ರಯೇಣ ನಿರ್ವಿಕಾರತತ್ಪೂರ್ಣಶಕ್ತೌ- ಸರ್ವವೃತ್ತರೂಪಾರ್ಥ-
ತ್ರಯಪರತ್ವಾತ್ ಪ್ರಭುಪದೇನೈವ ಪರಿಣಾಮವಾವಸ್ಯ ವಿವರ್ತವಾವಸ್ಯ ಮೂಯಾಸ-
ರೂಪತ್ವವಾದಸ್ಯ ಚ ನಿರಾಸೋ ಧ್ಯೇಯಃ | ಸತ್ಯಸೃಷ್ಟಾಪಶಸ್ತ್ವೈವ ಮೂಯಿಕಸರ್ವನಾತ್,
ಸರ್ವವೃತ್ತಸೃಷ್ಟೃಚಿ ಸ್ವಾಪ್ನಾರ್ಥಸರೂಪತ್ವಾಯೋಗಾದಿತಿ | ಪುನರ್ಮತಾಂತರಾಣ್ಯಾಹ -
ಕಾಲಾದಿತಿ | ಕಾಲಚಿಂತಕಾಃ ಕಾಲಮೇವ ಪರಂ ಮನ್ಯಾಃ ಭೂತಾನಾಂ
ಪ್ರಸೂತಿಮುಕ್ತೃತಿಂ ಕಾಲಾತ್ ಮನ್ಯಂತೇ | ಉಪಲಕ್ಷಣಮೇತತ್ | ವಿರಿಂಚಚಿಂತಕಾಃ
ವಿರಿಂಚಾತ್, ರುದ್ರಚಿಂತಕಾಃ ರುದ್ರಾತ್ ಪ್ರಸೂತಿಂ ಮನ್ಯಂತ ಇತ್ಯೇವಂ
ಮತಾಂತರಾಣ್ಯಾಪ್ತತ್ರ ಧ್ಯೇಯಾನಿ | ತೇಷಾಂ ನಿರಾಸಃ ಪ್ರಭುಪದೇನೈವ ಜ್ಞೇಯಃ |

ಹರೀರೇಕೈವ ಪೂರ್ಣಶಕ್ತಾದಿಮತ್ತೇನಾನ್ಯೇಷಾಂ ತದಭಾವಾದಿತಿ । ಅತಃ
ಏವೇಚ್ಛಾಮಾತ್ರಮಿತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ನಿವೇಶಃ ।

ಅನುವಾದ — ಭಗವಂತನ ಸೃಷ್ಟಿ ಪರಿಣಾಮ ವಿಹಾರ ಅಲ್ಲವೆಂದರೆ
ಭಗವಂತನ ಸೃಷ್ಟಿ ಎಂತಹುದು? ಸಜ್ಜನರ ನಿಶ್ಚಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಹೇಳುತ್ತದೆ.
ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಭಗವಂತನು ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ
ವಿಲಂಬವಿಲ್ಲದೆ ತಾನೂ ಯಾವ ವಿಹಾರ ಹೊಂದದೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು
ಸಜ್ಜನರು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಕಾಲವೇ ಪರತತ್ವವೆಂದು
ತಿಳಿದವರು ಸಕಲ ಜೀವಿಗಳೂ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವೆಂದು
ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಭೋಃ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಭವತಿ
ಶಶ್ವದೇಕಪ್ರಕಾರೇಣ ವರ್ತತೇ ಶಶ್ವದೇಕಪ್ರಕಾರನು; ಅರ್ಥಾತ್ ನಿರ್ವಿಕಾರನು,
ಪ್ರಭವತಿ ಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ. ಪೂರ್ಣಶಕ್ತನು ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಭವತಿ
ಅನುಭವತ್ಯಖಿಲಂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವನು; ಸರ್ವಜ್ಞನು ಎಂದು ಹೀಗೆ
ಮೂರು ತರನಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ನಿರ್ವಿಕಾರ, ಪೂರ್ಣಶಕ್ತ,
ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದು ಅರ್ಥೈಸಿರುವರು. ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವ ಮೂಲಕವಾಗಿ
ಇತರ ಮತಗಳನ್ನು ನಿರಾಸಮಾಡಿರುವರು. ಪರಿಣಾಮವಾದಿಗಳು ಭಗವಂತನೇ
ಜಗದಾತ್ಮನಾ ವಿಹಾರಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವರು. ಇದು ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲ.
ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಯಾವ ವಿಹಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ಶಶ್ವದೇಕಪ್ರಕಾರ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಭು
ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿಸುವರು.

ಹಾಗೆಯೇ ವಿವರ್ತವಾದ, ಮತ್ತು ಮಾಯಿಕವಾದ ಮಿಥ್ಯಾಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು
ಮಾಡುವನು ಎನ್ನುವುದನ್ನೂ “ಪ್ರಭು” ಪದದಿಂದಲೇ ನಿರಾಕರಿಸುವರು -
ಸತ್ಯಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಶಕ್ತನಾದವನು. ಮಿಥ್ಯಾಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವನು. ಈ
ಭಗವಂತನಾದರೂ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ರಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ
ಮಿಥ್ಯಾಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡನೆಂಬುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವುದು. ವಿರಿಂಚ ಚಿಂತಕರು
ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವೆನ್ನುವರು. ರುದ್ರಚಿಂತಕರು ರುದ್ರ
ಸೃಷ್ಟಿಸುವನೆನ್ನುವರು. ಇದರಂತೆಯೇ ಆಯಾ ದೇವಚಿಂತಕರು ಆಯಾ
ದೇವತೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯೆನ್ನುವರು. ಈ ಎಲ್ಲ ಆಸದ್ವಾದಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲು
ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಭುವೆಂದಿದೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣಶಕ್ತ, ಸರ್ವಜ್ಞ ಅವಿಕಾರಿ
ಕಾರಣ ಇವನೇ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತಾ. ಉಳಿದವರು ಪೂರ್ಣಶಕ್ತರಲ್ಲ. ಸರ್ವಜ್ಞರಲ್ಲ.
ಅಂತೆಯೇ ಅವಿಕಾರಿಗಳೂ ಅಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಇತರರೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃಗಳಲ್ಲ ॥೧೭॥

ಉಪನಿಷತ್

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರಯೋಜನ

ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಸೃಷ್ಟಿರಿತ್ಯನ್ತೇ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಮಿತಿ ಚಾಪರೇ ।

ದೇವಸ್ಯೈಷಃ ಸ್ವಭಾವೋಽಯಂ ಆಪ್ತಕಾಮಸ್ಯ ಕಾ ಸ್ವತಾ ॥

ಇತಿ ॥ ೧೫ ॥

ಭಾಷ್ಯಂ

ತಸ್ಯಾಪಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸೃಷ್ಟಿಂ ತು ಕೇಚಿದಾಹುರನೈವುಪಾಸಾಃ ।

ಆತ್ಮಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೈವ ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಂ ತು ವಿಶದ್ಭಿಃ ॥

ಸಾ ಚ ಕ್ರೀಡಾ ಸ್ವಭಾವೋಽಸ್ಯ ಕುತೋಽತ್ಯಪ್ತಾ ಸ್ವತಾ ವಿಭೋಃ ॥

ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಷು ॥ ೧೫ ॥

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಖಂಡಃ ।

ಅನುವಾದ — ಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದ ಕೆಲವರು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವನೆಂದೂ ಒಪ್ಪುವರಾದರೂ, ಆತ್ಮಪ್ರಸಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವನು ಎನ್ನುವರು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಭಗವಂತನು ಆಲಸ್ಯ ಪರಿಹಾರಕವಾದ ಕ್ರೀಡೆಗಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು ಎನ್ನುವರು. ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡೆ ಭಗವಂತನ ಸ್ವಭಾವವೆನಿಸಿದೆ. ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದು ವಿಭು ಎನಿಸಿರುವ ಅವನಿಗೆ ಆತ್ಮಪ್ರಿಯೆಂದಾಗಿ ಬಯಕೆ ಉಂಟಾಗುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿದೆ.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ತರ್ಹಿ ಪೂರ್ಣಸ್ಯ ಸೃಷ್ಟ್ಯ ಕಿಮರ್ಥೇತ್ಯತೋ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ಸ್ವಭಾವ ಇತಿ ವಕ್ತುಂ ಮತಾಂತರಾಣ್ಯಾಹ - ಭೋಗಾರ್ಥಮಿತಿ । ಹರೇರತ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೈವ ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಸೃಷ್ಟಿರಿತ್ಯನ್ತೇ ಮನ್ಯಂತೇ । ಅಪರೇತು ಮಹಾರಾಜಸ್ಯ ಕೇದುಕಾದಾವಿವ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಂ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿರಿತಿ ಮನ್ಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಸ್ವಮತಮಾಹ ಶ್ರುತಿಃ - ದೇವಸ್ಯೇತಿ । ದೇವಸ್ವಾಯಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾದಿವಿಷಯ ವಿಷ ಇತ್ಯಾ, ಇತ್ಯಾಪೂರ್ವಕೋ ವ್ಯಾಪಾರ ಇತಿ ಯಾವತ್ । ಇಷು ಇತ್ಯಾಯಾಂ ಘೃತ್ । ಸ್ವಭಾವ ವಿವ ನ ಪ್ರಯೋಜನಾಯ, ಕುತಃ ? ಆಪ್ತಕಾಮಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಕಾಮಸ್ಯ ಹರೇಃ ಕಾ ಸ್ವತಾ ? ನ ಕಾಚೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಇತಿರಪ್ಪೋ ರೂಪತ್ರಯನಿರೂಪಣಸಮಾಪ್ತೌ ॥ ೧೫ ॥

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ ॥

ಅನುವಾದ — ಭಗವಂತ ಪೂರ್ಣನಾದರೆ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವುದೇಕೆ? ಲೋಕಾನುಗ್ರಹ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸ್ವಭಾವ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಇತರ ಮತಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ — ಶ್ರೀಹರಿಯು ತನ್ನ ಆನಂದಕ್ಕಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವನೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಮಹಾರಾಜನು ಬೆಂಟಿನಿಂದ ಆಟವಾಡುವಂತೆ ತನ್ನ ಕ್ರೀಡೆಗಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸುವನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು, ವಸ್ತುತಃ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಭಗವಂತನ ಸ್ವಭಾವ. ಹೊರತು ಯಾವುದೇ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಸದಾ ಸಂತೃಪ್ತನಾದ ಆತನಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನದ ಬಯಕೆ ಇದ್ದೀತು? ಯಾವ ಬಯಕೆಯೂ ಆವನಿಗಿಲ್ಲ.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ ||

ಉಪನಿಷತ್

ಪರಮಾತ್ಮನ ತುರಿಯ ರೂಪ

|| ಹರಿಃ ಓಂ || ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನೋಭಯತಃಪ್ರಜ್ಞಂ
ನಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಂ ನಪ್ರಜ್ಞಂ ನಾಪ್ರಜ್ಞಮದೃಷ್ಟಮವ್ಯವಹಾರ್ಯಮಲಕ್ಷಣಮ-
ಚಿಂತ್ಯಮವ್ಯಪದೇಶ್ಯಮೈಕಾತ್ಮ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಸಾರಂ ಪ್ರಪಂಚೋಪಪಮಂ
ಶಿವಮದ್ವೈತಂ ಚತುರ್ಥಂ ಮನ್ಯಂತೇ | ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ || ೧ ||

ಛಾಪ್ಯಂ

ವಿಹ್ನುಸ್ತುರೀಯರೂಪೇಣ ದ್ವಾದಶಾಂತೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |
ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯರೂಪೋಽಸೌ ವ್ಯವಹಾರೇ ನ ದೃಶ್ಯತೇ |
ಸಮ್ಯಕ್ ಸಮಾಹಿತಾನಾಂ ತು ಪ್ರಾಪ್ತಾನಾಂ ಪೋಡತೀಂ ಕಲಾಂ |
ಅಪರೋಕ್ಷಧರಾಂ ಕ್ವಾಪಿ ತುರೀಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ ಪದಂ |
ಅಂತರ್ಬಹಿಶ್ಚ ಸೌಪ್ತಂ ಚ ಸಮಾಧಿಜ್ಞಾನಮೇವ ಚ ||
ಬಹಿಃಶಬ್ದಾದಿಕಂ ಜಾನನ್ ಪಶ್ಯನ್ ಸ್ಪೃಶ್ಯಂ ತಥೈವ ಚ |
ಯದಾ ಭವತಿ ಸಾಂವತ್ಸಾ ಹ್ಯುಭಯಜ್ಞಾನರಹಿತಾ ||
ಏತತ್ ಸರ್ವಂ ತುರೀಯೇಣ ರೂಪೇಣ ನ ಕರೋತ್ಯಪಃ |
ಸರ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರದಶ್ಚಾಪಿ ಮುಕ್ತಸ್ಯೈವ ತುರೀಯಕಃ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅನುವಾದ — ಮೂಗಿನ ಬುಡದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗುಲಗಳಷ್ಟು ಮೇಲೆ
ತಲೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ತುರೀಯ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವನು.
ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮಾತ್ರ, ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ ಈ ತುರೀಯನು ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅಗೋಚರನು.
ಆದರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೆ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತ ಹದಿನಾರನೆಯ ಕಲೆಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ
ಪರಮಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಜೀವಮುಕ್ತರಿಗೂ
ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕಾಣಿಸುವುದುಂಟು, ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮವು ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದಾಗ
ಅವರಿಗೂ ಕಾಣಿಸಲಾರದು. ಈ ರೂಪವು ಸ್ವಾಪ್ತವದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲಿ, ಬಾಹ್ಯ
ವದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಸುಪ್ರಜೀವರ ಸ್ವರೂಪಾದಿಗಳನ್ನಾಗಲಿ ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.
ಸಮಾಧಿಕಾಲದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಹ್ಯ ರವಾದಿಗಳನ್ನು

ತಿಳಿಯುತ್ತಲೇ ಸ್ವಾಪ್ನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಇರುವ ಅವಸ್ಥೆಯು ಉಭಯಜ್ಞಾನವನಿಸಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ತುರಿಯರೂಪಿ ಭಗವಂತನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ತುರಿಯನು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನೀಡುವವನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ.

ಛಾಪಂ

ಅಮುಕ್ತಸ್ಯ ತ್ವದ್ವತ್ತ್ವಾತ್ ಪೋಡಬೀಂ ವಾ ಕಲಾಮೃತೇ |
ತುರಿಯೋಽದೃಷ್ಟ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ಗ್ರಹಣಾದೇರಗೋಚರಃ |
ವಿನಾ ಮುಕ್ತಿಂ ತತಸ್ತೇನಾವ್ಯವಹಾರ್ಯ ಇತಿರೀತಃ |
ಜಾಗ್ರದಾದಿಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಸ್ವಲ್ಪಾಂ ಹೃದಮಾಶಯಂ |
ಅಲಕ್ಷಣಪ್ರದಾಹಿತ್ಯಾದಚಿಂತ್ಯಸತ ಏವ ಚ |
ತತ ಏವ ಹೃದೀಶ್ಯವಿದ್ವಾನ್ಯಾದ್ಯಕಲ್ಪಣಃ |
ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಾರಹೇತುರೇವ ತುರಿಯಃ |
ಏಕಃ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದಿಪ್ತ ಆತ್ಮಾ ಪೂರ್ಣತ್ವಃ ಶ್ರುತಃ |
ತದೇವಾಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಯದ್ ಏಕಾತ್ಮ್ಯಂ ತೇನ ಕೀರ್ತಿತಃ |
ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾತ್ ಸಾರ ಅನಂದರೂಪತಃ |
ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾನಂದರೂಪತ್ವಾದುಪಶಬ್ದಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ಪ್ರಪಂಚಂ ದೇಹಬಂಧಾಖ್ಯಂ ತುರಿಯಃ ಕಮಯೇದ್ ಯತಃ ||
ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಸ್ಯೇನಾಪ್ಯುಕ್ತಃ ಸಃ ಭಗವಾನ್ ಪ್ರಭುಃ |
ನಿರ್ದುಃಖಃ ಸುಖರೂಪತ್ವಾಚ್ಚೈವಶಬ್ದಃ ಶ್ರುತೌ ಶ್ರುತಃ |
ಅನ್ಯಥಾಪ್ರತ್ಯಯೋ ದ್ವೈತಂ ಶಮಯೇತ್ ತಂ ಯತೋ ಹರಿಃ ||
ಅದ್ವೈತಸ್ಯೇನ ಚೋದ್ವಿಪ್ತಸುರಿಯಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||

ಇತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೇ |

ಅಪೇಕ್ಷ್ಯ ವಸ್ತುಯಾರ್ಥಾರ್ಥ್ಯಂ ದ್ವಿತ್ವಮನ್ಯಸ್ವರೂಪತಾ |
ಇಹಾ ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋಶ್ಚ ಯಜ್ಞಾನ್ಯಂ ದ್ವೈತಮುಚ್ಯತೇ ||

ಇತಿ ಸಂಕಲ್ಪೇ ||

ಅನುವಾದ — ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವಾಗದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವರಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳದ ತುರಿಯನು 'ಅದೃಷ್ಟ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರತು ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾದಾನಾದಿ

ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಆಗೋಚರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥಾ ಪ್ರೇರಣೆತತ್ವವು ಭಗವಂತನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಲಕ್ಷಣ' ಎನಿಸಿದೆ. ತುರಿಯನಲ್ಲಿ ಇಂಥಹಾ ಲಕ್ಷಣ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು 'ಅಲಕ್ಷಣ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಅದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಅಚಿಂತ್ಯ, ಅನಿದೇಶ್ಯ ಎನಿಸಿರುವನು. ಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ತುರಿಯನು ಮುಕ್ತರ ಸಕಲ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನು.

ಎಕೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಧಾನ, ಸರ್ವೋತ್ತಮ. ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಪೂರ್ಣನೂ ಆದ್ದರಿಂದ ತುರಿಯನು ಐಕಾತ್ಯ ಎನಿಸುವನು. ಜ್ಞಾನರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನೆಂದೂ ಅನಂದರೂಪಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಾರನೆಂದೂ ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಹೀಗೆ ತುರಿಯನು 'ಐಕಾತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸಾರ'. ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚನೂ ಉತ್ತಮಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಉಪಶಮನೂ ಆಗಿರುವನು. ಹೀಗೆ ಅವನು ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮ. ಅಥವಾ ಪ್ರಪಂಚ ಎಂದರೆ ದೇಹಬಂಧ. ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ತುರಿಯ 'ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮ'. ದುಃಖರಹಿತವಾದ ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಶಿವನೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವೇ ದ್ವೈತ. ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ ತುರಿಯ ಅದ್ವೈತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಸ್ತುವಿನ ಯಥಾರ್ಥಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದು ದ್ವಿತ್ವವೆನಿಸಿದೆ. ಅರ್ಥಾತ್ ಅನ್ಯಥಾಭಾವ ದ್ವಿತ್ವ. ಇದನ್ನು ದ್ವೈತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿಶಬ್ದವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಇತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅದರ ನಿಜಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದೇ 'ದ್ವೀತ'. ದ್ವೀತವೇ ದ್ವೈತ. ದ್ವೀತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದ್ವೈತ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ದ್ವೈತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯಂ

'ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ' ಇತಿ 'ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಪಾದಿತಿ ಚತುರ್ಥಾ ವಿಭಕ್ತೃ ಉಚ್ಯತೇ ಉಪಸಂಹಾರಾರ್ಥಃ | "ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾಽದ್ವೈತ್ವರಮ್" ಇತಿ ಪಠ್ಯಗಾರಂಭಾತ್ |

ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪೋ ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಮುಮುಕ್ಷುಃ |

ನಿರ್ವಿಶೇಷೋಽಪಿ ಭಗವಾಂಸ್ತುರ್ಧ್ವಾ ಸಮುದೀರಿತಃ |

ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ೧ ||

ಅನುವಾದ — ಹಿಂದೆ 'ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಪಾದಿತಿ' ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ ಭಗವಂತನೇ 'ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ' ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಹೊರತು, ಕೇವಲ ತುರೀಯನಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಸಃ' ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತುರೀಯ ರೂಪ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ ಆತ್ಮ ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಉಪಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ 'ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಅದ್ವೈತ್ಯರಂ' ಎಂದು ಬೇರೆಯೇ ಪ್ರಕರಣ ಆರಂಭವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗಿಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ, ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆತ್ಮನೆನಿಸಿದ್ದು ಮುಮುಕ್ಷು-ಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾದವನು. ಅವನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ವಿಶೇಷ'ದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥ ಸಾರುತ್ತಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ' ಎಂಬುದು ತುರೀಯನಿಗಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು || ೧ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಚತುರ್ಥಪಾದದ್ವಾತ್ಮನಃ ಆಹ - ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಮಿತಿ | ಅಂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯ-ತೀತ್ಯಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ ಸ್ವಾಭಾರ್ಥಪ್ರದರ್ಶಕಃ, ಸ ನೇತೃರ್ಥಃ | ನುಪಿಪ್ರಜ್ಞಃ | ಜಾಗೃದರ್ಥ-ಪ್ರದರ್ಶಕೋ ನ ಭವತಿ | ನೋಭಯತಃಪ್ರಜ್ಞಮ್ | ಬಾಹ್ಯಂ ಶಬ್ದಾದಿಕಂ ಜಾನನ್ ಸ್ವಾಭಾರ್ಥಾಂವೃ ಯದಾ ಪಶ್ಯತಿ ಸಾಽಪಿ ಕಾಚಿದ್ವಾ ಉಭಯತಃ ಇತ್ಯನೇನ ಗೃಹ್ಯತೇ | ಉಭಯತಃ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರರೂಪಾರ್ಥಾನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತೀತ್ಯುಭಯತಃ ಪ್ರಜ್ಞಃ ಸ ನೇತಿ

ನೋಭಯತಃಪ್ರಜ್ಞಮ್ | ನ ಪ್ರಜ್ಞಾನಫನಮ್, ಪ್ರಾಗ್ವದ್ವಿವೇಕತಮಾಸಃ
 ಫನಪ್ರಜ್ಞಾನಮಿತಿ | ಫನಮಜ್ಞಾನಾದ್ಯತಂ ಸುಪ್ರಜ್ಞೇವಸ್ವರೂಪಂ ತದಜ್ಞಾನಂ ವಾ ನ
 ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತಿ ಪ್ರಾಜ್ಞವದಿತಿ ನಫನಪ್ರಜ್ಞಾನಮ್ | ನ ಫನಪ್ರಜ್ಞಾನಮೇವ
 ನಪ್ರಜ್ಞಾನಫನಮ್ | ನಪ್ರಜ್ಞಂ, ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಜ್ಞಾಪಯತಿ ಮಾನಸವಾಸನಾಮಯಂ
 ಧೇಯಂ ವಸ್ತುತಿ ಪ್ರಜ್ಞಂ ತನ್ನ ಇತಿ ನಪ್ರಜ್ಞಮ್ | ವಿಶ್ವತ್ಸಮಪ್ರಾಜ್ಞಾಖ್ಯ
 ರೂಪತ್ರಯವ್ಯಾಪಾರಾನ್ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಪದಾರ್ಥಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾಪನಸುಪ್ರಜ್ಞರೂಪ-
 ಜ್ಞಾಪನರೂಪಾನ್ ಕಿಂಚಿದ್ವಾಪ್ಯಕಿಂಚಿತ್ ಸ್ವೋಭಯಜ್ಞಾಪನರೂಪವ್ಯಾಪಾರಂ, ಸಮಾಧಿ-
 ಸ್ಥಸ್ಯ ನಿರಂತರಜ್ಞಾನಸಂತತತ್ವತ್ವಾದನರೂಪವ್ಯಾಪಾರಂ ಚಾಕುರ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ |
 ನೋಭಯತಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನಪ್ರಜ್ಞಮಿತ್ಯತ್ರ ಕಿಂ ರೂಪಕರ್ತೃಕಂ ವ್ಯಾಪಾರದ್ವಯಮಸ್ಯ
 ನೇತ್ಯುಚ್ಯತ ಇತಿ ವಿಚಾರಣೇಯಮ್ | ತರ್ಹಿಂ ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರಮೇವ ಚತುರ್ಥಂ
 ರೂಪಮ್ ? ನೇತ್ಯಾಹ - ನಾಪ್ರಜ್ಞಮಿತಿ | ಆಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಂ ನೇತಿ ನಾಪ್ರಜ್ಞಂ,
 ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಮೇವ | ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸ್ವಸ್ವಯೋಗ್ಯಸರ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರದಾನರೂಪವ್ಯಾಪಾರ-
 ಕರ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅದೃಷ್ಟಂ, ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪತ್ರಯಂ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಪದಾರ್ಥಜ್ಞಾಪನತದ್-
 ವ್ಯವಹಾರರೂಪಕಾರ್ಯಲಿಂಗೇನಾನುಮೇಯಂ, ನ ತಥಾ ಚತುರ್ಥಂ ರೂಪಂ
 ದೃಶ್ಯಮಿತ್ಯದೃಷ್ಟಮಿತಿ ವಾ ಅಮುಕ್ತದೃಷ್ಟ್ಯಗೋಚರತ್ವಾದ್ವಾ ಅದೃಷ್ಟಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
 ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಮಿತಿ | ಮುಕ್ತಂ ವಿನಾ ತದ್ರೂಪವಿಷಯಕಗ್ರಹಣಾ-
 ವ್ಯವಹಾರಯೋರಭಾವಾದದೃಷ್ಟವಹಾರ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯ ಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಅಲಕ್ಷಣಂ
 ಲಕ್ಷಣಮನುಮಾಪಕಂ, ಜಾಗೃದಾದಿಪ್ರಪ್ತಿಕೂಪಾನುಮಾಪಕವಾಚಿತ್ಯಾದಿಲಕ್ಷಣಮ್ | ಆತ
 ವಿವಾಚಿತ್ಯಮ್ | ಆಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತತ್ವಾದೇವಾವೃಪದೇಶಂ ವೃಪದೇಶಪುನರಕಮ್ |
 ಐಕಾತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಸಾರಂ, ಏಕಃ ಪ್ರಧಾನಃ | ಆತ್ಮಾ ಪೂರ್ಣಃ | ಏಕಶ್ಚಾಸಾವಾತ್ಮಾ ಚ
 (ಪೂರ್ಣಶ್ಚ) ಏಕಾತ್ಮಾ | ಏಕಾತ್ಮೈವೈಕಾತ್ಮ್ಯಂ ಸ್ವಾರ್ಥೇಷ್ವರ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯೋ
 ಜ್ಞಾನರೂಪಃ, ಸಾರ ಆನಂದರೂಪ ಇತ್ಯೈಕಾತ್ಮ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಸಾರಮ್ | ಪ್ರಪಂಚೋಪ-
 ರಮಂ, ಪುಷಿವಿಸ್ತಾರೇ, ಪ್ರಪಂಚೋ ವಿಷ್ವತಃ, ವ್ಯಾಪ್ತ ಇತಿ ಯಾವತ್ | ಉಪರಮಃ
 ಉಪರಬೋಽತೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾಚೀ | ಶಮಃ ಸುಖಮ್ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾನಂದರೂಪಮ್ |
 ಪ್ರಪಂಚಶ್ಚಾಸಾವುಪರಮುಪ್ರಪಂಚೋಪರಮಃ ತಮ್ | ಸಾರಮಿತ್ಯುಕ್ತ್ಯಾ
 ಪ್ರತೀತವೇದಸಾಮ್ಯನಿರಾಸಾಯೋಪರಮಮಿತ್ಯುಕ್ತಿಃ | ಯದ್ವಾ ದೇವಪಂಚಧಾ-
 ದೈನಿಷ್ಠಪ್ರಪಂಚಂ ಉಪರಮಯತಿ ನಿವರ್ತಯತಿತಿ ಪ್ರಪಂಚೋಪರಮಮಿತಿ |
 ನಿರ್ಮುಖಸುಖರೂಪತ್ವಾಪ್ತವಮ್ | ಅದ್ವೈತಂ, ದ್ವೈತಿ ಭಾವಪ್ರಧಾನಂ, ದ್ವಿತ್ವೇನ
 ವಸ್ತುತತ್ವಾಪೇಕ್ಷಯಾಽನ್ಯಾತ್ಮಕತಾದಿರೂಪದ್ವಿತೀಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣೇತಮ್, ಇನ್ ಗತಾ,
 ಜ್ಞಾತಂ ವಸ್ತು ದ್ವಿತಮ್ | ದ್ವಿತೀಯೇನ ದ್ವೈತಂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಮ್ | ನ ವಿದಿತೇ ದ್ವೈತಂ
 ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಂ ಯಸ್ಮಾತ್ ತದದ್ವೈತಂ ಅಹಂಮಮತಾದಿಮಿಥ್ಯಾದೃವಸಾಯ-

ನಿರ್ವರ್ತಕಮ್ | ಏತಾದೃಶಮಾತ್ಮನಃ ಚತುರ್ಥಪಾದಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಂ ತು 'ಏಶ್ವಸ್ತುರೀಯರೂಪೇಣ ದ್ವಾದಶಾಂತೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ' ಇತಿ ಭಾಷ್ಯದಿಶಾ ದ್ವೇಯಮ್ | ರೋಷಯಮಾತ್ಮಾ ಚತುಷಾದಿತಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತಂ ವಿಶ್ವೈಷಮ-ಶ್ರಾಙ್ಗತುರೀಯಾಽಖ್ಯರೂಪಚತುಷ್ಪಯಂ ಸಪರಿಕರಂ ನಿರೂಪ್ಯ ರೂಪತ್ರಯವಿಷಯೇ ಮಂತ್ರಾನುದಾಹೃತ್ಯ ಚತುರ್ಥವಿಷಯೇ ಮಂತ್ರಾನುದಾಹರಿಷ್ಯನ್ನಿದಾನೀಂ ಚತೂರೂಪ ಆತ್ಮಾವಶ್ಯಂ ಜ್ಞಾತವ್ಯ ಇತಿ ವದನ್ನುಪಸಂಹರತಿ - ಸ ಆತ್ಮೇತಿ | ಯ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಸ ಚತೂರೂಪೋ ಯ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ ವಿವಿಧತಯಾ ವಿಶೇಷೇಣ ಮುಮುಕ್ಷುಭಿರ್ಜ್ಞೇಯ ಇತಿ || ೧ ||

ಅನುವಾದ - ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಜಾಗೃದವಸ್ಥಾನಿಯಾಮಕ ವಿಶ್ವ, ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥಾನಿಯಾಮಕ ತ್ರೈಜಸ, ಸುಷುಪ್ತಿ ಅವಸ್ಥಾನಿಯಾಮಕ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಶ್ರುತಿಯು ಈ ದ್ವಿತೀಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತದಶೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ತುರೀಯ ರೂಪವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಣ್ಣು ಕಂಠದೇಶ ಮತ್ತು ಹೃತ್ಪರ್ವಕಾಗ್ರಸ್ಥಾನಗಳು ವಿಶ್ವ-ತ್ರೈಜಸ-ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಗೆ ಸ್ಥಾನಗಳಾಗಿದ್ದಂತೆ ನಾಸಿಕಾಮೂಲದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಂಗುಲಗಳ ಮೇಲೆ ಮಸ್ತಕದ ಮಧ್ಯದ ಸ್ಥಾನವು ಪರಮಾತ್ಮನ ತುರೀಯರೂಪದ ಸ್ಥಾನವು. ಈ ತುರೀಯ ರೂಪವು ತ್ರೈಜಸನಂತೆ ಅಂತರ, ವಾಸನಾಮಯ, ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವನ ಹಾಗೆ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎರಡನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ಇನ್ನೊಂದು ಅವಸ್ಥೆಯಿದೆ. ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂದರೆ ಉಭಯತಃಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ತುರೀಯರೂಪವು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಉಭಯತಃಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಶ್ವತ್ರೈಜಸರು ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಮಾಡಿಕೊಡುವರು. ತುರೀಯನು ಜೀವನಿಗೆ ಸುಷುಪ್ತಿ ದಶೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪ, ಅಜ್ಞಾನ, ಕಾಲ, ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ಸುಖಗಳ ಆರಿವನ್ನು ಪ್ರಾಜ್ಞನಂತೆ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನನೂ ಅಲ್ಲ. ನವ್ರಜ್ಞಂ - ಅಸಂಪ್ರಜ್ಞಾತ ಸಮಾಧ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನಿಗೆ ನಿರಂತರ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಹಾಗಾದರೆ ತುರೀಯನಿಗೆ ಯಾವ ವ್ಯಾಪಾರ ಇಲ್ಲವೇ? ಹಾಗೇನಿಲ್ಲ. ನಾವ್ರಜ್ಞಂ - ಚರಮದೇಹವನ್ನು ತೊರೆದು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿದ ಜೀವರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡದೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ

ಸರ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ತುರಿಯನು ನೀಡಿಯೇ ತೀರುತ್ತಾನೆ. ವಿಶ್ವಾದಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಒಳ ಹೊರಗಿನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವ್ಯವಹಾರ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಅನುಮೇಯವಾಗಿವೆ. ಹಾಗೆ ಈ ತುರಿಯನು ಅನುಮೇಯನಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಅಮುಕ್ತರಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಗೋಚರನಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲು ಬಾರದವನು. ಅನುಮಾಪಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲದವನು. ಅನುಮಾಪಕ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಚಿಂತನೆಗೆ ನಿಲುಕದವನು. ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಬಾರದವನು. 'ಏಕ' ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ 'ಆತ್ಮ' ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ರೂಪವಿರುವುದರಿಂದ ಐಕಾತ್ಯನು. "ಪ್ರತ್ಯಯ" ಜ್ಞಾನರೂಪನು. 'ಸಾರ' ಆನಂದರೂಪನು. ಈ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಿರುವ ಕಾರಣ ಐಕಾತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಸಾರನು. ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚನೂ ಉತ್ತಮಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ಉಪಶಮನೂ ಆಗಿರುವನು. ಹೀಗೆ ತುರಿಯನು ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮನೇನಿಸಿರುವನು. ಅಥವಾ "ಪ್ರಪಂಚ" ಎಂದರೆ ದೇಹಸಂಬಂಧ ಈ ದೇಹ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಳೆಯುವುದರಿಂದಲೂ ಇವನು ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮನು.

'ಸಾರ' ಆನಂದರೂಪನೆಂದರೆ ಜೀವನು ಆಗುವನು. ಭಗವಂತನು ಹಾಗಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪ-ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಶಮ- ಆನಂದವುಳ್ಳವ ಅಂದರೆ ಉತ್ತಮಾನಂದಸ್ವರೂಪನು ಎನ್ನುತ್ತದೆ ಶ್ರುತಿ. ಜೀವನು ಆನಂದರೂಪನು. ಭಗವಂತ ಉತ್ತಮಾನಂದಸ್ವರೂಪ. ಕಾರಣ ಜೀವಾಭೇದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವ. ನಿರ್ದುಃಖಸುಖರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ ತಿವನು. ದ್ವೈತ ಎಂದರೆ ಅಯುಧಾರ್ಥಜ್ಞಾನ, ವಸ್ತುವಿನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅಂತಹ ನಾನು ನನ್ನದು ಎನ್ನುವ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಳೆಯುವವನು. ಇಂಥ ತುರಿಯರೂಪವು ಶ್ರೀಹರಿಯ ನಾಲ್ಕನೇ ರೂಪವೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಚತುರೂಪನಾದ ಆತ್ಮನನ್ನು ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲೇಬೇಕು.

ವಿವರಣೆ : - ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ "ಪಚಿಸುತ್ತಾರೆ" ಎನ್ನುವ ಕ್ರಿಯಾವದವು ಎಷ್ಟರ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಪಂಚ- ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ, ವಿಸ್ತಾರ, ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತನು ಎಂದು ಭಾವ. ಅದ್ವೈತಂ - ದ್ವಿತ್ವೇನ ಇತಂ ದ್ವೈತಂ ವಸ್ತುವಿನ ನಿಜಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಎರಡನೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತು ದ್ವೀತ, "ಇಹಾ'ಗತಾ" ಧಾತುವಿನಿಂದ ಇತಶಬ್ದನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದ್ವೀತವೇ

ದ್ವೈತ ಎನಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ದ್ವೈತವು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಯಾವನಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ-
ಯಾಗುವುದೋ ಅವನು ಅದ್ವೈತ || ೧ ||

ಉಪನಿಷತ್

ಮಂತ್ರ, ನಿರೂಪಿಸುವ ತುರಿಯನ ಮಹಿಮೆ

ಅತ್ಮತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ -

ನಿವೃತ್ತೇಃ ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಮೀಶಾನಃ ಪ್ರಭುರವ್ಯಯಃ |

ಅದ್ವೈತಃ ಸರ್ವಭಾವಾನಾಂ ದೇವಸ್ತುರ್ಯೋ ವಿಭುಃ ಸ್ಮೃತಃ || ೨ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಂ ನಿವೃತ್ತೇಃ ಕಾರಣಭೂತಸ್ತುರ್ಯೋ ದೇವಃ |

ಹರಿಸ್ತುರ್ಯರೂಪೇಣ ಮೋಕ್ಷದ್ವಯ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ದೇವಃ ಸ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಗಮ್ಯತಾತ್ಮಮದೀರಿತಃ ||

ಭಾವಾ ಜೀವಾಃ ಸಮುದ್ರಿಷ್ಟಾ ಭವಂತೈತೇ ಯಶೋ ವಿಭೋಃ |

ಈಶಾನಾಮಹಿ ಮುಕ್ತಾನಾಮೀಶಾನಃ ಸೋಽನನಾಚ್ಛ್ರಿತಃ ||

ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರೇ || ೨ ||

ಅನುವಾದ — 'ನಿವೃತ್ತೇಃ ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಂ ಪ್ರಭುಃ' ಎಂದರೆ
'ಸರ್ವದುಃಖಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾದ ದೇವ ತುರಿಯ' ಎಂದರ್ಥ.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ತುರಿಯರೂಪದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ನೀಡುವನು. ಶ್ರೀಹರಿ-
ಯಿಂದಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವಾತ್ಮರು 'ಭಾವ' ಎನಿಸಿರುವರು.
ಇಂಥಹ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದ ತುರಿಯನು 'ಸರ್ವ
ಭಾವಾನಾಂ ದೇವಃ' ಎನಿಸುವನು. 'ಈಶ'ರಾದ ಅಂದರೆ ಸಮರ್ಥರಾದ
ಮುಕ್ತಾತ್ಮರಿಗೂ 'ಅನಃ' ಅಂದರೆ ಚೇಷ್ಟಕನಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತುರಿಯನು
ಈಶಾನ ಎನಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಚತುರ್ಥರೂಪಸ್ತೋಕ್ತಂ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಂ ಸಂವಾದಯಿತುಮಾಹ - ಅತ್ಮತೇ ಇತಿ |

ತುರಿಯಸ್ತೋಕ್ತಾರ್ಥ ವಿತೇ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾ ಬ್ರಹ್ಮವೃಷ್ಟಾಃ ಶ್ಲೋಕಾಃ ಸಂವಾದಿನೋ
ಭವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಮಿತ್ಯಾದಿನೋಕ್ತೇ ಸರ್ವಾನಿವೃತ್ತಿವರ್ತಕತ್ವಾದಿ-

ರೂಪೇಽರ್ಥೇ ಶ್ಲೋಕಮಾಪ - ನಿವೃತ್ತೇರಿತಿ | ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಂ ನಿವೃತ್ತೇ: ಕಾರಣಮಿತಿ
ಶೇಷ: | ಈಶಾನ: ಈಶಾನ್ ಮುಕ್ತಾನನತಿ ಪ್ರೇರಯತೀಶೀಶಾನ: | ಪ್ರಭು: ಸ್ವಾಮೀ |
ಅಪ್ಪಯ: ಶಶ್ವದೇಕಪ್ರಕಾರ: | ಅದ್ವೈತ: ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನನಿವರ್ತಕ: | ಸರ್ವಭಾದಾನಾಂ
ಸರ್ವಜೀವಾನಾಮ್ | ವಿಷ್ಣೋ: ಭವಂತಿ ಜಾಯಂತಿ ಇತಿ ವಾ | 'ಭುಕ್
ಶುದ್ಧಚಿಂತಯೋ: - ಇತಿ ಕವಿಕಲ್ಪದ್ರುಮೋಕ್ತ್ಯಾ ಚಿಂತಾರ್ಥಸ್ಯ ವಾ ಭವತೇರ್ಗಾ-
ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾವ ಇತಿ ಸಿದ್ಧ್ಯಾ ಭಾವಾಶ್ಚೇತನಾ ಇತಿ ಲಾಭಾತ್, ತೇಷಾಂ ಜೀವಾನಾಂ
ದೇವ: ಪ್ರಾಪ್ಯ: | ಗತ್ಯರ್ಥಾದ್ವಿದ್ಯತೇ: ಕರ್ಮಣಿ ಘೃಷ್ಠಪ್ರತ್ಯಯ: |
ಕುರ್ಯಸ್ತುರೀಯವೃತ್ತರ್ಥ: | 'ಚತುರಶ್ವಯತಾವಾದ್ಯಕ್ಷರಲೋಪಶ್ಚ' ಇತಿ
ಚತುರ್ದಶ್ಯಾದ್ಯಕ್ಷರಲೋಪೇ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಕುರ್ಯ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಿ: | ವಿಭು: ಸಮರ್ಥ: |
ಸ್ವತ: ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇತಿ ಯೋಜ್ಯಮ್ || ೨ ||

ಅನುವಾದ - ಪ್ರತಿಯು ಶುರೀಯ ರೂಪವನ್ನು ವರ್ಗಿಸಿ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಬ್ರಹ್ಮದ್ರಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂವಾದವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಈ ಶುರೀಯ
ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವದು:ಖಗಳ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನು. "ಈಶ" ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತರನ್ನು
"ಅನ" ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಭಾವ. ಸ್ವಾಮಿಯು,
ಯಾವ ವಿಶಾರಗಳಿಲ್ಲದೇ ಶಶ್ವದೇಕಪ್ರಕಾರನಾಗಿರುವನು. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ದೂರ-
ಮಾಡುವನು. 'ಸರ್ವಭಾವ' ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೆ 'ದೇವ' ಪ್ರಾಪ್ಯನು. ಮತ್ತು
ಶುರೀಯ ಸಮರ್ಥನು.

ವಿವರಣೆ : "ಸರ್ವಭಾವ" ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ವಿಷ್ಣೋ: ಭವಂತಿ' ಭಗವಂತನಿಂದ
ಜನಿಸುವರು ಕಾರಣ ಎಲ್ಲ ಜೀವರು ಭಾವರು.

ಅಥವಾ ಕವಿಕಲ್ಪದ್ರುಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ 'ಭುಕ್ಶುದ್ಧಚಿಂತಯೋ:'
ಚಿಂತಾರ್ಥಕವಾದ ಭೂ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಭಾವ ಎನ್ನುವ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

"ಚತುರಶ್ವಯತಾವಾದ್ಯಕ್ಷರಲೋಪಶ್ಚ" ಎನ್ನುವ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಚತುರಶ್ವದ್ವ್ಯಕ್ತಿ
ಘೃಷ್ಠ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿ ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ "ಕುರ್ಯ" ಎಂಬ
ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು.

ಉಪನಿಷತ್

ವಿಶ್ವಾರೂಪಗಳ ನಿಯಮನಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿಯ ಸಾಧರ್ಮ್ಯದೈವರ್ಯಗಳು.

ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬದ್ಧೌ ತಾವಿಷ್ಟೇತೇ ವಿಶ್ವೈಜಸೌ |

ಪ್ರಾಜ್ಞ: ಕಾರಣಬದ್ಧಸ್ತು ದ್ವೌ ತು ತುರ್ಯೇ ನ ಸಿದ್ಧತ: || ೩ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬಂಧಸ್ವ ತದಧೀನತ್ವತೋ ವಿಭುಃ |
 ವಿಶ್ವಾದ್ವಿರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ ಬದ್ಧ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಶ್ರುತೌ |
 ಕುತೋ ಬಂಧಃ ಪರಸ್ಪಾಸ್ವ ಬಂಧೇಶಸ್ವ ಚಿದಾತ್ಮನಃ || ಇತಿ ಚ |
 ಸ ಬದ್ಧಃ ಸ ದುಃಖೀ ಸ ಬಂಧಯತಿ ಸ ದುಃಖಯತೀತಿ |
 ಸ ಜೀವಃ ಸಃ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಸ ಜನಯತಿ ಸ ಪ್ರಕರೋತೀತಿ |
 ಸೋಽವರಃ ಸೋಽನಿತ್ಯಃ ಸೋಽವರಯತಿ ಸೋಽನಿತ್ಯಯತಿ ||

ಇತಿ ಕೌಷಾರವಶ್ರುತಿಃ |

ವಿಷ್ಣೋರ್ಗುಣಗೋಚ್ರಪರತಾ ಮಮ ನಿತ್ಯಂ ಸುರೇಶ್ವರಾಃ |
 ತದರ್ಥಮನ್ಯದ್ ವಚನಮತಸ್ತಸ್ಯ ವಿರೋಧಿ ಯತ್ |
 ತನ್ಮಮಾರ್ಥೋ ನ ಹಿ ಕ್ವಾಪಿ ಸಾಹಂ ತತ್ಪರಣಾತ್ ಸದಾ |
 ಸರಸ್ವತೀತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಾ ತಸ್ಮಾಚ್ಛ್ಲೀಯಾ ಹರೇರ್ಗುಣಾಃ ||

ಇತಿ ಮಹೋಪನಿಷದಿ || ೩ ||

ಅನುವಾದ — ವಿಶ್ವ ತ್ರೈಜಸನು ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬದ್ಧರೆಂದೂ ಪ್ರಾಜ್ಞರು
 ಕಾರಣಬದ್ಧನೆಂದೂ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದರ ಭಾವ. ಭಗವಂತನ ಈ
 ರೂಪಗಳು ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾಗಿವೆ ಎಂದಲ್ಲ. ಹೊರತು, ಕಾರ್ಯಬಂಧನ ಮತ್ತು
 ಕಾರಣ ಬಂಧನಗಳು ವಿಶ್ವಾದಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಧೀನ ಎಂದರ್ಥ.
 ಅದರಿಂದಾಗಿಯೇ, ಅವುಗಳನ್ನು 'ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬದ್ಧರು' ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ
 ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದು ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ, ಬಂಧಕ್ಕೂ
 ಒಡೆಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಬಂಧನವು ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಬಂದೀತು? ಎಂದು
 ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಕೌಷಾರವ ಶ್ರುತಿಯು ಬದ್ಧ, ದುಃಖೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಗೆ
 ಭಗವದ್ವಾಚಕಗಳಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಿದೆ - ಅವನು ಜೀವಾತ್ಮರನ್ನು
 ಸಂಸಾರ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸುವುದರಿಂದ ಬದ್ಧ ಎಂದೂ ಅವರಿಗೆ
 ದುಃಖನೀಡುವುದರಿಂದ ದುಃಖೀ ಎಂದೂ ಅವರು ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ
 ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜೀವ ಎಂದೂ ನಿಶ್ಚಿತ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಿತ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ
 ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅವರ' ಎಂದೂ ಅನಿತ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅನಿತ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ
 ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಿತ್ಯ' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು.

ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾಗಿರುವ ಸಕಲ ವಾಙ್ಮಯಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಗುಣಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲೇ ಅತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದನ್ನೂ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಆಪಾತತಃ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಂಥವಾ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕಂಡಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಗುಣಪರವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನೂ ಮಹೋಪನಿಷತ್ತೂ ಸರಸ್ವತಿಯ ಮಾತಿನ ಮೂಲಕವೇ ತಿಳಿಸಿದೆ- ಹೇ ದೇವತಾ ಶ್ರೇಷ್ಠರೇ! ನಾನು (ಸರಸ್ವತೀದೇವೀ) ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾಗಿರುವ ವಾಙ್ಮಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲೇ ಅತ್ಯರ್ಥ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಹರಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ. ಗುಣಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ವಿರೋಧಿಯಂತೆ ಮಾತುಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಲ್ಲಿ ಅದರ ಮೇಲ್ಮೋಟದ ಅರ್ಥ ನನಗೆ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಸರಿಯುವುದರಿಂದಲೇ 'ಸರಸ್ವತಿ' ಎಂಬ ಸಾರ್ಥಕ ಹೆಸರುಳ್ಳವಳು ನಾನು. ಅಥವಾ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಹೇಳಲು ಮುಂದೆ ಸರಿಯುವುದರಿಂದ ನಾನು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಸರಸ್ವತಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾಗಿರುವ ಸಕಲ ವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಗುಣಗಳೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು || ೩ ||

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಮಿತಿ ಯತುರೀಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪತ್ರಯ-
ವೈಧರ್ಮ್ಯಮುಕ್ತಂ ತತ್ರ ಮಂತ್ರಮಾಹ - ಕಾರ್ಯೇತಿ |

ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯಭೂತೋಽಹಂಮಮತಾದಿಭ್ರಮಃ | ತದ್ರೂಪಜಾಗ್ರದ್ಭ್ರಮಃ,
ತತ್ಕಾರಣಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮದ್ಭ್ರಮಃ, ಜೀವನಿಷ್ಠತಾದ್ಭ್ರಮರೂಪಜಾಗ್ರತ್ಕಾರಣಬಂಧಸ್ವಾಮೀ ವಿಶ್ವ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೈಜಸಸ್ತು ಅವಿದ್ಯಾಕಾರ್ಯಭೂತೋಕ್ತರೂಪಸ್ವಾಪ್ನಪ್ರಸಾರ್ಥಭ್ರಮೇಣ
ತತ್ಕಾರಣಾಜ್ಞಾನೇನ ಚ ಬದ್ಧಃ, ಜೀವನಿಷ್ಠತಾದ್ಭ್ರಮಬಂಧಸ್ವಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತು
ತತ್ಕಾರಣಾಜ್ಞಾನರೂಪಸುಬ್ರಹ್ಮದ್ಭ್ರಮಃ ಸುಬ್ರಹ್ಮಬಂಧಸ್ವಾಮೀ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರಮ್ -
'ತದಧೀನತ್ವಾರ್ಥವತ್' (ಬ್ರ.ಸೂ. ೨-೪-೩) ಇತಿ | ತುರ್ಯೇ ಚತುರ್ಥೇ ರೂಪೇ
ದ್ವೌ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬಂಧನಿಯಮನವ್ಯಾಪಾರೌ ವಾ ಕಾರಣಮಾತ್ರಬಂಧ-
ನಿಯಮನವ್ಯಾಪಾರೌ ವಾ ದ್ವಾಪಿ ನ ಸಿದ್ಧತಃ ನ ಸ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ೩ ||

ಅನುವಾದ - ಹೀಗೆ ತುರೀಯನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ,
ಪ್ರಾಜ್ಞ ಮತ್ತು ತುರೀಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯ ನಿಯಮನಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿಯ
ಸಾಧರ್ಮ್ಯ - ವೈಧರ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಗಳು ಹೇಳುವವು—

ಜೀವಾತ್ಮರಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾದ 'ನಾನು ನನ್ನದು' ಮೊದಲಾದ ಭ್ರಾಂತಿ ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆ ಇವುಗಳ ಬಂಧನವಿದೆ. ವಿಶ್ವ ಮತ್ತು ತ್ರೈಜಸರು ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಬಂಧನಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವರು. ಪ್ರಾಜ್ಞ ಜೀವರ ಅವಿದ್ಯಾರೂಪವಾದ ಸುಷುಪ್ತಿಯ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕ. ತುರಿಯ ಮಾತ್ರ ಭ್ರಮೆ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆ ಇವರಡರ ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಲೀ, ಕೇವಲ ಅವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಲೀ ನಿಯಾಮಕನಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವತ್ರೈಜಸಪ್ರಾಜ್ಞರು ಜೀವರಲ್ಲಿರುವ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಬಂಧವು ಇವರ ಅಧೀನ ಎಂಬುದನ್ನು "ತದಧೀನತ್ವಾದರ್ಥವತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್

ನಾತ್ಮಾನಂ ನ ಪರಾಂಶ್ಚೈವ ನ ಸತ್ಯಂ ಚಾಪಿ ಚಾನ್ಯತಂ |
ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕಿಂಚಿನ ಸಂವೇತ್ತಿ ತುರ್ಯಂ ತತ್ ಸರ್ವದೃಕ್ ಸದಾ || ೪ ||

ಛಾಪ್ಪಂ

ನಾತ್ಮಾನಂ ನ ಪರಾಂಶ್ಚೈವ ನ ಸತ್ಯಂ ಚಾಪಿ ನಾನ್ಯತಂ |
ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಸಂವೇದಯೇತ್ ಕಿಂಚಿಜ್ಜೇವಕಾಲತಮೋ ವಿನಾ |
ಸುಪ್ತವಸ್ಥಾಂ ಸುಖಂ ಚಾಪಿ ವಿನಾ ನಾನ್ಯತ್ ಪ್ರದರ್ಶಯೇತ್ |
ಸರ್ವಂ ತು ದರ್ಶಯೇನ್ಮುಕ್ತೌ ತುರೀಯಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ |
ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ |

ಸ್ವತಂತ್ರೇ ಕರ್ತೃಶಬ್ದಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಯಾವೇದನಂ ಯಥಾ |
ಸರ್ವಪ್ರದರ್ಶಕೇ ಚೈವ ತುರೀಯೇ ಸರ್ವದರ್ಶನಂ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೀ || ೪ ||

ಅನುವಾದ - ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಜೀವ, ಕಾಲ, ಅಜ್ಞಾನ, ಸುಪ್ತವಸ್ಥೆ ಹಾಗೂ ಸುಖ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನಾಗಲೀ ಜೀವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ತೋರಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ತುರೀಯನಾದರೋ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿಕೊಡುವನು. ಹೀಗೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವವನೇ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತೃ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಯೋಗಗಳು — ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು 'ನ ಸಂವೇತ್ತಿ - ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದಿದೆ. ವಸ್ತುತಃ ತಿಳಿಯದವ ಜೀವ. ಆದರೆ ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು ತಿಳಿಯದಿರುವುದು ಜೀವನ ಅಧೀನವಲ್ಲ. ಅದು ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಅಧೀನ. ಅವನೇ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಿಯಾಮಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತು 'ನ ಸಂವೇತ್ತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಂತೆ 'ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ನೋಡುವವ ಸರ್ವದೃಕ್ - ತುರೀಯ' ನೆಂದಿದೆ. ವಸ್ತುತಃ ನೋಡುವವನು ಜೀವ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕ ತುರೀಯನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನೇ ಸರ್ವದೃಕ್ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದೆ - ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಕರ್ತೃವಚನವಿದೆ || ೪ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ನಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಂ ನಾಪ್ರಜ್ಞಮಿತ್ಯುಕ್ತಪ್ರಾಜ್ಞದೈರ್ಯಮ್ ಮಂತ್ರಮಾಹ -
ನಾತ್ಮಾನಮಿತಿ |

ಆತ್ಮಾನಂ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಸ್ವಪ್ನರೂಪಂ ನ ಸಂವೇತ್ತಿ ನ ಸಂವೇದಯತ್ | ನ ಪರಾನ್ ನ ಸತ್ಯಂ ನಾಪಿ ಚಾನ್ಯತಂ ಸಂವೇದಯೇದಿತ್ಯನ್ವಯಃ | ಜೀವಸ್ವರೂಪಸುಖಕಾಲಾಕ್ಷಾಣಾನಿ ವಿನಾಽನ್ಯತ್ ಕಿಮಪಿ ನ ಸಂವೇದಯೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತುರೀಯಸ್ತು ಸರ್ವದೃಕ್ ಸರ್ವಂ ದರ್ಶಯತೀತಿ ಸರ್ವದೃಕ್, ಮುಕ್ತೌ ತತ್ತದ್ವೋಗ್ಯಂ ಸರ್ವಂ ಪ್ರದರ್ಶಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ ಸರ್ವಂ ಪಶ್ಯತೀತ್ಯೇವ ಸರ್ವದೃಕ್ | ಸರ್ವಪ್ರದರ್ಶಕ ಇತಿ ವಕ್ಷ್ಯೇಽಪ್ಯೇವಮುಕ್ತಃ ಸ್ವಾತ್ಮಂತಾ ಭಿಪ್ರಾಯೀಣ || ೪ ||

ಅನುವಾದ - ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪೀ ಶ್ರೀಹರಿಯು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನಾಗಲೀ ಜೀವಸ್ವರೂಪ, ಅಜ್ಞಾನ ಕಾಲಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಲೀ ತೋರಗೊಡಲಾರನು. ಸತ್ಯದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಪುಣ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ಸುಳ್ಳಿನಿಂದ ಬರುವ ಪಾಪವನ್ನಾಗಲೀ ತೋರಿಸಿಕೊಡಲಾರನು. ಆದರೆ ಮುಕ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತೋರಿಸಿಕೊಡುವನು. ಭಗವಂತನಿಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಉಂಟು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ "ಸರ್ವಪ್ರದರ್ಶಕ" ಎಲ್ಲವನ್ನು ತೋರಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ "ಸರ್ವದೃಕ್" ಎಂದಿದೆ ಶ್ರುತಿಯು.

ಉಪನಿಷತ್

ದ್ವೈತಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಮುಭಯೋಃ ಪ್ರಾಜ್ಞ ತುಲ್ಯಯೋಃ |
ಬೀಜನಿದ್ರಾಯುತಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಸಾ ತು ತುರ್ಯೇ ನ ವಿದ್ಯತೇ || ೫ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ನಿದ್ರಾಯುತಾಸ್ತು ವಿಶ್ವಾನ್ಯಾಸ್ತದಧೀನಾ ಯತೋ ಹಿ ಸಾ |
ಯಥಾ ಭುಕ್ತಯುತಃ ಸ್ವಾಮೀ ನಹ್ಯಜ್ಞಾನಂ ಪರಾತ್ಮನಃ || ಇತಿ ಚ |
ಅಭೇದಮಪಿ ತದ್ವ್ರಹ್ಮ ಬಹುರೂಪಂ ವಿಶೇಷತಃ |
ಕರೋತಿ ನ ಕರೋತಿತಿ ವ್ಯವಹಾರ್ಯಂ ಸ್ವತಃ || ಇತಿ ಚ |

ನ ಸಂವೇದಯತೀತಿ ಅಪ್ಪಿಕಾರೇ 'ತುರ್ಯಂ ತತ್ ಸರ್ವದೃಕ್ಸದಾ'
'ದ್ವೈತಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಮುಭಯೋಃ ಪ್ರಾಜ್ಞತುಲ್ಯಯೋಃ'

ಇತಿ ಚ ವಿರುದ್ಧಮ್ | ದ್ವೈತಗ್ರಹಣಾಕಾರಾತ್ಯಂತ ತುಲ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ದ್ವೈತಂ ನ ಗ್ರಾಹಯೇತ್ಯುರ್ಯೋಃ ನ ಚ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕಥಂಚನ |
ದ್ವೈತಗ್ರಹಣಬೀಜಂ ತು ನಿದ್ರಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ ಸಮಾಶ್ರಿತಾ |

ಇತಿ ಪ್ರಕಟಕೃತಿಃ || ೫ ||

ಅನುವಾದ — ಅವಿದ್ಯೆಯು ವಿಶ್ವಾದಿಗಳ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ರೂಪಗಳು ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವೆ ಎಂದು (ನಿದ್ರಾಯುತಃ) ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸೇವಕನು ಒಡೆಯನ ಅಧೀನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇವಕನಿಂದ ಕೂಡಿರುವವನು ಒಡೆಯ' ಎನ್ನುವಂತೆ. ಹೊರತು, ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆ ಎಂದು ಆದರ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅವಿದ್ಯೆ ಹೇಗೆ ಇದ್ದೀತು! - ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚನವಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದ ಅವನು ಬಹುರೂಪನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ವಿಶೇಷವೆಂಬ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನು ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಚಟುವಟಿಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಚನವಿದೆ.

'ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕಿಂಚನ ಸಂವೇತ್ತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು 'ನ ಸಂವೇದಯತಿ — ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ತುರ್ಯಂ ತತ್ ಸರ್ವದೃಶ ಸದಾ- ತುರೀಯನು ಎಲ್ಲವನ್ನು ನೋಡುವನು' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ದ್ವೈತಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಂ ಉಭಯೋಃ - ದ್ವೈತವನ್ನು ನೋಡದಿರುವುದು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರೀಯರಲ್ಲಿ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ' ಎನ್ನುವುದು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದೀತು. ನಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವದೃಶ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದೂ 'ದ್ವೈತಸ್ಯ ಅಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಂ' ಎಂದರೆ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗದಿರುವುದು ಪ್ರಾಜ್ಞ ತುರೀಯರಿಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಸಮಾನ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ.

ತುರೀಯನಾಗಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಗಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭ್ರಮವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮೆ ಬರಲು ಕಾರಣವಾದ ಮೂಲಾವಿದ್ಯೆಯಾದರೋ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪೀ ಭಗವಂತನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಎಂದು ಪ್ರಕಟಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದೆ || ೫ ||

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ಚಿವಮದ್ವೈತಮಿತಿ ತುರೀಯಸ್ಯ ಯನ್ಮಿಥಾಜ್ಞಾನನಿವರ್ತಕತ್ವಮುಕ್ತಂ ತತ್ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಯಾಪಿ ಸಮಮಿತಿ ವದಂಸ್ತುತುರೀಯಸ್ಯ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಾಂತರಮಾಹ - ದ್ವೈತಸ್ಯೇತಿ |

ದ್ವೈತಸ್ಯ ದೇಹಗೇಹಾದೌ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ಗ್ರಹಣಾಹೇತುತ್ವಂ, ದೇಹಾದೌ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭ್ರಮಾಜನಕತ್ವಂ ಪ್ರಾಜ್ಞತುರ್ಯಯೋರ್ನುಲ್ಪಂ ಸಮಮ್ | ಬೀಜೇತಿ | ದೇಹಗೇಹಾದೌ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಬುದ್ಧಿಬೀಜಭೂತಾ ಮೂಲಾವಿದ್ಯಾ ಬೀಜನಿದ್ರಾ | ತಯಾ ಯುತಃ, ತದ್ಭುಕ್ತಪ್ರಪದಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ | ಸಾ ಚ ಬೀಜನಿದ್ರಾಽಪೀತ್ಯರ್ಥಃ || ೫ ||

ಅನುವಾದ - ತುರೀಯನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನ ನಿವರ್ತಕತ್ವವು ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಗೂ ಉಂಟು, ಎಂಬುದರ ಜತೆಯಲ್ಲೇ ತುರೀಯನಿಗೂ ಮತ್ತೊಂದು ತೆರನಾದ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ - ಜೀವನಿಗೆ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮೆಯು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡದಿರುವುದು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರೀಯ ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಸಮಾನವೇ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭ್ರಮೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನು, ತುರೀಯನು ಅದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್

ಸ್ವಪ್ನನಿದ್ರಾಯುತಾವಾದೌ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ವಸ್ವಪ್ನನಿದ್ರಯಾ |

ನ ನಿದ್ರಾಂ ನೈವ ಚ ಸ್ವಪ್ನಂ ತುರ್ಯೇ ಪಶ್ಯಂತಿ ನಿಶ್ಚಿತಾಃ || ೬ ||

ವಿಂಡಾರ್ಥ:

ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ವಿಶ್ವಾದೇಃ ಸಾಧರ್ಮ್ಯವೈಧರ್ಮ್ಯ ಆಹ - ಸ್ವಪ್ನನಿದ್ರಾಂತಿ |

ಉಪಲಕ್ಷಣಮ್ | ಜಾಗ್ರತ್ಸ್ವಪ್ನಭ್ರಮಾಭ್ಯಾಂ ತದೈತುನಿದ್ರಾಶುಭಿತಾವಿದ್ಯಯಾ ಚ ಯುಕ್ತೌ ಬದ್ಧೌ ತದುಭಯಬಂಧನಿಯಾಮಕಾವಾದೌ ವಿಶ್ವೈಜಮ್ | ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ವ ಅಸ್ವಪ್ನನಿದ್ರಯಾ ದ್ವಿವಿಧಭ್ರಮವಿನಾಕೃತಕೇವಲಾವಿದ್ಯಯಾ ಯುಕ್ತಸ್ವನಾತ್ರಬಂಧ- ಸ್ವಾಮೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿಶ್ಚಿತಾಃ ಸಮ್ಯಕ್ ನಿಶ್ಚಯವಂತಃ | ನ ನಿದ್ರಾಂ ನಿದ್ರಾಕೃತಬಂಧ- ಸ್ವಾಮೀತ್ಯಮ್ | ಸ್ವಪ್ನಂ ದ್ವಿವಿಧಭ್ರಮವೇತುತ್ವಂ ನೈವ ತುರ್ಯೇ ರೂಪೇ ಪಶ್ಯಂತಿ ಜಾನಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ೬ ||

ಅನುವಾದ - ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಾಧರ್ಮ್ಯ ವೈಧರ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ - ವಿಶ್ವ ಮತ್ತು ಶೈಜಮರು ಜಾಗ್ರತ್ - ಸ್ವಪ್ನಭ್ರಮಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವರು. ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಅವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧಕೃಷ್ಣ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವನು. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತುರಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಅವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಲಿ, ಸ್ವಪ್ನಗಳ ಭ್ರಮೆಗಳಿಗಾಗಲಿ ನಿಯಾಮಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್

ತುರಿಯ ರೂಪದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪೇಗೆ

ಅನ್ಯಥಾಗೃಹ್ಣತಃ ಸ್ವಪ್ನೋ ನಿದ್ರಾತತ್ತ್ವಮಜಾನತಃ |

ವಿಪರ್ಯಾಸೇ ತಯೋಃ ಕ್ಷೀಣೇ ತುರೀಯಂ ಪದಮುಚ್ಯತೇ || ೭ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಾದಪಿ ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಾಂತರಂ ಜಾಯತೇ |

ಅನುವಾದ - 'ಅನ್ಯಥಾಗೃಹ್ಣತಃ ಸ್ವಪ್ನಃ' ಎಂದರೆ ಎಚ್ಚರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ 'ಇದು ತನ್ನದು' ಎಂಬ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮೆಯಿಂದಾಗಿ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿಯೂ 'ಇದು

ಎಚ್ಚರಾವಸ್ಥೆಯ ನನ್ನ ಪದಾರ್ಥ' ಎಂಬ ಭ್ರಮೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಹೀಗೆ ಒಂದು ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವೂ ಹುಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ || ೭ ||

ವಿಂಡಾರ್ಥಃ

ವಿವಿಧವಿಧತೆಯುಂಟಾದ ಸ್ವರೂಪದ ದರ್ಶನಶ್ರಾವ್ಯ ಕದಾ ಭವೇತಾಮಿತತ್ ಆಪ - ಅನ್ಯಥೇತಿ |

ಅನ್ಯಥಾ ಗೃಹ್ಣತಃ ದೇಹಗೇಹಾದೌ ಭಗವದಧೀನೇ ಸ್ವಾಧೀನತಾಂ ಜಾನತಃ ಸ್ವಪ್ನೋ ಭವತಿ | ಸ್ವಪ್ನಪದೇನ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನರೂಪಪ್ರಮಪರಂಪರಾಗ್ರಹಃ | ತತ್ತ್ವಂ ಭಗವತಃ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದಿರೂಪಂ ತತ್ತ್ವಮಜಾನತೋ ನಿದ್ರಾ ಮೂಲಾವಿದ್ಯಾಬಂಧೋ ಭವತಿ | ತಯೋರ್ನಿದ್ರಾಭ್ರಮಯೋರ್ವಿಪರ್ಯಾಸ ಆವರ್ತನೇ ಕ್ಷೀಣೇ ಸತಿ ತುರೀಯಂ ಪದಂ ಚತುರ್ಥರೂಪಮುಪ್ಪತೇ | ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದ್ವಾರಾ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ || ೭ ||

ಅನುವಾದ - ತುರೀಯನ ದರ್ಶನ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಆಗುವ ಬಗೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ - ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆಧೀನವಾದ ತನು-ಭವನಗಳನ್ನು ತನ್ನದಂದು ತಿಳಿಯುವವನಿಗೆ ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಭ್ರಮೆಗಳೂ, ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಿಕೊಳ್ಳದವನಿಗೆ ಮೂಲಾವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧನವೂ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಈ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಮೂಲಾವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧನಗಳ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯು ಕಡಿಮೆಯಾದಾಗ ತುರೀಯರೂಪ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು.

ಉಪನಿಷತ್

ಭಗವತ್ಪ್ರಾಪದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ

ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ ಸುಪ್ತೋ ಯದಾ ಜೀವಃ ಪ್ರಬುದ್ಧತೇ |

ಅಜಮನಿದ್ರಮಸ್ವಪ್ನಮದ್ವೈತಂ ಬುದ್ಧತೇ ತದಾ || ೮ ||

ಛಾಪ್ಲಂ

ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ ವಿಷ್ಣೋರಿಚ್ಛಯಾ ಸ್ಥಾಪಿತೋ ಯದಾ |

ತಯಾ ಪ್ರಚೋದಮಾಯಾತಿ ತದಾ ವಿಷ್ಣುಂ ಪ್ರಪಶ್ಯತಿ ||

ಇತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾಯಾಂ |

ಅನುವಾದ — ಅನಾದಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯೇ ಮಾಯೆಯೆನಿಸಿದೆ. ಈ ಮಾಯೆಯಿಂದಲೇ ಜೀವಾತ್ಮನು ನಿದ್ರಾರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯ

ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜೀವನು ಗುರುಗಳ ಉಪದೇಶದ ಮೂಲಕ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಾಗ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು ಎಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ವಿಂಡಾರ್ಥ:

ನಿದ್ರಾಭ್ರಮಯೋರಾವರ್ತನಕ್ಷಯಃ ಕೇನ ಸ್ಯಾತ್? ಯಸ್ಯ ಕ್ಷಯೇಣ ಭಗವ-
ದಪರೋಕ್ಷಧೀರಿತ್ಯತೋ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದೇನೈವೇತ್ಯಾಹ - ಅನಾದೀತಿ |

ಮಾಯಾಶಬ್ದೇನ ಭಗವದಿಚ್ಛಾ ತದಧೀನಾಽವಿದ್ಯಾ ಚ ಗೃಹ್ಯತೇ | ಅನಾದೀತಿ ತಂತ್ರಮ್ | ಅನಾದೇರ್ವಿಘ್ನೋಃ ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ ಸುಪ್ತಃ ಸ್ವಾಪಿತಃ ಸಂಸಾರೇ ನಿವೇಶಿತೋ ಜೀವೋ ಯದಾಽನಾದಿಮಾಯಯಾ ಭಗವದಿಚ್ಛಯಾ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ಪ್ರಬುದ್ಧತೇ, ಭಗವಾನೇವ ಸ್ವತಂತ್ರೋಽಸೃತವರ್ತಮ ತದಧೀನಮಿತ್ಯಾದಿತತ್ವಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭವತಿ ತದಾ ಅಜಂ ಜನನಾದಿದೋಷರಹಿತಮನಿದ್ರಮಸ್ವಪ್ನಂ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪತ್ರಯ-
ವ್ಯಾಪಾರಾಪ್ರವರ್ತಕಮ್, ಅದ್ವೈತಂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನನಿವರ್ತಕಮ್, ಉಪಲಕ್ಷ್ಯಂ, ಸರ್ವಾನಿಷ್ಠನಿವರ್ತಕಂ ಭಗವಂತಂ ಬುದ್ಧತೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ || ೮ ||

ಅನುವಾದ - ಅವಿದ್ಯಾ ಹಾಗೂ ಭ್ರಮೆಯ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯ ನಾಶ ಮತ್ತು ಭಗವದಪರೋಕ್ಷ ಈ ಎರಡೂ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಎಂದು ಸಾರುವುದು —

ಭಗವದಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ತದಧೀನವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿದ ಜೀವನು ಭಗವದನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಾವಾಗ 'ಭಗವಂತನೊಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು. ಉಳಿದೆಲ್ಲವು ಅಸ್ವತಂತ್ರ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನೋ, ಆಗ, ಜನನಾದಿದೋಷರಹಿತನೂ ವಿಶ್ವತೈಜಸಪ್ರಾಜ್ಞರ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವನೂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವವನೂ ಆದ ತುರಿಯನನ್ನು ಕಾಣುವನು.

ಉಪನಿಷತ್

ಪ್ರಪಂಚೋಯದಿವಿದ್ಯೇತ ವಕ್ಯಚೋಧಕವಲ್ಲ.

ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ |

ಮಾಯಾಮಾತ್ರಮಿದಂ ದ್ವೈತಂ ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ || ೯ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ತನ್ನಾ ಸ್ವಾಧೀನಸಂಬಂಧ: ಪ್ರಪಂಚೋಽಸ್ಯ ಶರೀರೀಣ: |
ವಸ್ತುತೋಽಸೌ ನಚೈವಾಸ್ತಿ ಪರಮಸ್ಯ ವಶೇ ಯತ: ||
ತನ್ನಾದಿಕಸ್ವಭಾವೇಷ ಹೃಭಿಮಾನಾತ್ ಪ್ರದೃಶ್ಯತೇ |
ಆತ: ಸ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ಹೃಂಗೀಕಾರೋ ಭವೇದ್ಗದಿ |
ತಥಾಪಿ ಭಗವತ್ಪ್ರಾನ್ನಾತ್ ಸ ನಿವರ್ತೇದಸಂಶಯ: ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಅದ್ವೈತಮನನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾತಂ | ಪರಬ್ರಹ್ಮಾದಿಮ್ನು ತತ್ | ದ್ವೈತಂ ದ್ವಿಧಾ ಜ್ಞಾತಂ
ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾತಂ ಅಚ್ಛಿನ್ಯ: | ಪರಮಾರ್ಥತ: ಪರಮೇಶ್ವರಾತ್ | ತಸ್ಯೈವ
ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ ತದಿಚ್ಛಯಾ ನಿರ್ಮಿತಂ | ತದನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಂ ತಸ್ಮಾತ್
ತದಿಚ್ಛಯೈವ ನಿವರ್ತತೇ |

ಪರೀಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಯತ್ತು ದ್ವಿಧಾ ನ ಜ್ಞಾತಮಂಜಸಾ |
ತದದ್ವೈತಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇವ ಜ್ಞಾತಮನ್ಯಥಾ |
ಜೀವೇನ ದ್ವೈತಮುದ್ವಿಷ್ಟಂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಂ ತದೇವ ಚ |
ಪರಮಾರ್ಥಾತ್ ಪರಾದ್ ವಿಪ್ಲೋರ್ಜಾತಮಿಚ್ಛಾವಶಾದನು |
ಮಾಯೇತೀಚ್ಛಾ ಸಮುದ್ವಿಷ್ಟಾ ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ ತದುದ್ಭವಂ |
ಉತ್ತಮತ್ವಾತ್ ಪರಾರ್ಥೋಽಸೌ ಭಗವಾನ್ ವಿಪ್ಲವ್ಯಯ: || ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ — ಶರೀರವೇ ಮೊದಲಾದವು ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯಾದ
ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವಾದವು. ಆದುದರಿಂದ 'ಪ್ರಪಂಚ' ಎನಿಸುವ ಶರೀರಾದಿಗಳ
ಒಡತನವು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ತಾನು ಸ್ವತಂತ್ರನೆಂಬ
ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದಾಗಿ ಶರೀರಾದಿಗಳ ಒಡತನವಿದ್ದಂತೆ ಹಾಣುವುದು. ಆದುದರಿಂದ
ಆ ಒಡತನ ವಾಸ್ತವ ಎಂದು ಭ್ರಾಂತಿಉಂಟಾದರೂ ಅದು ಭಗವಂತನ
ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು— ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವು
'ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯ: ' ಎಂಬ
ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ.

ಅದ್ವೈತ ಎಂದರೆ ದ್ವೈತವಲ್ಲದುದು, ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿದ್ದುದು.
ಅರ್ಥಾತ್ ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ವಸ್ತು. ಹೀಗೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ

ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ವಸ್ತುಗಳು ಅದ್ವೈತವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಇವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಆಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವೈತವೆಂದರೂ ಇವುಗಳೇ. ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ. ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದುದು. ಹೀಗೆ 'ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ ಇದಂ ದ್ವೈತಂ ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ' ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದ ಈ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವು ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅದ್ವೈತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜೀವಾತ್ಮರಿಂದ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ದ್ವೈತನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನವು ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಭಗವದಿಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಮಾಯೆ ಎಂದರೆ ಭಗವದಿಚ್ಛೆ. ಇದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವು ಮಾಯಾಮಾತ್ರವೆನಿಸಿದೆ. ಪರಮಾರ್ಥವೆಂದರೆ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು. ಅವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾರ್ಥನೆನಿಸಿರುವನು ಎಂಬುದಾಗಿ 'ಮಾಯಾಮಾತ್ರಮಿದಂ ದ್ವೈತಂ ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ ||೯||

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ನನು ದೇಹಗೇಹಾದೌ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಸಂಬಂಧಾದಿರೂಪಬಂಧಸ್ಸು ಜೀವಸ್ವರೂಪಸ್ಥೇವ ಸ್ವಾಭಾವಿಕತ್ವೇನ ನಿವೃತ್ತಯೋಗಾತ್ 'ವಿಪರ್ಯಾಸೇ ತಯೋಃ ಕ್ಷೇಣೇ' ಇತ್ಯುಕ್ತಿಃ ಕಥಮಿತ್ಯತೋ ನಾಯಂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಇತ್ಯಾಹ - ಪ್ರಪಂಚ ಇತಿ |

ದೇಹಗೇಹಾದೌ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಸಂಬಂಧಾದಿರೂಪೋ ಬಂಧಃ ಪ್ರಪಂಚಃ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣ ನಾಸ್ಥೇವ | ಯದಿ ಪರಾಧೀನೋಽಪಿ ವಿದೇತ ವಿದ್ಯತ ಇತ್ಯಂಗೀಕ್ರಿಯೇತ ತರ್ಹ್ಯಪಿ ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಪರಮಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಶ್ಚ ಪರಮಾರ್ಥಃ, ಉತ್ತರೋಽರ್ಥೋ ಭಗವಾನ್, ತಸ್ಮಾತ್ ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಪರಮೇಶ್ವರಪ್ರಸಾದಾದಿತಿ ಯಾಹತ್, ನಿವರ್ತೇತ ನಿವರ್ತತ ವಿದ ನ ಸಂಶಯಃ | ಅನಾದಿತೋಽನುವೃತ್ತಸ್ತು ದೇಹಾದೌ ಸ್ವೀಯತಜ್ಞಾನರೂಪಃ ಪ್ರಮಸ್ಸು ಕಥಂ ನಿವೃತ್ತಿರೀತ ಆಹ - ಮಾಯೇತ್ಯಾದಿನಾ | ಅದ್ವೈತಂ, ಮಹದ್ರಿಯಭಾವತಯಾ ಜ್ಞಾತಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ವಸ್ತುಜಾತಮದ್ವೈತಮ್ | ಅಚ್ಚೈರ್ದ್ವೈತಂ ದ್ವಿತೀಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಜ್ಞಾತಂ ತದ್ವೈತರೀತ್ಯೇನ ಜ್ಞಾತಮ್ | ತತ್ತ್ವ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಂ, ತೇಜಾಂ ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ

ಮಾಯಯಾ ಭಗವದಿಚ್ಛಯಾ ಮಾತ್ರಂ ನಿರ್ಮಿತಂ ಜಾತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ ತಾದೃಶಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಸ್ಯಾನಾದಿತೋಽನುಪ್ಪತ್ಯಸ್ಯಾಪೀಶ್ವರೇಚ್ಛಯಾ ಜಾತತ್ಯನಾಸ್ತ್ಯಾವಿಶತಾತ್ ತತ್ಸಾಧೇನ ತನ್ನಿಷ್ಠಪ್ರಿಯುಕ್ತೇತಿ ಭಾವಃ || ೯ ||

ಅನುವಾದ - ಜೀವರಿಗೆ ತನುಭವನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವ ಸಂಬಂಧರೂಪಬಂಧವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಅದು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದ ಮೇಲೆ ಅವಿದ್ಯೆ ಭ್ರಾಂತಿ ಕಡಿಮೆಯಾದಾಗ ಎನ್ನುವ ಮಾತು ಹೇಗೆ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ನೀವು ತಿಳಿದಂತೆ ಈ ಬಂಧ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುವುದು-

ಭಗವದಧೀನಗಳಾದ ದೇಹ-ಮನೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಮೇಲೆ ಒಡತನ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಭ್ರಮೆಯಿಂದಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಅದು ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುವುದು. ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಈ ಜಗತ್ತು ಅಜ್ಞರಿಂದ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂತಹ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಪುರುಷೋತ್ತಮನಿಂದಾಗಿ ಅವನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದುವುದು ಅಶಕ್ಯವೇನಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್

ಸಜ್ಜನರ ಸಿದ್ಧಾಂತ

ವಿಕಲ್ಪೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ ಕಲ್ಪಿತೋ ಯದಿ ಕೇನಚಿತ್ |

ಉಪದೇಶಾದಯಂ ವಾದೋ ಜ್ಞಾತೇ ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ || ೧೦ ||

ಭಾಷ್ಯ

ಅನನ್ಯಥಾ ಇತಂ ಅವಗತಂ ಅದ್ವೈತಂ | ದ್ವೈತಂ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪಾಪೇಕ್ಷಯಾ ದ್ವಿಧಾ ಹೃನ್ಮಥಾಜ್ಞಾನಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತೋ ವಿಕಲ್ಪಃ ಶರೀರಾದಿಸಂಬಂಧಃ ಕೇನಚಿತ್ ಅಜ್ಞಾನಾದಿನಾ ಕಾರಣೇನ ಕಲ್ಪಿತೋಽಪಿ ಉಪದೇಶಾತ್ ನಿವರ್ತತೇ | ಅಯಂ ಸತಾಂ ವಾದಃ - ಜ್ಞಾತೇ ಸತಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಣಿ ದ್ವೈತಮನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಂ ನಿವರ್ತತ ಇತಿ |

ವಿಕಲ್ಪೋ ದೇಹಬಂಧಾದಿಃ ಕೇನಚಿತ್ ಕಾರಣೇನ ತು |

ಕಲ್ಪಿತೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ ಗುರುವಾಕ್ಯಾದಸಂಶಯಃ |

ಏಷ ಏವ ಸತಾಂ ವಾದೋ ಜ್ಞಾತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ತತ್ವತಃ |

ನಿವರ್ತತೇಽನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಂ ತತ ಆನಂದಮೇತ್ಯಸೌ || ಇತಿ ಚ || ೧೦ ||

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ |

ಅನುವಾದ — ದ್ವಿ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯಥಾ — ವಸ್ತುವಿಗೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ, ಇತ ಎಂದರೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು. ಹೀಗೆ ದ್ವೀತ ಎಂದರೆ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು. ದ್ವೀತವೇ ದ್ವೈತ. ಅದ್ವೈತವೆಂದರೆ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದ - ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತು.

ಆದುದರಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಶರೀರಾದಿಗಳ ಒಡತಡನವು ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದು ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಅದು ನಿವೃತ್ತಿ ಹೊಂದುವುದು. ಇದು ಸಜ್ಜನರ ಸಿದ್ಧಾಂತ - 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದಾಗ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನವು ದೂರವಾಗುತ್ತದೆ.'

ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ದೇಹಾದಿಗಳ ಒಡತನವು ವಿಕಲ್ಪವೆನಿಸಿದೆ. ಆ ಒಡತನ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದರೂ ಗುರುಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಪರಿಹೃತವಾಗುವುದು; ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಾತ್ಪ್ರಿಕವಾಗಿ ತಿಳಿದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನವು ನಶಿಸುವುದು. ಬಳಿಕ ಜೀವಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಇದೇ ಸಜ್ಜನರ ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಿದೆ — ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ತರ್ಕ 'ವಿಕಲ್ಪೋ ವಿನಿವರ್ತತೇ.... | ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಉಕ್ತಮೇವ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯಾರ್ಥಂ ವಿಶದಯಿಸುಪಸಂಹರತಿ - ವಿಕಲ್ಪ ಇತಿ |

ದೇಹಗೇಹಾದೌ ಸ್ವೀಯತಾಭಿಮಾನಾದಿನಾನಾತ್ಮಕಬಂಧರೂಪೋ ವಿಕಲ್ಪಃ ಉಕ್ತರೀತ್ಯಾ ಸ್ವಾಭಾವಿಕೋ ಯದಿ ಕೇನಚಿದಜ್ಞಾನಾದಿನಾ ಕಾರಣೇನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕತ್ವೇನ ಕಲ್ಪಿತಃ, ತರ್ಹ್ಯಪಿ ಉಪದೇಶಾತ್ ಮಹತಾಮುಪದೇಶಬಲಾನ್ನಿವರ್ತತೇ ನಿವರ್ತತ ಏವ | ಕಃ ಸತಾಂ ವಾದಃ ? ಯದುಪದೇಶಾನಾನ್ವಾನಾವಿಧಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದಿಭ್ರಮನಿವೃತ್ತಿತ್ಯತ ಆಪ - ಜ್ಞಾತ ಇತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಯಥಾವತ್ತಯಾ ಜ್ಞಾತೇ ಸತಿ ದ್ವೈತಂ, ಶಿವಮದ್ವೈತ - ಮಿತ್ಯತ್ರೋಕ್ತವ್ಯತ್ಯಾ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಂ ನ ವಿಧ್ಯತೇ, ನಿವರ್ತತ ಇತ್ಯಯಂ ಸತಾಂ ವಾದ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇತ್ಯೇತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತೀತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ವಯಃ | ತತ್ಪರಿಣಾಯತಟ್ಟೀಕಯೋರನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸುಧಯೋಶ್ಚೈತತ್ ಶ್ಲೋಕದ್ವಯಂ ಭೇದ - ಪಂಚಕಷ್ಯ ಸತ್ಯತ್ವಾನಾದಿತ್ವಯೋರುಪಪಾದನಪರತಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಮ್ || ೧೦ ||

ಅನುವಾದ - ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನದು ಎಂಬ ಅಭಿಮಾನ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ, ಭಗವದಿಚ್ಛೆಯಿಂದಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೂ, ಸಜ್ಜನರ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಆ ಕಲ್ಪನೆ ದೂರವಾಗುವುದು. ಯಾವ ಉಪದೇಶದಿಂದ ನಾನು ನನ್ನದು ಎಂಬ ಭ್ರಮ ದೂರವಾಗುವುದೋ ಆ ಸಜ್ಜನರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಯಾವುದು? ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಿಸುತ್ತದೆ - 'ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಾಗ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ನಾಶವಾಗುವುದು, ಮುಕ್ತಿಯು ದೊರಕುವುದು' ಎಂಬುದೇ ಸಜ್ಜನರ ಉಪದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಅಥ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ ||

ಉಪನಿಷತ್

ಆಕಾರವಾಚ್ಯ ವಿಶ್ವರೂಪ

ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾಽದ್ವೈತ್ಯರಮೋಂಕಾರೋಽಧಿಮಾತ್ರಂ ಪಾದಾ ಮಾತ್ರಾ,
ಆಕಾರ ಉಕಾರ ಮಕಾರ ಇತಿ | ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನೋ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಕಾರಃ
ಪ್ರಥಮಾ ಮಾತ್ರಾ | ಆಪ್ತೇರಾದಿಮತ್ವಾದ್ವಾ | ಆಪ್ತೋತಿ ಹ ವೈ
ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಆದಿಶ್ಚ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ || ೧ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಅಧಿಕಂ ಸರ್ವತಃ ಅವಿನಾಶಿ ಚ ಇತಿ ಅದ್ವೈತ್ಯಂ | ಅಧಿಕಾ ಏವ ಮಾತ್ರಾ,
ಅಂತಾ ಯಸ್ಯ ತದಧಿಮಾತ್ರಂ | ಅ ಇತ್ಯನೇನ ಅಭಿಧಾನೇನ ಆಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ
ಆಕಾರಃ | ತತ್ರ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋ ವೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರಥಮಾ ಮಾತ್ರೇತ್ಯಾದಿ
ಅನುವಾದಃ | ಆಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ವಿಧೇಯಂ |

ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ತೈಜಸತ್ವ ಆದಿರಪ್ಯೇತಿ ಆದಿಮಾನ್ | ಸುಪ್ತೇರುತ್ಥಾನೇ ಪ್ರಾಜ್ಞಾದ್
ವಿಭಕ್ತೋ ಭವತಿ ವಿಶ್ವಃ | ಸ್ವಪ್ನಾದ್ವಿಶ್ವಾನೇ ತೈಜಸಾತ್ | ಆದಿಶ್ಚಾಪ್ಯ
ಉಪಾಸಕಸ್ಯ ಭವತಿ |

ಅನುವಾದ — ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನೂ ಅವಿನಾಶಿಯೂ
ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾದಿ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನು 'ಅದ್ವೈತ್ಯರ' ಎನಿಸಿರುವನು.
ಅವನ ಅಂಶಗಳೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಧಿಮಾತ್ರ' ಎನಿಸಿರುವನು.
ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಕಾರಃ ಎಂದರೆ ಆ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನು
ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವೈಶ್ವಾನರನು ಮೊದಲ ಅಂಶ'
ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ, 'ಅಂತಹ ವೈಶ್ವಾನರನು
ಅರ್ವಾಕದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನು' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ ತೈಜಸನೂ ವಿಶ್ವನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಆದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ
(ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ವಿಶ್ವನು ಆದಿಮಾನ್ ಎನಿಸಿರುವನು - ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆ
ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದಿರುವ ವಿಶ್ವನು, ಜೀವನು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಏಳುವ
ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕನಾಗುವನು. ಅದರಂತೆ ಜೀವನ

ಸ್ವಪ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರೇವಿಮಲೆಯಲ್ಲಿ ಏಕ ಹೊಂದುವ ವಿಶ್ವನು, ಸ್ವಪ್ನದಿಂದ ಎಚ್ಚರವಾದಾಗ ತ್ರೇವಿಮಲೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕನಾಗುವನು. ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತ ತ್ರೇವಿಮಲೆಯ ಕಾರಣವಾಗಿರುವರು.

ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ವಿಶ್ವನು ಅವರ್ಣವಾಚ್ಯನು' ಎಂದು ತಿಳಿದವನು ಆದಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ - ಆದಿಶ್ಚ ಭವತಿ ಯ ವನಂ ವೇದ' ಎಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆವಾತಕ ಕಾಣುವಂತೆ ಉಪಾಸಕನೇ ಆದಿಯಾಗುವನೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಬದಲಾಗಿ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವಿಶ್ವನು ಆದಿಯಾಗುವನು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ವಿದಂ ಸಮಗ್ರೋಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಸ್ಯಾತ್ಮನೋ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಚತುಷ್ಟಯಂ ನಿರೂಪ್ಯ ತೇಪಾಂ ರೂಪಾಣಾಮಕಾರಾದಿಪ್ರಣಿವಾಂಶಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವಾದಿಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಂ ವಕ್ತುಂ ಉಕ್ತಮನುವದತಿ - ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾಽದ್ಯಕ್ಷರಮೋಂಕಾರ ಇತಿ ।

ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಗತಯೋಂಕಾರಶಬ್ದತಃ ಸೋಽಯಂ ಚತುರಾತ್ಮಕತ್ವೇನೋಕ್ತ ಆತ್ಮಾದ್ಯಕ್ಷರಮ್ । ಅಧಿ ಸರ್ವತೋಽಧಿಕಂ ಚ ತದಕ್ಷರಮವಿನಾಶಿ ಚೇತ್ಯದ್ಯಕ್ಷರಮ್ । ಶಬ್ದಸ್ವಾಭಾವಾನ್ವಯಸಹಿತಾ । ಕೀದೃಶಮಕ್ಷರಮಿತ್ಯತ ಆಹ - ಅಧಿಮಾತ್ರಮಿತಿ । ಅಧಿಕಾ ಮಾತ್ರಾ ಅಂಶಾ ಯಸ್ಯ ತದಕ್ಷರಮಧಿಮಾತ್ರಮ್ । ಮಾತ್ರಾಃ ಕಾ ಇತ್ಯತ ಆಹ - ಪಾದಾ ಮಾತ್ರಾ ಇತಿ । ಪದ್ಯಂತ ಇತಿ ಪಾದಾಃ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಾಃ । ಪಾದಾಃ ಕ ಇತ್ಯತ ಅಕಾರಾದಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾ ವಿಶ್ವಾದಯ ಇತ್ಯಾಹ - ಅಕಾರ ಇತಿ । ಆ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಆಹೂಯತೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ ಇತ್ಯಕಾರೋ ವಿಶ್ವಃ । ವಿವಮುಕ್ತದಿಶಾ ಉಕಾರಸ್ವರೂಪಃ । ಮಹಾರಃ ಪ್ರಾಪ್ತಃ । ಉಪಲಕ್ಷ್ಯಮಿದಮ್ । ನಾದಬೋಧ್ಯಸುರಿಯೋಽಪಿ ನಾದ ಇತಿ ಶೇಷೋಕ್ತ್ಯಾ ಗ್ರಾಹ್ಯಃ । ಅವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಂ ರೂಪಂ ಸ್ವಾನೋಕ್ತ್ಯಾ ನಿರ್ದಿಶತಿ - ಜಾಗರಂತಿತಿ । ಅಕಾರಃ ಆ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಗತಃ ಪ್ರಥಮಾ ಮಾತ್ರಾ ಸಮಗ್ರಪ್ರಣಿವಶಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಸ್ಯಾಕ್ಷರನಾಮ್ನಃ ಆತ್ಮನಃ ಪ್ರಥಮೋಽಂಶ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಆತ್ರ ಜಾಗರಂತಸ್ತಾನಃ ಪ್ರಥಮಾ ಮಾತ್ರಾ ವೈಶ್ವಾನರ ಇತ್ಯನಾದ್ಯ ಅಕಾರ ಇತ್ಯವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವಂ ವಿಧೀಯತ ಇತಿ ಸ ಪೌನರುಕ್ತ್ಯಮಿತಿ ಮೋದ್ಯಮ್ । ವಿವಮುಕ್ತೇಽಪಿ । ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯಾವರ್ಣವಾಚ್ಯತ್ವೇ ನಿಮಿತ್ತವಯಮಾಹ - ಆಪ್ತೇರಾದಿಮತ್ಪ್ರಾಪ್ತೀತಿ । ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಯೋಗ್ಯಭೋಗ್ಯವಿಷಯಾನ್ ಭೋಗಾನ್ ಆಪಯತಿ ಪ್ರಾಪಯತಿ ವಿಶ್ವ ಇತಿ 'ಅ' ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ವಿಶ್ವ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । 'ಆಪ್ತ ವ್ಯಾಪ್ತ' ಅಂತರ್ಗತಗೃಹಾಡ್ಯಪ್ರತ್ಯಯೇ ಆ ಇತಿ ರೂಪಮಿತಿ ಛಾಪಃ । ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯವಸ್ಥಾಽದಿಃ

ಅಸ್ಥೇತಿ ಆದಿಮಾನ್, ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಆ ಇತ್ಯುಚ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುಪುಶ್ಚಾ ಸ್ವಪ್ನೇ ಚ ಪ್ರಾಜ್ಞತೈಜಸಾಭ್ಯಾಮೇಕೇಭೂತೋ ವಿಶ್ವಃ ಸುಪ್ತೇರುತ್ಥಾನೇ ಪ್ರಾಜ್ಞಾತ್, ಸ್ವಪ್ನಾದುತ್ಥಾನೇ ತೈಜಸಾದ್ವಿವಿಕ್ತಸ್ಥನ್ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಸ್ಥಾನಮಾಯಾತಿತಿ ತಯೋರಾದಿತಯಾ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ತದಾದಿತ್ಯಮಿತಿ ಭಾವಃ | ವಿತನ್ನಿಮಿತ್ತದ್ವಯಯುಕ್ತೇನಾವರ್ಣವಾಚ್ಯತ್ವಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಜಾನತಃ ಫಲಮಾಹ - ಆಪ್ತೋತಿ ಹ ವಾ ಇತಿ | ಯೋಽಧಿಕಾರೀ ವಿವಮಕಾರವಾಚ್ಯತ್ವಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವೇದ, ಅಸ್ಥೇತಿ ಶೇಷಃ, ಅಸ್ಯ ವೇದಿತುಃ ಸ ವಿಶ್ವಃ ಸರ್ವಾನ್ ಸ್ವಯೋಗ್ಯಾನ್ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಕಾಮ್ಯಮಾನಾನಾಪ್ತೋತಿ ಪ್ರಾಪಯತಿ, ಅಂತರ್ಗತಗೇಚ್ | ಆದಿಶ್ಚ | ವಿಶ್ವ ವಿವಂ ವೇದಿತುರಾದಿಶ್ಚ ಭವತಿ, ಅವಿಭೂತಸ್ವರೂಪತಯಾ ಮುಕ್ತರೂಪೇಣ ತತ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ ತಜ್ಞಾನೀತಿ ತಸ್ಮಾಯಮಾದಿಃ ಕಾರಣಂ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾಽಽಧಿಶ್ವೇತ್ಯೈವಾಸ್ಥೇತಿ ಶೇಷಃ | ಆಪ್ತೋತೀತ್ಯತ್ರ, ತು ಸ ಜ್ಞಾನೀತಿ ಶೇಷೋ ಧೈಯಃ || ೧ ||

ಅನುವಾದ - ಹೀಗೆ ಸಮಗ್ರ ಓಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ವಿಶ್ವಾದಿನಾಲ್ಪರೂಪಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಬಿಂಡಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿಯಾಯಿತು. ಈ ರೂಪಗಳು ಓಂಕಾರದ ಭಾಗಗಳಾದ ಅಕಾರ, ಉಕಾರ, ಮಕಾರ, ನಾದ-ಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆಂದು ಈ ಬಿಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನೂ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯು "ಅಧಿ" ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿರುವನು, "ಅಕ್ಷರ" ಅವಿನಾಶಿಯಾಗಿರುವನು, "ಅಧಿಮಾತ್ರ" ಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಶ್ವಾದಿ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳವನು. ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವ, ಉಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ತೈಜಸ, ಮಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞ, ನಾದವಾಚ್ಯನಾದ ತುರೀಯ ಇವೇ ಆ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳು.

ಭಗವಂತನ ನಾಲ್ಕು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಶರೀರದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲ ಅಂಶನಾದ ವೈಶ್ವಾನರನು ಓಂಕಾರದ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರವಾದ ಅಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವನು ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಅವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಭೋಗ್ಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಜೀವನು ಸುಪ್ತವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವಾಗ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪವೂ, ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಗೆ ಬರುವಾಗ ತೈಜಸರೂಪವೂ ಆದಿಯಾಗಿ (ಕಾರಣವಾಗಿ) ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂಥಹ ಅಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವನನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಕಲಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು, ವಿಶ್ವನು ತನ್ನ ಉಪಾಸಕನ ಮುಕ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾಗುವನು.

ವಿವರಣೆ : ಅಂತರ್ಗತಾನ್ವಯವಾದ “ಅಪ್ಪಾಲ್ಯವ್ಯಾಪ್ತೌ” ಎನ್ನುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಡ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ “ಅ” ಎನ್ನುವ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ “ಪ್ರಾಜ್ಞಾನ್ವಯಸತ್ತ್ವ ಅದೀ ಅಸ್ಯ” ಎಂದು ಮತ್ಸರ್ದಿಯ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರಾಗಲಿ ಮೇಲಿನ ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಉಪನಿಷತ್

ತೈಜಸನು ಉಕಾರವಾಚ್ಯ

ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನೈವೈವ ಉಕಾರೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಮಾತಾ, | ಉತ್ಕರ್ಷಾದುಭಯ-
ತ್ವಾದ್ ವಾ ಉತ್ಕರ್ಷತಿ ಹ ವೈ ಜ್ಞಾನಸಂತತಿಂ ಸಮಾನಶ್ಚ ಭವತಿ
ನಾಸ್ಯಾಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ ಕುಲೇ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ || ೨ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಶರೀರಾಭಿಮಾನಾತ್ ಉತ್ಕರ್ಷ ಕರ್ಷತೀತಿ ಉತ್ಕರ್ಷಃ | ನಿದ್ರಾ
ವಿಷಯಾನುಭವಶ್ಚ ಅನೇನ ಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಉಭಯತ್ವಂ | ಸಮಾನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಮಧ್ಯಸ್ಥೋ ಭವತಿ || ೨ ||

ಅನುವಾದ — ತೈಜಸನು ಉಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಲು ಉಪನಿಷತ್ತು
ಹೇಳಿದ ನಿಮಿತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ‘ಉತ್ಕರ್ಷ’. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಶರೀರಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಬಡಿಸಿ
ವಾಸನಾಮಯವಾದ ಸ್ವಾಪ್ನ ವಸ್ತುಗಳೆಡೆಗೆ ಜೀವನನ್ನು ಸೆಳೆಯುವವನು’
ಎಂದರ್ಥ. ಮತ್ತೊಂದು ನಿಮಿತ್ತ ‘ಉಭಯತ್ವ’. ‘ಮನಸ್ಸಿನ ಹೊರತು ಬೇರೆ
ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ವಿರಾಮ ರೂಪವಾದ ನಿದ್ರೆ ಹಾಗೂ
ಸ್ವಾಪ್ನಾವಿಷಯಾನುಭವ ಇವೆರಡನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವವನು’
ಎಂದು ಅದರ ಅರ್ಥ.

ತೈಜಸನು ಉಕಾರವಾಚ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವನು ಸಮಾನನಾಗುವನು ಎಂದಿದೆ.
ಇದಕ್ಕೆ ‘ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನಾಗುವನು’ ಎಂದರ್ಥ.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಕೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ ? ಯ ಉಕಾರ ಇತ್ಯುಕ್ತ ಇತ್ಯತ ಆಹ - ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನ ಇತಿ |

ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಮಾತಾ, ಆತ್ಮನೋ ದ್ವಿತೀಯೋಽಪಿಃ | ತೈಜಸ ಉಕಾರಃ
ಉ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಗತ್ವಾದುಕಾರ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ | ಉಪನಿಷತ್ಪ್ರಾಚ್ಯತೇ ನಿಮಿತ್ತದ್ವಯಮಾಹ -

ಉತ್ಕರ್ಷಾದುಭಯತ್ವಾದ್ವೈತಿ | ಜಾಗ್ರದ್ಗಾಯಾಂ ವಿದ್ಯಮಾನದೇಹಾಭಿಮಾನಾದುತ್ಕಾಶ್ಯ
ದೇಹಾಭಿಮಾನಂ ತ್ಯಾಜಯಿತ್ವಾ ಸ್ವಪ್ನಮಂಡಲೇ ಜೀವಂ ಕರ್ಷತೀತ್ಯುತ್ಕರ್ಷಣಾ-
ದ್ವೈತೋರ್ವಾ, ಬಾಹ್ಯಾಪ್ತಪ್ರರೂಪನಿದ್ರಾಂ ವಾಸಾನಾಮಯವಿಷಯಾನುಭವಂ ಚ
ಪ್ರಯಚ್ಛತೀತ್ಯುಭಯತ್ವಾದ್, ಉಭಯಹೇತುತ್ವಾದ್ವಾ ನಿಮಿತ್ತಾದ್ ಉ ಇತ್ಯುಚ್ಛತೇ ತೈಜಸ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ವೇದಿಹುಃ ಭಲಮಾಹ - ಉತ್ಕರ್ಷತಿ ಹ ವಾ ಇತಿ | ಯೋಽಧಿಕಾರೀ
ವಿವಂ ನಿಮಿತ್ತದ್ವಯಯುಕ್ತತಯೋಕಾರವಾಚ್ಯತೈಜಸಂ ವೇದ ಸ ಜ್ಞಾನೀ ಜ್ಞಾನಸಂತತಿಂ
ಜ್ಞಾನಧಾರಾಂ, ಜ್ಞಾನನಿತ್ಯತ್ವಮಿತಿ ಯಾವತ್, ಆಪ್ನೋತಿತ್ಯನುಷಂಗಃ | ಉತ್ಕರ್ಷತಿ
ದೇಹಬಂಧಾದಾತ್ಮಾನಂ ಉತ್ಕರ್ಷತಿ ಉದ್ಧರತಿ | ಉತ್ಕಾಶ್ಯ ಚ, ಸಮಾನಸ್ತ
'ಮಾನಮಂತರ್ಗತಿಸ್ತೃತಾ' ಇತ್ಯುಕ್ತೇಃ ಮಾನಸಹಿತಃ ಸಮಾನಃ ಸರ್ವಮೋಕ್ಷಣಾಂ
ಅಂತರ್ಗತವಸ್ತುಧ್ಯಸ್ತೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ದೋಷಾಭಾವಾತ್ ಸ್ವೇಹಾಚ್ಛೇತಿ ಭಾವಃ | ಅಸ್ಯ
ಜ್ಞಾನಿನಃ ಕುಲೇ ಅಬ್ರಹ್ಮವಿನ್ಯ ಭವತಿ, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಸಂತತಿರೇವ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ೨ ||

ಅನುವಾದ - ಜೀವಾತ್ಮರ ಕಂಠದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯ ಎರಡನೆಯ ಅಂಶನಾದ
ತೈಜಸನು ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾದ ಉಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನು
ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನು ಎಚ್ಚರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೇಹಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಸ್ವಪ್ನ
ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸೇಳಿಯುವನು ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಪಂಚದ ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ನಿದ್ರೆ
ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಪ್ನ ವಸ್ತುಗಳ ಅನುಭವ ಇವರಡಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾರು
ತೈಜಸನನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ
ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ದೇಹಬಂಧನದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿ-
ಕೊಳ್ಳುವನು, ತೈಜಸನಲ್ಲಿರುವ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಿಯೂ, ಕಾಮರಾಗಾದಿ ದೋಷ-
ಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಾಗಿಯೂ ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರ ನಡುವೆ ತಾನೂ ಒಬ್ಬನಾಗಿ
ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಇಂಥಹ ಜ್ಞಾನಿಯ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗದ
ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್

ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಮಕಾರವಾಚ್ಯ

ಸುಪುಷ್ಪಸ್ಥಾನಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಮಕಾರಸ್ತುತೀಯಾ ಮಾತಾ, | ಮಿತೇರ-
ಪೀತೇರ್ವಾ | ಮಿನೋತಿ ಹ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಮಪೀತಿತ್ವ ಭವತಿ ಯ
ವಿವಂ ವೇದ || ೩ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಮಿತ್ರೇ: ಅಂತರ್ಗಮನಾತ್ |

ಅಧಿಕತ್ವಾಚ್ಚ ನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ವತ್ಸರಮುದಾಹೃತಃ |
 ಯೇಂಽತಾಸ್ತಸ್ಯ ತು ಸರ್ವೇಂಽಪಿ ಪೂರ್ಣಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕತಃ ಪ್ರಭೋಃ |
 ಆತೋಽಧಿಮಾತ್ರಮುದ್ದಿಷ್ಟೋ ಮಾತ್ರಾ ಅಂತಾ ಉದಾಹೃತಾಃ |
 ಕೃತಃ ಸ ವಿಷ್ಣುರೋಂಕಾರ ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಯತಃ |
 ಆದ್ಯಸ್ತದಂತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಃ ಸ್ಯಾದ್ ವಿಷಯಾನಾಪಯೇದ್ ಯತಃ |
 ಜೀವಸ್ಯ ತು ಯತಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಾತ್ ತೈಜಸಾದ್ ವಾ ಸಮುಕ್ತಿತಃ |
 ತಸ್ಯಾದುತ್ತದ್ಯತೇ ಮುಕ್ತಃ ತಜ್ಞಾನಾನಂದಲಕ್ಷಣಃ |
 ಆಪ್ನೋತಿ ವಿಷಯಾನ್ ಸರ್ವಾನ್ ನಿದ್ರಾಯಾ ವಿಷಯಸ್ಯ ಚ |
 ಉಭಯೋಃ ಕಾರಣತ್ವೇನ ಹ್ಯುಭಯಸ್ಯ ಜಸಃ ಸ್ವತಃ |
 ದೇಹಾಭಿಮಾನಾದುದ್ದೃತ್ಯ ಕರ್ಷತಿ ಸ್ವಪ್ನಮಂಡಲೇ |
 ಉತ್ಕರ್ಷತಂ ತತಸ್ತಸ್ಯ ತಜ್ಞಾನೀ ಜ್ಞಾನನಿತ್ಯತಾಂ |
 ಆಪ್ನೋತಿ ದೇಹಾದುತ್ತಪ್ತ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಸರ್ವಮೋಕ್ಷಿಕಾಂ |
 ಮದ್ಯಸ್ಯ ಸ ಭವೇತ್ ಸ್ವೇಹಾದ್ ದೋಷಾಭಾವಾಚ್ಚ ಸರ್ವತಃ |
 ಸ್ವಾತ್ಮನ್ಯಂತರ್ಗಮಯತಿ ಮಾನಮಂತರ್ಗತಃ ಸ್ವತಃ |
 ಜೀವಮಂತರ್ಗತಂ ಕೃತ್ವಾ ತಜ್ಞಾನಲಯಕೃದ್ಯತಃ |
 ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಮಾನಮಬೀತಿಶ್ಚ ತಜ್ಞೋಪ್ವೇದಂ ವಿಮುಕ್ತಿಗಃ |
 ವ್ಯಾಪ್ತ್ಯಾಂತರ್ಗಮಯೇತ್ ಸರ್ವಂ ದುಃಖಾದ್ಯಂ ತು ವಿಲಾಪಯೇತ್ |
 ಅಗೂನಾಮಪಿ ಜೀವಾನಾಂ ಪ್ರಕಾರೋ ವ್ಯಾಪಕೋ ಭವೇತ್ |
 ಅಂಡಮಾತ್ರೇ ಬಹಿಶ್ಚಾಪಿ ದೇವತಾನಾಂ ಯಥಾಕ್ರಮಂ |
 ಆತೋಂಽತರ್ಗಮನಂ ಮುಕ್ತೌ ಜೀವೇಷು ಜಗತೋ ಭವೇದ್ |

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ || ೨ ||

ಅನುದಾದ — ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಮಹಾರವಾಚ್ಯನಾಗಲು ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿದ
 ನಿಮಿತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಿತಿ. ಮಿತಿ ಅಂದರೆ ಜೀವನನ್ನು ಆಲಿಂಗಿಸಿ ತನ್ನೊಳಗೆ
 ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಈ ಮೂರು ಉಪನಿಷತ್ಸಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಬಿ.ಹೆ
 ತರ್ಕ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ — ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಅವಿವಾಹಿಯೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ

ವಿಶ್ವಾದಿ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅದ್ವೈತರ ಎನಿಸಿರುವನು. 'ಮಾತ್ರ' ಎಂದರೆ ಅಂಶವೆಂದರ್ಥ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಅಧಿಮಾತ್ರನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ಓಂಕಾರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಓಂಕಾರನೆಂದೇ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಓಂಕಾರದ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರ ಅಕಾರ. ಇದು 'ಆಪ್ತಿ' ಅಂದರೆ ಹೊಂದುವಿಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನ ಮೊದಲ ಅಂಶನಾದ ವಿಶ್ವನು ಜೀವನಿಗೆ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ಆಪ್ತಿ' ಎನಿಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಓಂಕಾರದ ಮೊದಲ ಅಕ್ಷರವಾದ ಅಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶ್ವನು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಮತ್ತು ತೈಜಸರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿನ್ನನು. ಆದರೂ ಅವನು ಪ್ರಾಜ್ಞ ಅಥವಾ ತೈಜಸರೂಪಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತ ಹೊಂದಿದ್ದು ಮತ್ತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿಮಾನ್ ಎನಿಸಿರುವನು. ಉಪಾಸಕನು ವಿಶ್ವನಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಜ್ಜಿದಾನಂದ ರೂಪನಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವಿಶ್ವನು ಆದಿಯಾಗುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುವನೆಂದು ಅರ್ಥ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶ್ವೋಪಾಸಕನು ತಾನು ಬಯಸಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು.

ನಿರ್ದ್ರ ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಪ್ನ ವಿಷಯಾನುಭವ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತೈಜಸನು ಉಭಯ ಎನಿಸಿರುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವಾತ್ಮನ ದೇಹಾಭಿಮಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ವಾಸನಾಮಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜೀವಾತ್ಮನನ್ನು ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ತೈಜಸನಿಗೆ 'ಉತ್ಕರ್ಷತತ್ವ' ಇರುವುದು. ತೈಜಸನು ಉಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವನು ಲಿಂಗದೇಹದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಮೇಲೆತ್ತಿಕೊಂಡು ಮುಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ತೈಜಸನಲ್ಲಿರುವ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಿಯೂ ಕಾಮರಾಗಾದಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಾಗಿಯೂ ಅವನು ಉಳಿದ ಮುಕ್ತಾತ್ಮರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನಾಗುವನು.

ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಅಜ್ಞಾನಾವೃತನಾದ ಜೀವನನ್ನು ತನ್ನೊಳಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಆಲ್ಲದೆ ಜೀವನ ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಲಯಗೊಳಿಸುವನು. ಒಳಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯೇ 'ಮಾನ' ಎನಿಸಿದ್ದು ಇಂತಹ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು

ನಡೆಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞನು 'ಮಾನ' ಎಂದೂ, ಬಾಹ್ಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದ "ಅಪೀತಿ" ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಮಹಾರವಾಚ್ಯನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನೂ ಕೂಡಾ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದವನಾಗಿ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಒಳಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ದುಃಖಾದಿ ಅನಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಜೀವಾತ್ಮರು ಅಣುಗಳಾಗಿರುವರು ಆದರೂ ಅವರ ಪ್ರಕಾಶವು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಕಾಶವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಜೀವರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗಿದೆ || ೩ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಕಃ ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ ? ಕಥಮಸ್ಯ ಮಹಾರತ್ನಮ್ ? ಕಿಂಚ ತತ್ಜ್ಞಾನಿನಃ ಫಲಮ್ ? ಇತ್ಯತುಷ್ಟರ್ವಂ ಕ್ರಮಾದಾಹ - ಸುಷುಪ್ತಸ್ತಾನ ಇತಿ |

ಸುಷುಪ್ತಸ್ತಾನುತೀಯಾ ಮಾತಾ, ಆತ್ಮನುತೀಯೋಽಂತಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಮಹಾರೋ ಮ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಗಾಃ | ಕುತಃ ? ಮಿತೇರಪೀತೇರ್ವಾ | ಸ್ವಾಪ್ತನಿ ಜೀವಮಂತರ್ಗಮಯೀತಿ ಸ್ವಾಂತರ್ಗಮನಹೇತೋರ್ವಾ, ವೃತ್ತಜ್ಞಾನಸ್ಯಾಪೀತೇರಶ್ವಯಶ್ವತ್ತಲಯಕರಣಾದ್ವಾ ಮ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯೋಽಧಿಕಾರೀ ಏವಂ ನಿಮಿತ್ತದ್ವಯಯುಕ್ತತ್ವೇನ ಮಹಾರವಾಚ್ಯಂ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ ವೇದ, ಸ ಜ್ಞಾನೀ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯಂ ಜಗನ್ನಿಸೀತಿ ಸ್ವಾಂತರ್ಗಮಯೀತಿ | ಜೀವಾನಾಮುತ್ಪೇದಪೃಥಿವೀತೀತಃ ಸೂರ್ಯಾದೇರಿವ ಪ್ರಕಾಶತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಿಸ್ತೀತಿ ತನ್ನದ್ವೇಂಽಂತರ್ಗಮಯೀತಿ ಮುಕ್ತಃ ಸನ್ನಿತಿ ಭಾವಃ | ಅಪೀತಿಶ್ಚ ಭವತಿ ಅಪ್ಯಯಳ್ಕೃಚ್ಛ ಭವತಿ, ದುಃಖಾದ್ಯನಿವೃತ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ೩ ||

ಅನುವಾದ - ಜೀವನ ಶರೀರದ ಹೃದಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯ ಮೂರನೇ ಅಂಶವಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಒಂಕಾರದ ಮಹಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವನು ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನವನ್ನು ತನ್ನೊಳಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು ಮತ್ತು ಆಗ ಜೀವನಿಗೆ ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಲಯಗೊಳಿಸುವನು. ಯಾರು ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಜಗತ್ತಿನ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವನು. ದುಃಖಾದಿ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಕೂಡಾ ನೀಗಿಕೊಳ್ಳುವನು.

ಉಪನಿಷತ್

ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಮಂತ್ರಗಳ ಸಂವಾದ

ಆತ್ಮತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ —

ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ಪವಿವಕ್ಷಾಯಾಮಾದಿಸಾಮಾನ್ಯಮುತ್ಕಟಂ ।

ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಸ್ಯಾದಾಪ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯಮೇವ ಚ ॥ ೪ ॥

ಭಾಷ್ಯಂ

ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಅಂಶಧ್ಯಾನೇ । ಆದಿಮುತ್ಕಟಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಿದ್ಯತೇ ॥ ೪ ॥

ಅನುವಾದ — ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂಶವೆಂದು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಜೀವಾತ್ಮನು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚೆತ್ತಾಗ ನಿದ್ರಾಪ್ರೇರಕನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದಲೂ ಸ್ವಪ್ನದಿಂದ ಎಚ್ಚೆತ್ತಾಗ ತ್ರೇಜಸನಿಂದಲೂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ವಿಶ್ವನಿಗೆ ಕಾರಣಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಆದಿಮಾನ್. ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವಿಶ್ವದಿಂದ ಈ ಸಾಮ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅಂದರೆ ಅವನೂ 'ಆದಿಮಾನ್' ಆಗುವನು.

ವಿಂಡಾರ್ಥಃ

ವಿವಂ ರೂಪತ್ರಯಂ ಪ್ರಗುವಗತಾಕಾರಾಧಿವರ್ಣತ್ರಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಮುಕ್ತ್ವಾ ಚತುರ್ಥಂ ರೂಪಮಮಾತ್ರಶ್ಚತುರ್ಥ ಇತ್ಯಾದಿನಾಽಗ್ರೇ ವಿವಕ್ಷುಃ ಪ್ರಾಗುಕ್ತರೂಪತ್ರಯಜ್ಞಾನಿನೋ ಯಾನಿ ಫಲಾಽನ್ಯುಕ್ತಾನಿ ತತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಶ್ಲೋಕಾನ್ ಪ್ರಮಾಣಯತಿ - ತತ್ಪ್ರತೇ ಇತಿ ।

ತತ್ರ ರೂಪತ್ರಯಜ್ಞಾನಿಫಲೇ ವಿತೇ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಗಶ್ಲೋಕಾಃ ಸಂವಾದಿನೋ ಭವಂತಿ । ಕ್ರಮೇಣ ತಾನ್ ಮಂತ್ರಾನ್ ಪಠತಿ - ವಿಶ್ವಸ್ಯೇತಿ । ಆತ್ಮವಿವಕ್ಷಾಯಾಮಿತಿ ವಿವಕ್ಷಾಪದೇನೋಪಾಸನಂ ಗ್ರಾಹ್ಯಮ್ । ಆದಿಮುಕ್ತಾ ದ್ವೈತ್ಯತೋಕ್ತದಿವಾ ಆದಿಮುತ್ಕಟ-ನಿಮಿತ್ತೇನ ಪ್ರಗುವೈಕದೇಶಾಕಾರವಾಚ್ಯತೋಪಾಸನಾಯಾಂ ಸತ್ಯಾಮುಪಾಸಕಸ್ಯಾದಿ-ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಆದಿತ್ಯೇತ್ಯತೋಕ್ತದಿವಾಽದಿಮುತ್ಕಟಾಮಾನ್ಯಂ ಆದಿಮುತ್ಕಟೇನ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾಮ್ಯಂ ಭವತಿ । ಉತ್ಕಟಂ ಸ್ಪಷ್ಟಮೇತತ್ । 'ತಂ ಯಥಾ ಯಥೋಪಾಸತೇ ತದೇವ ಭವತಿ' ಇತ್ಯಾದೇರಿತಿ ಭಾವಃ । ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಆತ್ಮನೋಽಂಶೋ ವಿಶ್ವಃ ಆಪ್ತಿನಿಮಿತ್ತೇನ ಪ್ರಗುವಾಂಶಾಕಾರಾರ್ಥ ಇತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾಂಶಧ್ಯಾನೇ ಧ್ಯಾತುರಾಪ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯಮೇವ ಸ್ಯಾತ್ । ಸರ್ವಕಾಮಾವಾಪ್ತ್ಯಾ ಚ ವಿಶ್ವಸ್ಯಾಮ್ಯಮೇವ ಭವೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ೪ ॥

ಅನುವಾದ - ಈ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವರಿಗೆ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದ ಫಲಗಳು ದೊರಕುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಸಂವಾದಿಗಳೆನಿಸಿವೆ—

ಪ್ರಣವದ ಮೊದಲ ವರ್ಣವಾದ ಅಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಭೂತನಾದ ವಿಶ್ವನನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆ ಉಪಾಸಕನು ವಿಶ್ವನಂತೆ ತಾನೂ ಆದಿಮಾನ್ ಎನಿಸುವನು. ಅಂದರೆ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಚಿನ್ಮಯ ರೂಪದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವನು ಆದಿ, ಉಪಾಸಕನು ಆದಿಮಾನ್ ಆಗುವನು. ಹೇಗೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಹಾಗೇ ಅವನಿಗೆ ಫಲವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಮಾತು ಇಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಶ್ವನಂತೆ ತಾನೂ ಬಯಸಿದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್

ತೈಜಸಸ್ಯೋತ್ಪನ್ನಿಜ್ಞಾನೇ ಉತ್ಕರ್ಷೋ ವಿದ್ಯತೇ ಸ್ಫುಟಂ ।

ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಸ್ಯಾದುಭಯತ್ವಂ ತಥಾವಿಧಂ ॥ ೫ ॥

ವಿಂಶಾರ್ಥಃ

ತೈಜಸಸ್ಯೋತ್ಪನ್ನಿಜ್ಞಾನೇ ಪ್ರಾಗುಕ್ತರೀತ್ಯೋತ್ಕರ್ಷನಿಮಿತ್ತೇನ ಪ್ರಗವ್ಯಕದೇಶೋಕಾರ-
ವಾಚ್ಯತ್ಯೋಪಾಸನಾಯಾಂ ತಸ್ಯೋಪಾಸಕಸ್ಯೋತ್ಕರ್ಷತೀತ್ಯಕ್ರೋಧಿಶಾ ಸ್ಫುಟ-
ಮುತ್ಕರ್ಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ
ಪ್ರಾಗುಕ್ತದೇಶೋಭಯಪೇತುತ್ವನಿಮಿತ್ತೇನ ಪ್ರಣವಾಂಶೋಕಾರವಾಚ್ಯತೇನಾತ್ಮಾಂಶತೈಜಸ-
ಧ್ಯಾನೇ ತಸ್ಯ ಧ್ಯಾನುಸ್ತಥಾವಿಧಂ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಜ್ಞಾನಸಂತತಿರೂಪಂ ಸಮಾನತ್ವಂ
ಚೇತ್ಯುಭಯತ್ವಂ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ೫ ॥

ಅನುವಾದ - ಪ್ರಣವದ ಎರಡನೆ ವರ್ಣವಾದ ಉಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶಭೂತನಾದ ತೈಜಸರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಿದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಜ್ಞಾನೋತ್ಕರ್ಷರೂಪವಾದ ಫಲವು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ತೈಜಸನು ನಿದ್ರಾ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಪ್ನ ವಿಷಯಾನುಭವ ಈ ಎರಡನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ಉಪಾಸಕನೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯ ಉಪರಮ ರೂಪವಾದ ನಿದ್ರಾ ಹಾಗೂ ಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯಿಂದ ವಿಷಯಾನುಭವ ಇವರಡನ್ನೂ ಹೊಂದುವನು.

ಉಪನಿಷತ್

ಮಹಾರಭಾವೇ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾನಸಾಮಾನ್ಯಮುತ್ಪಟಂ ।
ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ತು ಲಯಸಾಮಾನ್ಯಮೇವ ಚ ॥ ೬ ॥

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಯ ಮಹಾರಭಾವೇ ಮಹಾರತ್ನೇ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಮಿತಿರೂಪನಿಮಿತ್ತೇನ ಪ್ರಣವೈಕ-
ದೇಶಮವರ್ಗವಾಚ್ಯತ್ವೇ ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸತಿ ಮಾನಸಾಮಾನ್ಯಂ ಸರ್ವಾಂತರ್ಭಾವ-
ರೂಪಮಾನೇನ ಪ್ರಾಜ್ಞಸಾಮ್ಯಮುತ್ಪಟಂ ಸುಖಮಿತ್ಯರ್ಥಃ । ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ
ಬಾಹ್ಯಾದಿಜ್ಞಾನಲಯಕೃತ್ವನಿಮಿತ್ತೇನ ಪ್ರಣವಾಂತಮಹಾರವಾಚ್ಯತ್ವೇನಾತ್ಮಾಂತಪ್ರಾಜ್ಞಧ್ಯಾನೇ
ತು ಧ್ಯಾತುರ್ಲಯಸಾಮಾನ್ಯಂ ದುಃಖಾದಿಲಯಕೃತ್ವೇನ ಪ್ರಾಜ್ಞಸಾಮ್ಯಮೇವ ಚ
ಸ್ಯಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ೬ ॥

ಅನುವಾದ - ಪ್ರಣವದ ತೃತೀಯಾಕ್ಷರವಾದ ಮಹಾರದಿಂದ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶವೆಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಆ
ಉಪಾಸಕನು ಪ್ರಾಜ್ಞನಂತೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತ-
ಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಾಜ್ಞನಂತೆಯೇ ದುಃಖಾದಿ ಅನಿಷ್ಟಗಳ ಲಯವನ್ನು
ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್

ತ್ರಿಪು ಧಾಮಸು ಯತ್ ತುಲ್ಯಂ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ವೇತ್ತಿ ನಿಶ್ಚಿತಃ ।
ಸ ಪೂಜ್ಯಃ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ವಂದ್ಯಶ್ಚೈವ ಮಹಾಮುನಿಃ ॥ ೭ ॥

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಾಕಾಮತ್ಯೋತ್ತಮಕಾರಭಾವಜ್ಞಾನಿನೋ ಯದಾದಿಸಾಮಾನ್ಯಾದಿ-
ಫಲಮುಕ್ತಂ ತದ್ವಾರ್ಥಾಯ ವಿಶ್ವಾದೇವತಾದ್ವಿಜ್ಞಾನಿನ ಆದಿಸಾಮಾನ್ಯಾದಿಕಂ ಫಲಮಿತಿ
ಯೋ ಜಾನಾತಿ ತಸ್ಯಾಶ್ಚೈವ ಫಲಮಿತ್ಯಾಹ - ತ್ರಿಪುತಿ ।

ತ್ರಿಪು ಧಾಮಸು ತ್ರಿಪು ರೂಪೇಷೂಕ್ತವಿಧಯಾ ಧ್ಯಾತೇಪು ಸತ್ತು ಧ್ಯಾತುಃ ಪುರುಷಸ್ಯ
ಯತ್ ತುಲ್ಯಂ ಭೇದಯವಿಶ್ವಾದಿಸದೃಶಂ ಆದಿಮತ್ತಾದಿಸಾಮಾನ್ಯಂ ತದ್ ಭವೇತಿತಿ ನಿಶ್ಚಿತಂ
ಯಥಾ ತಥಾ ವೇತ್ತಿ ಸ ವೇದಿತಾ ಮಹಾಮುನಿಃ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ಪೂಜ್ಯೋ
ವಂದ್ಯಶ್ಚೈವ ಭವೇತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ೭ ॥

ಅನುವಾದ - ವಿಶ್ವ, ತ್ರೈಜಸ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಜ್ಞ ಎಂಬ ಮೂರು ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಅಕಾರ-ಉಕಾರ-ಮಕಾರಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಆದಿಮತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮ್ಯವು ಲೋಕದಲ್ಲೂ ಇರುವಂಥಹದಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ನಿಶ್ಚಯಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಆ ಜ್ಞಾನಿಯು ಸಕಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಪೂಜ್ಯನಾಗುವನು, ಮಹಾಜ್ಞಾನಿಯಾಗುವನು.

ಉಪನಿಷತ್

ಅಕಾರೋ ನಯತೇ ವಿಶ್ವಮುಕಾರಶ್ಚಾಪಿ ತ್ರೈಜಸಂ ।

ಮಕಾರಶ್ಚ ಪುನಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ ನಾಮಾತ್ರೇ ವಿದ್ಯತೇಽಗತಿರಿತಿ ॥ ೮ ॥

ಭಾಷ್ಯಂ

ಪ್ರತಿದಿವಸಂ ವಿಭಾಗ ವಿಕೀರ್ಭಾವತ್ವ ವಿದ್ಯತೇ ವಿಶ್ವಾದೀನಾಂ । ತುರೀಯಸ್ಯ ತನ್ನ ವಿದ್ಯತೇ ಇತ್ಯಮಾತ್ರಃ । ವಿಶ್ವಾದೀನಾಂ ವ್ಯವಹಾರಕಾರಣಾತ್ವಂ ವಿದ್ಯತೇ ತುರೀಯಸ್ಯ ತನ್ನ ವಿದ್ಯತೇ ಇತ್ಯತೋ ಗಮ್ಯತ್ವಮಪಿ ನಾಸ್ತಿತ್ಯಾಶಂಕಾಂ ನಿವಾರಯತಿ - ಅಗತೀರ್ನ ವಿದ್ಯತೇ ಇತಿ । ಆತ್ಮಾನಂ ಸಂವಿಶತೀತಿ ಗತಿವಚನಾತ್ ।

ಆದಿಮತ್ವೇನ ಸಾಮಾನ್ಯಮುಪಾಸ್ಯೇನ ಭವೇದಿತಿ ।

ಉಪಾಸಕಸ್ಯ ಸಂಜಾನನ್ ಸರ್ವವಂದ್ಯೋ ಭವೇತ್ ಪುಮಾನ್ ।

ಸಾಮಾನ್ಯತ್ರಯಮಪ್ಯೇತತ್ ತುಲ್ಯಂ ಮುಕ್ತಗತತ್ವತಃ ।

ಅಮಾತ್ರತ್ವಂ ತುರೀಯಸ್ಯ ತ್ವವಿಭಾಗಾದ್ ದಿನೇ ದಿನೇ ।

ಜಾಗ್ರದಾದೀರಕರ್ತಾಪಿ ಗಮ್ಯೋಽಸೌ ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಭವೇತ್ ॥ ಇತಿ ಚ ।

ಆದಿಮತ್ವಾದಿಸಾಮಾನ್ಯಂ ತುಲ್ಯಂ ಮೋಕ್ಷೋಪಭೋಗ್ಯತಃ ।

ಅಮಾತ್ರತ್ವಂ ತುರೀಯಸ್ಯಾಪ್ಯವಿಭಾಗಾದ್ದಿನೇ ದಿನೇ ॥

ಇತಿ ಆತ್ಮ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ।

ಇತಿ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ ॥

ಅನುವಾದ — ವಿಶ್ವ, ತ್ರೈಜಸ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಜ್ಞ ಇವರಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಐಕ್ಯವೂ, ವಿಭಾಗವೂ ಇರುವುದು. ತುರೀಯನಿಗೆ ಇತರ ರೂಪಗಳ ಜೊತೆ ಐಕ್ಯವಾಗಲಿ ವಿಭಾಗವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ತುರೀಯನು ಅಮಾತ್ರ ಎಂದೆನಿಸಿರುವನು. ವಿಶ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಜಾಗ್ರದಾದಿ

ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆನಿಸಿವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆಯಾ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಆಯಾಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವಿದೆ. ತುರೀಯನು ಯಾವುದೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗದೆ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವನಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವೂ ಇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವೆಂಬ ಸಹಜವಾದ ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದೆ ಉಪನಿಷತ್ತು — 'ಅಗತೀ ನ ವಿದ್ಯತೇ' ತುರೀಯನಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲದಿಲ್ಲ' ಎಂದು. ಪ್ರವೇಶವಿದ್ದೇ ಇದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮುಂದೆ ತುರೀಯ ಭಗವದ್ರೂಪ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮಾನಂ ಸಂವಿಶತಿ' ಎಂದು ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ತುರೀಯನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ 'ನಾಮಾತ್ರೇ ವಿದ್ಯತೇ ಗತೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯತೇ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಅಕಾರವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಗತಿ = ಪ್ರವೇಶಾಭಾವ ಇಲ್ಲ, ಪ್ರವೇಶವೇ ಇದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದು ಸಮುಚಿತ.

ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವೂ ಹೇಳಿದೆ - ಭಗವಂತನ ವಿಶ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವನಿಗೆ ಉಪಾಸ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವನಿಂದ ಆದಿಮತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೆಂತಾನಾಗುವುದೆಂದು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡವನು ಸಕಲವಂದ್ಯನಾಗುವನು. ವಿಶ್ವೋಪಾಸಕನಿಗೆ ವಿಶ್ವನಿಂದ ಆದಿಮತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಆಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ತೈಜಸೋಪಾಸಕನಿಗೆ ತೈಜಸನಿಂದ ಉತ್ಕರ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಉಭಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವು ಬರುವುದು. ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದ ಮಾನ ಹಾಗೂ ಲಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ದೊರಕುವ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಸಾಮ್ಯವೂ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲೂ ಇರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವಿಕಾರಿ ಎನಿಸಿದೆ. ತುರೀಯನಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ವಿಶ್ವ ಹಾಗೂ ತೈಜಸರ ಜೊತೆ ವಿಕೀರ್ಣಾವವಾಗಲೀ ವಿಭಾಗವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವನು ಆಮಾತ್ರ ಎನಿಸಿರುವನು. ಜಾಗ್ರದಾದಿಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾರಣತ್ವವು ತುರೀಯನಿಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವನು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತನಾಗದಿರಲಾರ.

ಆದಿಮತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳ ಸಾಧ್ಯತ್ವವು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲೂ ಅನುಭವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೇ 'ತುಲ್ಯ' ಅಂದರೆ ವಿಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದು ಅವಿಕಾರಿ ಎನಿಸಿದೆ. ತುರೀಯನಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸರಿಂದ ವಿಕೃತವಾಗಲೀ ವಿಭಾಗವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದವಷ್ಟೇ ಅವನು ಆಮಾತ್ರ ಎನಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಆತ್ಮಸಂಹಿತೆಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ಮೂರನೆ ವಿಂಡ ಮುಗಿಯಿತು.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪೋಪಾಸಕಾನಾಂ ಸರ್ವಕಾಮಾವಾಪ್ನಾಧಿಫಲಮುಕ್ತಂ ಪ್ರಾಕ್ |
ಇದಾನೀಂ ವಿಶ್ವಾದಿಪ್ರಾಪ್ತರೂಪಫಲಂ ಚಾಹ - ಅಕಾರ ಇತಿ |

ಆ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಣೋ ವಿಶ್ವ ಸ್ವಾತ್ಮೋಪಾಸಕಂ ವಿಶ್ವಂ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ನಯತೇ
ಪ್ರಾಪಯತಿ | 'ಉಕಾರಶ್ಚಾಪಿ ತೈಜಸಮ್' ಇತ್ಯಾದೌ ನಯತ ಇತ್ಯನುಕರ್ಷಃ |
ಪ್ರಾಗ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾ | 'ಪುನಃ ಪ್ರಾಪ್ತಮ್' ಇತಿ ಪುನಃಪುನಃ ಪ್ರತ್ಯಹಂ ಸುಪ್ತೌ ಪ್ರಾಪ್ತಿಸ್ತೇಽಪಿ
ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷೇ ಮುಕ್ತೌ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತಭಿಪ್ರಾಯೀಣೇತಿ ಜ್ಞೇಯಮ್ | ತುರೀಯೋಪಾಸಕಸ್ಯ
ಕಥಮಿತ್ಯತಸ್ತಸ್ಯಾಪಿ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿರಪ್ನೇತ್ಯಾಹ - ನಾಮಾತ್ರ ಇತಿ | ಆಮಾತ್ರೇಽನಂತೇ |
ವಿಶ್ವತೈಜಸಯೋಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೇನ ಪ್ರತಿದಿನಮ್ ವಿಕೀರ್ಣಾಥೋ ವಿಭಾಗಶ್ಚಾಪ್ನೇತಿ
ಮಾತ್ರಾತ್ಮಮ್ | ತುರೀಯಸ್ಯ ತು ತನ್ನೇತ್ಯಮಾತ್ರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತುರೀಯಃ | ಆಮಾತ್ರೇ
ಚತುರ್ಥೇ ಅಗತಿಃ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತಭಾವಃ ತದುಪಾಸಕಸ್ಯ ನ ವಿದ್ಯತೇ, ವಿದ್ಯತ ವಿದ
ಗತಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತುರೀಯೇಽಪಿ ಗತಿರಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯೇ 'ಅಗತೀನ್ ವಿದ್ಯತೇ' ಇತ್ಯುಕ್ತಃ ವಿಶ್ವಾದಿರಿವ
ಬಾಹ್ಯಾದಿವ್ಯವಹಾರಕಾರಣತ್ವಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಯಥಾ ತಥಾ ಗಮ್ಯತ್ವಮಪಿ ನೇತಿ
ಶಂಕಾಯಾಂ ತನ್ನಿರಾಸಾರ್ಥಮಿತಿ ಜ್ಞೇಯಮ್ || ೮ ||

|| ಇತಿ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ ||

ಅನುವಾದ - ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವನ ಉಪಾಸಕರು ವಿಶ್ವನನ್ನು
ಹೊಂದುವರು. ಉಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ತೈಜಸನ ಉಪಾಸಕರು ತೈಜಸನನ್ನು
ಹೊಂದುವರು. ಮಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಉಪಾಸಕರು ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು
ಹೊಂದುವರು. "ಪುನಃ ಪ್ರಾಪ್ತಮ್" ಎಂಬ ಪುನಃ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿದಿನ ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ
ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿದೆ. ಆದರೂ ಸ್ಥಾನ ವಿಕೀರ್ಣವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ
ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಉಂಟು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಲು ಹೊರಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಶ್ವ
ತೈಜಸರಿಗೆ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದ ವಿಕೀರ್ಣವ ಉಂಟು. ಕಾರಣ ಆರೂಪಗಳು
"ಮಾತ್ರ" ಅಂಶಗಳು ಎನಿಸಿವೆ.

ಪ್ರತಿದಿನ ಐಕ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳು ಇಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಆಮಾತ್ರ' ಅಂಶನಲ್ಲ
ಎಂದೆನಿಸುವ ತುರೀಯನಲ್ಲೂ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಪ್ರವೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ. ಅವನೂ
ಜ್ಞಾನಿಗಿಮ್ಮನೇ ಆಗಿರುವನು || ೮ ||

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ ।

ಉಪನಿಷತ್

ತುರಿಯನು ನಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ

ಅಮಾತ್ರ, ಶ್ವತುರ್ಥೋಽವ್ಯವಹಾರ್ಯಃ । ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಃ ಶಿವೋಽ-
ದ್ವೈತ ಓಂಕಾರಃ । ಆತ್ಮೈವ ಸಂವಿತತ್ಯಾತ್ಮನಾಽಽತ್ಮಾನಂ ಯ ಏವಂ
ವೇದ || ೧ ||

ಭಾಷ್ಯಂ

ಆತ್ಮೈವ ಭೂತ್ಯಾ ಅನ್ಯಾಭಿಮಾನಂ ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ಥಿವ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ
ಪ್ರವಿಶತಿ ಉಪಾಸಕಃ । ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಾದ್ವೈತಮತ್ರ, ಸಮಮಿತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ
ಪುನರಪ್ಯುಕ್ತಂ ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಾದ್ವೈತಂ || ೧ ||

ಅನುವಾದ — ತುರಿಯನು ಉಪಾಸಕನು 'ಆತ್ಮೈವ ಸಂವಿತತಿ ಆತ್ಮನಾ
ಆತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ತಾನೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.
ಇಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮೈವ—ತಾನೇ' ಎಂಬುದರ ಜೊತೆ 'ಭೂತ್ಯಾ=ಅಗ್ನಿ' ಎಂದು ಸೇರಿಸಿ
'ತಾನೇ ಅಗ್ನಿ' ಅರ್ಥಾತ್ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೇಹಾಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು
ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. 'ಆತ್ಮನಾ ಆತ್ಮಾನಂ ಸಂವಿತತಿ' ಎಂದರೆ
ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು ಎಂದರ್ಥ.
ತುರಿಯನನ್ನು 'ಅಮಾತ್ರ' 'ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯ' ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ
ಮೊದಲೇ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದ್ದರೂ, ತುರಿಯೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಆ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ
ಸಾಮ್ಯವು ಲಭಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಲ್ಲ
ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಮಿತ್ಯಾದಿನೋಕ್ತತುರಿಯಗುಣಾನುವಾದಪೂರ್ವಂ ತುರಿಯಸ್ಯ
ನಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವಮಾಹ - ಅಮಾತ್ರ, ಇತಿ ।

ಅಮಾತ್ರೋಽವ್ಯವಹಾರ್ಯಃ ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಃ ಶಿವೋಽದ್ವೈತಶ್ವತುರ್ಥಃ
ಇತ್ಯನುವಾದಃ । ಓಂಕಾರಃ ಪ್ರಣವೈಕದೇಶನಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಇತಿ ನಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವಂ
ವಿಧೇಯಮ್ । ಅಮಾತ್ರ, ಇತ್ಯಾದಿಪದಾನಾಂ ಪ್ರಾಗುಕ್ತೋಕ್ತಾಽರ್ಥೋ ದ್ವೇಯಃ ।
ಅದ್ವೈತಪ್ರಮದ್ಯವಹಾರ್ಯಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಸ್ಯಾವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಾದೇಃ ಪುನರತ್ರಾನು-

ವಾದೋಽವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಾದಿಕಮುಪಾಸಕೋಽಪಿ ಸಮಂ ಮುಕ್ತಾದಪೀತಿ ದರ್ಶಯಿತುಮಿತಿ
ಜ್ಞೇಯಮ್ | ನಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವೇನ ತುರೀಯೋಪಾಸಕಸ್ಯ ಫಲಮಾಹ - ಆತ್ಮೇತಿ |
ಯೋಽಧಿಕಾರೀ ವಿವಮಮಾತ್ರತ್ವಾದ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಾದಿನಾ ಒಂಕಾರಮೋಂಕಾರೈಕದೇಶ-
ನಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಂ ವೇದ ಜಾನಾತಿ, ಸ ಆತ್ಮೈವ, ಶುದ್ಧಾತ್ಮೈವ ಸನ್
ದೇಹಗೇಹಾದಾವನ್ಯತ್ರ ಮಮತಾದ್ಯಭಿಮಾನತ್ಯಾಗೀ ಭೂತ್ಯೇತಿ ಯಾಮತ್, ಆತ್ಮನಾ
ಪರಮಾತ್ಮನಾ, ತತ್ಪ್ರವಾದೇನೇತಿ ಯಾಮತ್, ಆತ್ಮಾನಂ ನಾದಬೋಧ್ಯಂ ತುರೀಯಾತ್ಮಾನಂ
ಸಂವಿರತಿ ಪ್ರವಿರತಿ | ಪ್ರವಿರತ್ ಚ ಬಹಿರಂತಃ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ಸ್ವೋಗ್ಯೋಭೋಗಾನ್
ಭಂಜಾನಃ ಸುಖಮಾಶ್ರು ಇತಿ ಭಾವಃ || ೧ ||

ಅನುವಾದ - "ನಾಂತಂ ಪ್ರಜ್ಞಃ" ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದ ತುರೀಯನ
ಗುಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹೇಳುತ್ತಾ ಈ ತುರೀಯನು ನಾದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು
ಹೇಳುತ್ತದೆ- "ಆಮಾತ್ರಃ" ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರವು. ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ
ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ ತುರೀಯವೆಂಬ ಭಗವದ್ರೂಪವು ವಿಶ್ವಾದಿಗಳಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ಪಕ್ಕ
ವಿಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ. ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ ಜನರ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ
ಅಗೋಚರವಾದುದು, ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದು, ಉತ್ಪನ್ನಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವಾದುದು,
ದುಃಖರಹಿತವಾದುದು, ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವಂಥಹುದು. ಅದೃಷ್ಟ,
ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯ, ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತುರೀಯನ ಗುಣಗಳು ಉಪಾಸಕನಿಗೆ
ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ದೊರಕುವವು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ
ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದು ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಇಂಥ ತುರೀಯನೇ
ಒಂಕಾರದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದ ನಾದವೆಂಬ ವರ್ಣದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಹೀಗೆ
ತುರೀಯನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವವನು ದೇಹಾಭಿಮಾನವನ್ನು ತೊರೆದು ತುರೀಯನ
ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತುರೀಯನನ್ನೇ ಹೊಂದುವನು.

ಉಪನಿಷತ್

ಆತ್ಮತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ —

ಒಂಕಾರಂ ಪಾದಶೋ ವಿದ್ಯಾತ್ ಪಾದಾ ಮಾತ್ರಾ ನ ಸಂಶಯಃ |

ಒಂಕಾರಂ ಪಾದಶೋ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ನ ಕಿಂಚಿದಪಿ ಚಿಂತಯೇತ್ || ೨ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಪ್ರಗದಾಪಯವಾಕಾರಾದಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಭಗವದ್ರೂಪಜ್ಞಾನಮನ್ಯಸ್ವರಗತ್ಯಾಗೇನ
ಸಂಪಾದ್ಯಮಿತ್ಯತ್ರ ಮಂತ್ರಾನ್ ಪ್ರಥ್ಯದ್ವಜ್ಞಾನಾಹ - ಆತ್ಮೇತಿ ಇತಿ |

ಆತ್ರೇತೃಶ್ವಾರ್ಥಮ್ | ಓಂಕಾರಮೋಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಗಮಾತ್ಮಾನಂ ಸಮಗ್ರ
ಪ್ರಗವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಂ ಪಾದರಃ ಪಾದೈಃ ಪದ್ಯಂತೇ ಪ್ರಾಪ್ಯಂತೇ ಸ್ವೋಪಾಸಕ್ಯರಿತಿ
ಪಾದೈರ್ವಿಶ್ವಾದ್ಯಂಶೈರ್ವಿದ್ಯಾತ್ ವಿಶ್ವಾದಿಚತುರೂಪಾತ್ಮನಾ ಜಾನೀಯಾತ್ | ಪಾದಾಃ
ಕುಂದೂಪಾ ಇತ್ಯತ ಆಹ - ಪಾದಾ ಮಾತ್ರಾ ಇತಿ | ಪ್ರಗವಾಂಶಭೂತಾಕಾರಾದಿ-
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಓಂಕಾರಂ ಪ್ರಗವವಾಚ್ಯಂ ಪಾದರಃ ಚತುರೂಪತಯಾ ಜ್ಞಾತ್ವಾ
ಕುಂಚಿದಪಿ ನ ಚಿಂತಯೇತ್ | ಇತರಚಿಂತಯಾ ಜಾಯಮಾನಫಲಸ್ಯ ತತೋಽಧಿಕಫಲಸ್ಯ
ಚೈತಜ್ಞಾನಾದೇವ ಸಿದ್ಧೇರಿತಿ ಭಾವಃ || ೨ ||

ಅನುವಾದ - ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಗವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವನಿಗೆ
ದೊರಕುವ ಫಲ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟವಾದ ಈ
ಮಂತ್ರಗಳು ಸಂವಾದಿಯಾಗಿವೆ.

ಓಂ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳನ್ನೂ
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಾದಗಳೆಂದರೆ ಅಂಶಗಳು, ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ತುರೀಯನನ್ನು
ಓಂಕಾರದ ನಾದವೆಂಬ ಅಂಶದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದವನು ಸಾಂಸಾರಿಕ
ವಿಷಯಗಳೊಂದನ್ನೂ ಯೋಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ತುರೀಯನನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುವನು. ಇತರ ಚಿಂತನೆಯಿಂದ
ದೊರಕುವ ಫಲವೂ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾದ ಫಲವೂ ಸಹ ತುರೀಯ
ಚಿಂತನೆಯಿಂದಲೇ ಲಭಿಸುವುದು ಎಂದು ಭಾವ.

ಉಪನಿಷತ್

ಯುಂಜೀತ ಪ್ರಗವೇ ಚೇತಃ ಪ್ರಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರ್ಭಯಂ |
ಪ್ರಗವೇ ನಿತ್ಯಯುಕ್ತಸ್ಯ ನ ಭಯಂ ವಿದ್ಯತೇ ಕ್ವಚಿತ್ || ೩ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಸಂಸಾರಭಯಂ ತಿತಿರ್ಪುಣಾ ಓಂಕಾರೋ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವಥಾ ಧೈಯ ಇತ್ಯತ್ರ
ಶ್ಲೋಕಂ ಪಠತಿ - ಯುಂಜೀತೇತಿ |

ಪ್ರಗವೇ ಹರೌ ಚೇತೋ ಮನಃ ಯುಂಜೀತ ತದ್ವಿಷಯಂ ಕಾರ್ಯಮ್ | ಕೇದೃಶಃ
ಪ್ರಗವ ಇತ್ಯತ ಆಹ - ಪ್ರಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಗುಣೈರ್ಭಂಪಣಾತ್ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್
ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಚತುಷ್ಟಯಾತ್ಮಕಃ ಪ್ರಗವಃ ನಿರ್ಭಯಂ, ಬ್ರಹ್ಮ ಗುಣಪೂರ್ಣ ಇತಿ,
ವಿಶ್ವಾದಿಚತುರೂಪೋ ಹರಿರ್ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥಾಪ್ರಗಾಯನಾತ್ ಪ್ರಗವ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ |

ಪ್ರಪೂರ್ವಾನುತೇರಚ್ಛತ್ಯಯೇ (ಧಾತಿಪಾರಮೋಕಾರಾದೇಶೇ) ಧಾತೋರ್ನುಶಬ್ದಾ-
ದೇಶೇ ಗುಣಾವಾದೇಶಗತ್ಯಪು ಪ್ರಣವ ಇತಿ ಸಿದ್ಧೇ: | ಫಲಮಾಹ - ಪ್ರಣವೇ
ನಿತ್ಯಯುಕ್ತಸ್ತೇತಿ | ನಿತ್ಯಂ ಧ್ಯಾಯಿನ ಇತ್ಯರ್ಥ: | ಕೃಷಿತ್ ಕೇನಾಪಿ ನಿಮಿತ್ತೇನೇತ್ಯರ್ಥ: |
ಫಲಸಾಮ್ಯಾರ್ಥಮೇವ ಪಾಶ್ ನಿರ್ಭಯಮಿತಿ ವಿಶೇಷಣೋಕ್ತಿ: || ೩ ||

ಅನುವಾದ - ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೆ ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಉಂಟು-
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎತ್ತಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ, ನಿರ್ಭಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು
ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಣವನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂಥಹ
ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಣವನೆನಿಸುವ ಶ್ರೀಹರಿ-
ಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೂ ಮನಸ್ಸಿಟ್ಟವನಿಗೆ ಸಂಸಾರದ ಭೀತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ - ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ "ನೀಜ್"ಧಾತುವಿಗೆ ಆಚ್
ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿ, ನೀಧಾತುವಿಗೆ "ನು" ಆದೇಶ ಮಾಡಿ ಗುಣ, ಅಪಾದೇಶ,
ಗಾತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ "ಪ್ರಣವ" ಎಂಬ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಉಪನಿಷತ್

ಪ್ರಣವೋ ಹೃಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಣವಶ್ಚ ಪರಂ ಸ್ಮೃತಃ |
ಅಪೂರ್ವೋಽನಂತರೋಽಬಾಹ್ಯೋಽನಪರಃ ಪ್ರಣವೋಽವ್ಯಯಃ ||೪|| .

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಾಣಾಮನ್ಮೋಃಸ್ಯ ಮೂಲರೂಪೇಣ ಚ ನ ಗುಣತಾರತಮ್ಯಮಿತ್ಯಾಹ
- ಪ್ರಣವೋ ಹೀತಿ |

ಅಪರಮಪರ: ಪೂರ್ವತನೋ ಮೂಲರೂಪಪೂರ್ವಾವತಾರಾತ್ಮಾ ಪ್ರಣವೋ
ಹರಿ: ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ಣ: | ಹಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮೇತತ್, 'ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ಟೇತಮೇವ
ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ' ಇತ್ಯಾದಾಮಿತಿ ಭಾವ: | ಪರಂ ಪಶ್ಚಾತ್ತನೋ ವಿಶ್ವಾದ್ಯವತಾರರೂಪ:
ಪ್ರಣವೋ ಹರಿಶ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ಣ ಇತ್ಯಾಕರ್ಷಣ: ಸ್ಮೃತ: ಶ್ಲೋಕದೃಷ್ಟಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇತಿ
ಯೋಷ್ಯಮ್ | ಪೂರ್ವಾವತಾರೇ ಪಶ್ಚಿಮಾವತಾರೇ ಚ ಪೂರ್ಣತ್ವದ, ನ ಕೃಷ್ಣವದಿ
ನ್ಮೂಲತೇತಿ ಭಾವ: | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರಂ 'ನ ಸ್ತಾನತೋಽಪಿ ಪರಸ್ಮೋಽಭಯಲಿಂಗಂ
ಸರ್ವತ್ರ ಹಿ' (ಬ್ರ.ಸೂ.೩-೨-೧೧) ಇತಿ | ಪ್ರಣವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಪೂರ್ಣತ್ವಂ ವ್ಯನಕ್ತ
- ಅಪೂರ್ವ ಇತಿ | ನ ವಿದ್ಯತೇ ಪೂರ್ವಂ ಕಾರಣಂ ಯಸ್ಯ ಸೋಽಪೂರ್ವ: ಪ್ರಣವ:
ಕಾರಣಹೀನ: | ನಾವಾಭಾವಾದನಂತರ: | ಅಂತರಬ್ರಹ್ಮಾರ್ಯೋಽತ್ರಾಂತರರೂಪ: |

ಸರ್ವಗತ್ಯಾದ್ಬಾಹ್ಯಃ | ಪರಾಧೀನಸ್ವಿತ್ವಭಾವಾದನಪರಃ | ಅವ್ಯಯಃ ಶರ್ದರೇಕಪ್ರಕಾರಃ
ಪ್ರಣವೋ ಹರಿಃ || ೪ ||

ಅನುವಾದ - ಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮೊದಲ ಅವತಾರಗಳಾದ ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪಗಳೂ ಅನಂತರದ ಅವತಾರರೂಪಗಳಾದ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳೂ, ಪೂರ್ಣಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಭಗವಂತನ ಎಲ್ಲ ಅವತಾರಗಳು ಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ವಿತರ್ಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಚಿಕ್ಷತ್ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವೆಂಬುದನ್ನು "ಹಿ" ಶಬ್ದ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣತೆಯೇ ಇದೆ ಹೊರತು ನ್ಯೂನತೆ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದನ್ನು 'ನ ಸ್ಥಾನ ತೋಽಪಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವಾದಿ-ರೂಪೀ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು 'ಅಪೂರ್ವ', 'ಅನಾದಿ, ಅನಂತರ', ನಿತ್ಯ, ಅಬಾಹ್ಯ', ವ್ಯಾಪ್ತ, 'ಅನಪರ' ಸ್ವತಂತ್ರ ಹಾಗೂ ಅವ್ಯಯ.

ಉಪನಿಷತ್

ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಣವೋ ಹ್ಯಾದಿರ್ಮಧ್ಯಮಂತಸ್ತದೈವ ಚ |

ಏವಂ ಹಿ ಪ್ರಣವಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವ್ಯಶುತೇ ತದನಂತರಂ || ೫ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಸರ್ವಸ್ಯಾದಿಃ ಕಾರಣಮ್, ಮಧ್ಯಂ ಸ್ಥಿತಿಕರ್ತಾ, ತಥಾಂತಃ ಸಾಕಶ್ಚೈವೇತಿ ನಿಶ್ಚಯಮಾಹ | ಜ್ಞಾನಿನಃ ಫಲಮಾಹ - ಏವಂ ಹೀತಿ |

ಏವಂ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಾದಿನಾ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಪ್ರಣವಂ ಹರಿಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ತದನಂತರಂ ಪ್ರಾರಬ್ಧಭೋಗಾನಂತರಂ ತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ ವ್ಯಶುತೇ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಸದಾ ಸತ್ತ್ವೀಽಪಿ ಸ್ಥಾನಾದಿವಿಶೇಷಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ವೀತ್ಯುಕ್ತಃ || ೫ ||

ಅನುವಾದ - ಪ್ರಣವನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಕಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ "ಆದಿ" ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು, "ಮಧ್ಯ" ಸ್ಥಿತಿಕರ್ತನು "ಅಂತ" ಸಂಹಾರಕರ್ತನು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಣವವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಭೋಗಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುವನು.

ಭಗವಂತನ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸರ್ವದಾ ಇದ್ದರೂ ಸಹ ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಶುತೇ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ "ಏ" ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್

ಪ್ರಣವಂ ಹೀಶ್ವರಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ಹೃದಯೇ ಸ್ಥಿತಂ |
ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿನಮೋಂಕಾರಂ ಮತ್ವಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ || ೬ ||

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ಪ್ರಣವಸ್ಯ ಹರೇರ್ಮಹಿಮಾಂತರಮಾಹ - ಪ್ರಣವಂ ಹೀತಿ | ಈಶ್ವರಂ
ಸರ್ವನಿಯಾಮಕಂ ಓಂಕಾರಂ ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಮತ್ವಾ ನ ಶೋಚತಿ, ಮುಕ್ತೋ
ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ೬ ||

ಅನುವಾದ - ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನಾದ ಪ್ರಣವವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು
ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿವೇಕಿಯಾದವನು ಎಲ್ಲೆಡೆ
ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಓಂ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಮೇಲೆ
ಎಂದೂ ದುಃಖಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಮುಕ್ತನಾಗುವನು.

ಉಪನಿಷತ್

ಅಮಾತ್ರೋನಂತಮಾತ್ರಶ್ಚ ದ್ವೈತಸ್ಯೋಪಶಮಃ ಏವಃ |
ಓಂಕಾರೋ ವಿದಿತೋ ಯೇನ ಸ ಮುನಿರ್ನೇತರೋ ಜನಃ ||
ಸ ಮುನಿರ್ನೇತರೋ ಜನ ಇತಿ || ೭ ||

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ |

ಭಾಷ್ಯಂ

ತುರೀಯಂ ನಾದನಾಮಾನಂ ಪರಿಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಪರಂ ಪದಂ |
ತಮೇವ ಪ್ರವಿಶೇಚ್ಛಿದ್ವರೂಪೀ ತತ್ಪದ್ಧಾತ್ಮವಾನ್ ||
ಜ್ಞಾನಾನಂದೌ ಚ ಶಕ್ತಿಶ್ಚ ತಥಾಪಿ ನ ಸಮಾಃ ಕ್ವಚಿತ್ |
ವಿಮುಕ್ತವ್ಯಾಪಿ ಜೀವಸ್ಯ ಪಾರತತ್ಯಂ ಚ ನಿತ್ಯದಾ |
ಚತುರೂಪಸ್ಯಾಸ್ಯ ವಿಜ್ಞೇರ್ನಾಮ ಪ್ರಣವ ಇತ್ಯಪಿ |
ಜಾಗ್ರದಾದಿಪ್ರಣಯನಾತ್ ಸ ವಿವ ಬ್ರಹ್ಮ ಬೃಹಹಾತ್ |
ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾದೋಂಕಾರಃ ಸ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ಆದಿಮತ್ತ್ವಾದಯೋ ಹೃಥ್ವಾ ಓಮಿತ್ಯಸ್ಯ ರುತೌ ರುತಾಃ |
ಅಪೂರ್ವಃ ಕಾರಣಾಭಾವಾನ್ನಾಭಾವಾದನಂತರಃ |
ಪರಾಧೀನಸ್ತಿತ್ವಭಾವಾದನಪರ ಉದಾಹೃತಃ |

ಸರ್ವಗತ್ವಾದಬಾಹ್ಯೃತ್ ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ | ಇತಿ ಚ ||
 ಪರತ್ವಮಪರರತ್ವಂ ಚ ವಿಷ್ಣೋರೇಕಸ್ಯ ವೈ ಯದಾ |
 ಶೂಯತೇ ನತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಭೇದಸ್ತತ್ರ, ಕಥಂಚನ ||
 ಅವತಾರಸ್ಯ ಪೂರ್ವತ್ವಾತ್ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯಮುದಾಹೃತಂ ||

ಇತಿ 'ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ |

ಪೂರ್ವಾವತಾರೇ ಪಶ್ಚಿಮಾವತಾರೇಽಪಿ ಪೂರ್ಣ ವಿವೇತಿ ಪ್ರಣವೋ
 ಹೃಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೇರರ್ಥಃ ||

ಅನುವಾದ — ಓಂಕಾರದ ನಾದವೆಂಬ ವರ್ಣದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ
 ತುರೀಯನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ದೇಹಾದಿ ಅಭಿಮಾನಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಶುದ್ಧ
 ಸ್ವರೂಪಿಯಾಗಿ ತುರೀಯನಂತೆಯೇ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವರ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ
 ನಿಲುಕದಿರುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಯುಕ್ತನಾಗಿ ತುರೀಯನ ಸರ್ವೋತ್ತಮ-
 ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು. ತುರೀಯೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವವೇ
 ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ತುರೀಯನ ಸಾಮ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಾದರೂ ಜ್ಞಾನ,
 ಆನಂದ, ಶಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಸಾಮ್ಯ ಉಂಟಾಗಲಾರದು.
 ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವಾತ್ಮನು ವಿಮುಕ್ತನಾದ ಮೇಲೂ ಎಂದೆಂದೂ ಪರತಂತ್ರನಾಗಿಯೇ
 ಇರುವನು. ಹೊರತು ತುರೀಯನಂತೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು
 ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಜಾಗ್ರದಾದಿ
 ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಣವ ಎನಿಸಿರುವನು. ಗುಣಗಳಿಂದ
 ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಎನಿಸಿರುವನು. ಓಂ ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುವ
 ಪ್ರಯುಕ್ತ ಓಂಕಾರ ಎನಿಸಿರುವನು. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆದಿಮತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳು
 ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಣವನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನು ಉತ್ತತ್ತಿಗೆ
 ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಪೂರ್ವನೆಂದೂ, ನಾಶವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅನಂತರ
 ಎಂದೂ, ಪರಾಧೀನತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನಪರನಂದೂ, ಎಲ್ಲೆಡೆ
 ಇರುವುದರಿಂದ ಅಬಾಹ್ಯ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು — ಎಂದು
 ಆತ್ಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪರತ್ವ ಹಾಗೂ ಅಪರತ್ವವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಶ್ರುತಿಯು
 ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿದೆ
 ಎಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೂಪದ ಅವತಾರವು ಮೊದಲು.
 ಅದುದರಿಂದ ಅದು ಪರ ಎಂದೂ, ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪದ ಅವತಾರವು ಮತ್ತೆ
 ಅದುದರಿಂದ ಅದು ಅಪರ ಎಂದೂ ಹೀಗೆ ಅವತಾರಗಳ ಕಾಲದ ಪೌರ್ವಾ-
 ಪರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪರಾಪರವ್ಯವಹಾರ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ಹೇಳಿದೆ.

ಮೊದಲ ಅವತಾರದಲ್ಲೂ ಅನಂತರದ ಅವತಾರದಲ್ಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪೂರ್ಣನಾಗಿಯೇ ಇರುವನೆಂಬುದಾಗಿ 'ಪ್ರಣವೋ ಹೃವರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಣವಶ್ಚ ಪರಂ ಸ್ವತಂ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅರ್ಥ.

ಖಂಡಾರ್ಥಃ

ವಿಷಮುಕ್ತಾಂ ಸಮಸ್ತವ್ಯಸಪ್ರಣವಾಭಿಧೇಯಭಗವದುಪಾಸನಾಮನುವದಂಸ್ತತ್ಪ್ರಾಣಿನಃ ಸ್ವಪೇನೋಪಸಂಹರತಿ - ಅಮಾತ್ರ ಇತಿ ।

ಅಮಾತ್ರಃ ಭಿನ್ನಾಂಶಹೀನೋಽನಂತಮಾತ್ರೋ ವಿಶ್ವಾನ್ಯನಂತಾಂಶೋ ದ್ವೈತ-
ಸ್ತೋಪಶಮಃ ಸರ್ವಾನಿಷ್ಠನಿವರ್ತಕಃ । ಶಿವೋ ನಿರ್ದುಃಖಸುಖರೂಪಃ । ಓಂಕಾರ
ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಕೋ ಯೇನ ವಿದಿತೋ ಜ್ಞಾತಃ ಸ ಮುನಿರ್ಮನಸಶೀಲೋ ನೇತರ
ಇತಿ ದ್ವಿರುಕ್ತರುಕ್ತಸರ್ವಪ್ರಮೇಯಾವಧಾರಣಾರ್ಥಾ ॥ ೭ ॥

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ ॥

ಅನುವಾದ - ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಹಾಗೂ ವ್ಯಸ್ತ ಪ್ರಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತ ಉಪಸಂಹರಿಸುತ್ತದೆ. ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವಾದಿನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭಿನ್ನಾಂಶರಹಿತನು, ವಿಶ್ವಾದಿ ಅನಂತ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳವನು. ಅನಿಷ್ಠವನ್ನು ದೂರಮಾಡುವವನು. ದುಃಖವಿಲ್ಲದ ಸುಖ-ರೂಪನು. ಇಂತಹ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದ ಯಾರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೇ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ, ಉಳಿದವರರು ಅಪರೋಕ್ಷಿಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ವಿಷಯವು ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಉಪನಿಷತ್ತು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಮುನಿರ್ನೀತರೋಜನಃ-ಸಮುನಿರ್ನೀತರೋಜನಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ಬಾರಿ ಹೇಳಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೆ ಖಂಡ ಮುಗಿಯಿತು.

ವಿಹೋಽಪಿ ನಿರ್ವಿಶೇಷೋಽಪಿ ಚತುರ್ಥಾ ವ್ಯವಹಾರಭಾಕ್ ।

ಯಸ್ತಂ ವಂದೇ ಚಿದಾತ್ಮಾನಂ ವಿಷ್ಣುಂ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಿಣಂ ।

। ಇತಿ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದ್ವಾಷ್ಠಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ।

ಅನುವಾದ - ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ಸರ್ವದಾ ಒಬ್ಬನೇ. ಅವನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಜೀವಾತ್ಮರಿಗೆ ಜಾಗ್ರತ್ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿ ಹಾಗೂ ಮೋಕ್ಷ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತ ವಿಶ್ವ, ಶೈವಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ ಹಾಗೂ ತುರ್ಯ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಜ್ಞಾನರೂಪಿಯಾದ ಅಂಥಹ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಮಿಸುವೆನು.

ಮಾಂಡೂಕ ಶುಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಷ್ಯ ಮುಗಿಯಿತು.

ಖಂಡಾರ್ಥ:

ಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾಯ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಸ್ವರೂಪಿಣೀ |
ನಮುಃ ಶ್ರೀಪ್ರಾಣನಾಥಾಯ ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದಾಯಿನೇ |
ಇತಿ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದರ್ಥಾನಾಂ ಸಂಗ್ರಹೋತ್ತಮಃ |
ರಾಘವೇಂದ್ರಕೃಷ್ಣೇನ ಪ್ರೀಯತಾಂ ಕಮಲಾಪತಿಃ |

ಇತಿ ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿವಿರಚಿತಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್

ಖಂಡಾರ್ಥಃ ಸಂಪೂರ್ಣಃ ||

ಹೀಗೆ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಖಂಡಾರ್ಥ ವಿವರಿಸಿದ ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರ ಗುರುಸಾರ್ವಭೌಮರು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಮಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಸಮಸ್ತ ಹಾಗೂ ವ್ಯಸ್ತ ಪ್ರಣವದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ, ವಿಶ್ವ, ಶೈವಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತುರೀಯವೆಂದು ನಾಲ್ಕು ರೂಪನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರಾಣರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಭಕ್ತರ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಹೀಗೆ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಅರ್ಥದ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ರಾಘವೇಂದ್ರನು ಮಾಡಿರುವನು. ಇದರಿಂದ ಕಮಲಾಪತಿಯು ಪ್ರೀತನಾಗಲಿ.

ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರಗುರುಸಾರ್ವಭೌಮರು ರಚಿಸಿದ

ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ ಖಂಡಾರ್ಥವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು.

ಶ್ರೀಮತ್ ಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥಾನುಮಾನ್ಯಯಾನುಗ್ರಹೇಣ ಚ |
ಶಿಷ್ಯೇಣ ಗುತ್ವಲಾಯೋಕಾಂ ಭಾಷ್ಯಂ ಮಾಂಡೂಕಮೇತತ್ ||
ಉಪಾಧ್ಯಾಯೇತೈವಾಪೇಕ್ಷಾ ಪ್ರಶ್ನಾದಾರ್ಯತನೂಭವಾ ||
ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥಾನಾಂ ಖಂಡಾರ್ಥೇನ ಚ ಕೋಭಿತಂ |
ಅನೂರಿತಂ ಚ ಕೃಷ್ಣೇನ ಪ್ರೀತ್ಯೈ ಮಧವಮದ್ವಯೋಃ ||

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು